ՊՐՈԼԵՏԱՐՆԵՐ ԲՈԼՈՐ ԵՐԿՐՆԵՐԻ, ՄԻԱՑԵՔ

ԼԵՆԻՆՅԱՆ ՈՒՂԻՈՎ

ՀԿԿ ԿԵՆՏԿՈՄԻ ԱՄՍԱԳԻՐ

4

ԱՊՐԻԼ

ԵՐԵՎԱՆ ● 1977

ՄԵՐ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻՆ

«Լենինյան ուղիով» ամսագրի խմբագրությունը խնդրում է հոդվածներ ուղարկելիս ճշտորեն պահպանել հետևյալ կանոնները. տեսական բնույթի հոդվածները՝ 18 մեքենագրական էջից ոչ ավելի, պրակտիկ աշխատանքը և առաջավոր փորձը լուսաբանող հոդվածները՝ 8—10, նամակներն ու թղթակցությունները՝ 4—6, գրախոսականները և մամուլի տեսությունները՝ 6—8 էջ:

Անդրկովկասի ու Հայաստանի հեղափոխական շարժման թեմաներով գրված և Հայաստանում մարքսիզմ-լենինիզմի տարածմանը նվիրված հոդվածները պետք է ունենան ռուսերեն ամփոփում՝ 8 տողի չափով:

Հոդվածները պետք է մեքենագրված լինեն երկու ինտերվալով, երկու օրինակից, հեղինակի կողմից ստորագրված, նշելով հեղինակի լրիվ անունը, հայրանունը և ազգանունը, հասցեն, աշխատանքի վայրն ու հեռախոսի համարը: Խմբագրությանը հանձնված հոդվածներից մեկը պետք է լինի մեքենագրվածի առաջին օրինակը: Հոդվածում անհրաժեշտ է ցույց տալ մեջբերումների և թվական տվյալների աղբյուրները:

Մարքսիզմ-լենինիզմի կլասիկների, կուսակցության և սովետական պետության ղեկավարների, միջազգային բանվորական ու կոմունիստական շարժման ականավոր գործիչների աշխատություններից, պաշտոնական փաստաթղթերի ժողովածուներից վերցված քաղվածքները, վկայակոչումները պետք է լինեն երկերի հատորյակների կամ աշխատությունների հայերեն, իսկ եթե այդպիսիք չկան՝ ռուսերեն վերջին հրատարակություններից:

Տեսական և գիտական բնույթի հոդվածների վերջում պարտադիր է նշել օգտագործված աղբյուրների համառոտ ցանկը:

Սույն պահանջները խախտողների հոդվածները չեն տպագրվի: Ներկայացված հոդվածն անհետևանք կմնա, եթե այն ամբողջովին կամ հատվածներով հրապարակված լինի մամուլի և ինֆորմացիայի որևէ օրգանում:

Խմբագրությանն ուղարկված հոդվածները չեն վերադարձվում:

ԼԵՆԻՆՅԱՆ ՈՒՂԻՈՎ

4

ԱՊՐԻԼ 1977

ԼՈՒՅՍ Է ՏԵՍՆՈՒՄ 1922 Թ.
ИЗДАЕТСЯ С 1922 Г.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԿԿ-Ի ՏԵՍԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ
«Ленинян угнов» («По ленинскому пути»)—теоретический и политический журнал ЦК КП Армении

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ПАРТИЙНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА

ПРОБЛЕМЫ ВОСПИТАНИЯ НОВОГО ЧЕЛОВЕКА

ЛЮДИ И ГОДЫ

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

ԸՆԿԵՐ Լ. Ի. ԲՐԵԺՆԵՎԻ ՃԱՌԸ ՍՍՀՄ ԱՐՀՄԻՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ XVI ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐՈՒՄ, 1977 թ. մարտի 21-ին

Թանկագին ընկերնե՛ր։

Հարգելի հյուրե՛ր։

Ինձ պատվավոր և դրա հետ մեկտեղ հաճելի առաքելություն է վստահված՝ արհեստակցական միությունների XVI համագումարի պատգամավորներին ջերմ, սրտագին ողջույն հաղորդել Սովետական Միության կոմունիստական կուսակցության Կենտրոնական կոմիտեի, ՍՄԿԿ Կենտկոմի քաղբյուրոյի, քարտուղարության և սովետական կառավարության կողմից։

Արտադրամասերից ու հանքահորերից, կառույցներից, դաշտերից ու ֆերմաներից, գիտական լաբորատորիաներից ու ուսումնական հաստատություններից, պետական հիմնարկներից և ստեղծագործական կազմակերպություններից, մեր բազմազգ հայրենիքի բոլոր հանրապետություններից ու մարզերից այստեղ, այս դահլիճն են բերել իրենց խոհերն ու փորձը աշխատանքի մեծ բանակի պատվիրակները։

Այստեղ են գտնվում հերոսական բանվոր դասակարգի ներկայացուցիչները, որի աշխատանքը մեր երկրի հզորության ու բարգավաճման հիմքն է, և որի գաղափարախոսությունը՝ մարքսիզմ-լենինիզմը, ուղեցույց աստղ է դեպի սոցիալական առաջընթացի գագաթները մեր շարժման ճանապարհին։

Այստեղ են գտնվում գյուղի աշխատավորների բազմամիլիոնանոց բանակի ներկայացուցիչները, որոնց անփոխարինելի ներդրումը էկոնոմիկայի ամրապնդման և սովետական մարդկանց կյանքի բարելավման գործում բարձր են գնահատում մեր ամբողջ կուսակցությունը, ամբողջ ժողովուրդը։

Կուսակցությունը սկզբունքային նշանակություն է տալիս այն բանին, որ արհմիութենական շարժման մեջ ավելի ու ավելի լայնորեն են ներգրավվում կոլտնտեսականները։ «Ամրապնդել արհմիությունների աշխատանքը,— նշել է Վ. Ի. Լենինը,— նշանակում է այն տարածել ոչ միայն գյուղական պրոլետարիատի, այլև ամբողջ աշխատավոր գյուղացիության վրա»[1]։ Լենինյան այս պատգամը հետևողականորեն կենսագործվում է։

Համագումարի պատգամավորների թվում են գիտության, տեխնիկայի, կուլտուրայի և արվեստի շատ գործիչներ, մարդիկ, որոնք ակնառու դեր են խաղում երկրի մտավոր և կուլտուրական պոտենցիալի մեծացման գործում։

Այստեղ ներկայացված է աշխատավորների նաև այն բազմամարդ խավը, որոնց մենք ամբողջությամբ վերցրած անվանում ենք ծառայողներ և որոնց գործունեությունը անհրաժեշտ է հասարակական կյանքի ամեն մի բնագավառում։

Ուզում եմ հոգևոր առանձնակի ջերմությամբ հիշատակել այս դահլիճում ներկա գտնվող արհմիութենական շարժման ակտիվիստուհիներին, որոնք ներկայացնում են աշխատավոր կանանց ավելի քան 50 միլիոնանոց

[1] Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հ. 42, էջ 285։

չոկատը: Ուղղակի կասեմ. մենք՝ տղամարդիկս, պարտք ունենք նրանց հանդեպ: Մենք դեռ բնավ էլ ամեն ինչ չենք արել՝ հեշտացնելու այն կրկնակի բեռը, որ նրանք կրում են թե՛ տանը, թե՛ արտադրության մեջ: Ուստի և ավելի մեծ հիմքեր կան արտահայտելու երախտագիտության խոսքեր՝ ուղղված մեր մայրերին, կանանց ու քույրերին, շնորհակալության խոսքեր նրանց անձնվեր աշխատանքի համար:

Այս դահլիճում շատ կան երիտասարդներ: Այդպես էլ պետք է լինի: Դա երկրի վաղվա օրն է, դա այն սերունդն է, որը մոտ ապագայում իր ձեռքը կվերցնի հասարակության ղեկավարումը: Եվ մենք հանգիստ ենք՝ մենք հուսալի, արժանի փոխարինողներ ունենք:

Այսպիսով, ընկերնե՛ր, համագումարում ամբողջ բազմազանությամբ ու լիակատարությամբ ներկայացված են բոլոր հիմնական սոցիալական խմբերը, սովետական հասարակության բոլոր ստեղծարար, ստեղծագործական ուժերը: Համագումարի այսքան ներկայացուցչական բնույթը դեմոկրատիայի, մեր, սոցիալիստական դեմոկրատիայի վառ դրսևորումն է, մի դեմոկրատիա, որն իր արմատներով հասնում է ժողովրդի կյանքի բուն խորքերը:

Հասուն, զարգացած սոցիալիզմի ստեղծումը նորովի առաջադրեց երկրի տնտեսական, սոցիալ-քաղաքական և հոգևոր զարգացման շատ խնդիրներ: Փոխվեցին ինչպես մեր հնարավորությունները, այնպես էլ հասարակական պահանջմունքները: Տեղի է ունենում կուսակցության և ժողովրդի պրակտիկ գործունեության շատ կողմերի խոր վերակառուցում: Խոսքը վերաբերում է խոշորագույն մասշտաբի գործերին, այնպիսի բարդ գործերի, որոնք կենսականորեն կարևոր են ինչպես ամբողջ հասարակության համար, այնպես էլ յուրաքանչյուր սովետական մարդու համար, յուրաքանչյուր սովետական ընտանիքի համար: Հենց այդպիսի գործերի են մեզ նպատակամղում կուսակցության XXIV և XXV համագումարների որոշումները, նրանց մշակած՝ կոմունիստական շինարարության ստրատեգիան՝ հաղթական առաջընթացի ստրատեգիան:

Սովետական Միության զարգացման արդի փուլը բոլորիս վրա մեծագույն պատասխանատվություն է դնում, մեզ՝ յուրաքանչյուրիս, պարտավորեցնում է առավել պահանջկոտ լինել մեր, մեր աշխատանքի նկատմամբ, արժանի ավանդ մուծելու համար կուսակցության առաջադրած խնդիրների լուծման գործում: Դա ամբողջովին վերաբերում է նաև արհմիություններին:

Մենք մեծ գոհունակությամբ կարող ենք ասել, որ մեր երկրի արհմիություններն իրենց գոյության առաջին օրերից քայլել են կուսակցության հետ համատեղ: Սահմանելով արհմիությունների տեղն ու դերը սոցիալիստական հասարակության մեջ, Վ. Ի. Լենինը դրանք անվանեց կառավարման դպրոց, տնտեսավարման դպրոց, կոմունիզմի դպրոց: Արդյոք սպառվե՞լ են արհմիությունների աշխատանքի այդ բնագավառները զարգացած սոցիալիզմի պայմաններում: Ոչ, չեն սպառվել: Ընդհակառակը, այդ պայմաններում դրանք է՛լ ավելի մեծ նշանակություն են ստանում և է՛լ ավելի լրիվ բացահայտվում:

Սովետական արհմիությունները եղել են և մնում են կառավարման դըպրոց: Ընդ որում, և դա սկզբունքորեն կարևոր է, մասսայական դպրոց, մի դպրոց, որտեղ տասնյակ միլիոնավոր մարդիկ յուրացնում են արտադրության, պետության, հասարակության կառավարման գիտությունը:

Սովետական արհմիությունները եղել են և մնում են տնտեսավարման դպրոց: Ընդ որում,— և դա նույնպես սկզբունքորեն կարևոր է,— սոցիալիստական տնտեսավարման դպրոց: Մեր հասարակության մեջ արտադրությունը չի հակադրվում աշխատավորին: Հոգատարություն ժողովրդական տնտեսության զարգացման, արտադրության վերելքի նկատմամբ, հոգատարություն աշխատավորների իրավունքների և շահերի, նրանց աշխատանքի ու կենցաղի պայմանների նկատմամբ՝ այսպիսին է արհեստակցական միությունների երկմիասնական խնդիրը: Այո՛, երկմիասնական, քանի որ էկոնոմիկայի աճն ու որակական կատարելագործումը աշխատավոր մարդու, նրա ընտանիքի, բոլոր քաղաքացիների կենսապայմանների բարելավման ուղղակի և հուսալի ուղին է:

Սովետական արհմիությունները եղել են և մնում են կոմունիզմի դպրոց:

Այդ դպրոցում սովորում են ապրել և աշխատել կոմունիստաբար: Այդ դպրոցում ձևավորվում է աշխատավոր մարդու հոգևոր նոր կերպարը: Այդ դպրոցում տոգորվում են ինտերնացիոնալիստ աշխատավորների վեհ հատկություններով, տոգորվում հավատարմությամբ «Պրոլետարներ բոլոր երկրների, միացե՛ք» անմահ լոզունգի նկատմամբ:

Անցնում է ժամանակը, փոխվում է իրադրությունը, առաջ են գալիս նորանոր խնդիրներ, բայց Լենինի նշած ուղին եղել և մնում է միակ հուսալի, միակ ճիշտ ուղին:

Ընկերնե՛ր: Ես չէի կամենա կանխորոշել այն դիսկուսիան, որը կծավալվի ձեր համագումարում: Բայց, հանդես գալով կուսակցության Կենտրոնական կոմիտեի անունից ու հանձնարարությամբ, ես հնարավոր կհամարեի մի քանի նկատառումներ արտահայտել արհեստակցական միությունների առանձնահատուկ ուշադրությանն արժանի գործերի մասին, այն խնդիրների մասին, որոնց լուծման մեջ նրանք կոչված են հատկապես ծանրակշիռ ավանդ մուծելու:

Կսկսեմ էկոնոմիկայից: Ինչո՞վ է յուրահատուկ այսօրվա օրը: Ըստ երևույթին նրանով, որ տնտեսական քաղաքականության կենտրոնում դրված է հանրային արտադրության արդյունավետության համար, ժողովրդական տնտեսության բոլոր բնագավառներում և բոլոր տեղամասերում աշխատանքի բարձր որակի համար մղվող պայքարը:

Արդյունավետությունն ու որակը տասներորդ հնգամյակի գլխավոր խնդիրն է: Բայց չպետք է մոռանալ. որպեսզի այս հակիրճ և ճշգրիտ ֆորմուլը չդառնա ծամծմված ֆրազ, չկորցնի իր ակտիվ, մոբիլիզացնող բնույթը, հարկավոր է ամեն օր անդադրությամբ ստուգել իրեն՝ իսկ արդյո՞ք ամեն ինչ արվում է այդ ֆորմուլի կենսագործման համար: Այստեղ արհմիությունները լայն ասպարեզ ունեն ուժերը գործադրելու, ամբողջ թափով ծավալվելու համար:

Մեր ժողովրդական տնտեսության աճած մասշտաբներն ու բարդությունը սուր կերպով առաջադրեցին պլանավորումը և կառավարումը կատարելագործելու, ամբողջ տնտեսական մեխանիզմը բարելավելու հարցը: Այս ուղղությամբ մեծ աշխատանք է կատարվում: Կենտրոնական պլանային ու տնտեսական մարմինները զբաղված են համապատասխան կոնկրետ առաջարկությունների նախապատրաստմամբ: Կարևոր է այդ աշխատանքը չձգձգել. կուսակցությունը դրան հսկայական նշանակություն է տալիս:

Բայց մենք երբեք չենք մոռանում նաև մի այլ բան: Սոցիալիզմը, ի լրումն, ինչպես ասում են, «վերևից» կատարվող լավ կառավարման, ունի տնտեսական աճի արագացման ևս մի հզոր ուժ: Դա «ներքևից», ավելի ճիշտ՝ հասարակության բուն խորքերից եկող միլիոնների ստեղծագործական ակտիվությունը, նախաձեռնությունը, աշխատանքային խանդավառությունն է:

Այս է սոցիալիզմի մեծ առավելությունը: Այս մեկն է նրա այն գլխավոր «գաղտնիքներից», որոնք մեր պատմության ընթացքում հնարավորություն են ընձեռել հասնելու թվում է թե անհնարինին, ամբողջ աշխարհը զարմացնելու նոր հասարակության զարգացման տեմպերով, նրա կենսական ուժով և դինամիզմով:

Այդ գործոնը մեզ համար այսուհետ ևս պակաս կարևոր չի լինի: Կյանքը մշտապես ծնում է մասսայական նախաձեռնության նոր ձևեր: Այստեղ շատ ու շատ բան կախված է ձեզնից, ընկերներ, արհմիությունների աշխատանքից, ստեղծագործական ավյունը պաշտպանելու, այն յուրաքանչյուր ձեռնարկության, աշխատանքի յուրաքանչյուր տեղամասի կոնկրետ հրատապ խնդիրների լուծմանն ի սպաս դնելու կարողությունից:

Եվ առաջին բանը, ինչի մասին ես մտածում եմ այս կապակցությամբ, արհմիությունների դերն է սոցիալիստական մրցության ծավալման ասպարեզում: Հիշեցնեմ, որ դեռ 1920 թվականին կուսակցության IX համագումարը արհմիություններին հանձնարարեց մրցության կազմակերպումը: Այդ կարևոր գործի համար նրանք պատասխանատու են նաև այսօր:

Միանգամայն բնական է, որ արդի փուլում սոցիալիստական մրցությունը

որակապես նոր գծեր, նոր առանձնահատկություններ է ձեռք բերում: Այսօր մրցությունն անբաժանելի է գիտատեխնիկական հեղափոխությունից: Այն ավելի ու ավելի մեծ չափով է կենտրոնացվում արդյունավետության և որակի պրոբլեմների շուրջը: Այն կոչված է ապահովելու ժողովրդատնտեսական ամենալավ վերջնական արդյունքների ձեռքբերումը: Այն ամենասերտ կերպով կապված է հանդիպական պլանների հետ, որոնց մեջ այնպես վառ կերպով արտահայտվում են միլիոնների նախաձեռնությունն ու անձնվեր աշխատանքը:

Մրցության ընթացքում ի հայտ են գալիս ոչ միայն առաջավորները, հաղթողները, այլև ետ մնացողները: Մրցությունը դրանով իսկ օգնում է ուժերը կենտրոնացնել թերությունները շտկելու, ետ մնացող տեղամասերը առաջ մղելու վրա, նպատակ ունենալով արագացնել ընդհանուր վերելքը:

Այս ամենը մրցության կազմակերպումը դարձնում է բարդ, շաբլոն չհանդուրժող գործ: Այս ամենը մեծ խնդիրներ է առաջադրում արհմիություններին, ուժեղացնում նրանց դերը էկոնոմիկայի կառավարման գործում, կազմակերպչական և մասսայական-քաղաքական աշխատանքում:

Սոցիալիստական մրցության մակարդակի բարձրացումը արհմիությունների հետ մեկտեղ շատ բան է պարտավորեցնում տնտեսական ղեկավարներին, ձեռնարկությունների ադմինիստրացիային: Մասսաների խանդավառությունը չի կարելի չարաշահել: Բարի ձեռնարկումները, լավ նախաձեռնությունները կարիք ունեն ոչ միայն գովեստների, այլև մշտական գործնական աջակցության: Ոչ մի օգտակար նախաձեռնություն չպետք է խափանվի: Այսպես է դնում հարցը կուսակցությունը:

Այսպիսի մոտեցումը, ապահովելով մրցության տնտեսական արդյունավետության մեծացումը, միևնույն ժամանակ բարձրացնում է նրա դաստիարակչական նշանակությունը: Իսկ դրա մասին չի կարելի մոռանալ: Մրցությունը նոր մարդու դաստիարակության անփոխարինելի միջոցն է, օգնում է նրա քաղաքական աճին և բարոյական կատարելագործմանը:

Մրցության քաղաքական հստակ ուղղվածությունը հատկապես ցայտուն կերպով է դրսևորվում աշխատանքի նկատմամբ կոմունիստական վերաբերմունքի շարժման մեջ: Այդ շարժմանը մասնակցում են տասնյակ միլիոնավոր մարդիկ: Բայց այստեղ գլխավորը ոչ թե քանակն է, այլ որակը: Ուստի, շնորհելով կոմունիստական աշխատանքի բրիգադների ու հարվածայինների բարձր կոչումներ, հարկավոր է միշտ առաջնորդվել լենինյան այն ցուցումով, որ «այդքան պատվավոր անունը պետք է նվաճել երկար ու համառ աշխատանքով, նվաճել իսկական կոմունիստական շինարարության ասպարեզում ապացուցված գործնական հաջողությամբ»[1]:

Լավ խորհեցեք այս բառերի մասին, ընկերնե՛ր: Դրանց մեջ ձևակերպված է քաղաքական, կուսակցական մոտեցումը գործի նկատմամբ: Դրանք հուսալի պատնեշ են կանգնեցնում պաշտոնական ձևամոլության, ցուցամոլության, այն ամենի ճանապարհին, ինչի դեմ մենք, կոմունիստներս, չենք կարող չպայքարել ամենավճռական, կրկնում եմ, ամենավճռական ձևով:

Աշխատանքի մի մեծ բնագավառ ևս, որի մեջ շատ կարևոր դեր է պատկանում արհմիություններին, աշխատանքային կարգապահության ամրապնդումն է:

Սովետական մարդն իր երկրի տերն է: Նա հասարակության հզորության ու հարստության միակ ստեղծողն է: Ոչ ոք, բացի ժողովրդից, մեզանում չի կարող օգտվել հանրային աշխատանքի արդյունքներից, բայց մեր փոխարեն էլ ոչ ոք չի աշխատի: Դա նշանակում է, որ պետք է աշխատի այնպես, որ չամաչի ինքն իրենից, որ կարողանա հանգիստ խղճով նայել ընկերների աչքերին:

Ուստի և միանգամայն բնական է, որ առաջավոր բանվորները, աշխատանքի վետերանները, ամբողջ կոլեկտիվներ հարց են բարձրացնում՝ ուժեղացնելու խստապահանջությունը նրանց նկատմամբ, ովքեր մոռանում են բանվորի արժանապատվության մասին, խախտում են կարգապահությունը, չեն

[1] Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հ. 29, էջ 529:

պահպանում ժողովրդական բարիքը: Եվ ձեր ուղղակի պարտքը, ընկերնե՛ր, բոլոր արհմիութենական կազմակերպությունների պարտքն է՝ ըստ ամենայնի պաշտպանել այդ ազնիվ աշխատավորների ձայնը:

Այս հարցի սրությունը բացատրվում է ոչ թե նրանով, որ կարգապահությունը վատացել է: Ընդհանրապես այդպես չէ: Բայց մենք չենք կարող հաշվի չառնել այն նոր պահանջները, որոնք ներկայացնում են նոր տեխնիկան ու տեխնոլոգիան, ճյուղերի և արտադրությունների հարաճուն փոխկախվածությունը, մեր տնտեսության ժամանակակից ողջ պատկերը:

Չէ՞ որ այսօր անչափ աճում է յուրաքանչյուր խախտումից, աշխատանքային, պլանային և տեխնոլոգիական կարգապահության յուրաքանչյուր վիժեցումից առաջացող վնասը: Մի՞թե կարելի է համեմատել բահով և ձեռնասայլակով զինված հող փորողի վատ աշխատանքից առաջացող կորուստները և քայլող էքսկավատորի պարապուրդից առաջացող կորուստները: Մի արտադրամասի աշխատանքի խափանումը կարող է բազում հազարների կորուստներ բերել գործարանին, իսկ, վերջին հաշվով, նաև անդրադառնալ ամբողջ ճյուղի վրա:

Իսկ ինչպիսի՞ նշանակություն է ստացել այժմ աշխատաժամանակի խնայողությունը: Ահա թվեր, որոնք պատկերացում են տալիս մեկ րոպեի գնի մասին՝ երկրի մասշտաբներով: Մեկ րոպեում արտադրվում է ավելի քան երկու միլիոն կիլովատ-ժամ էլեկտրաէներգիա, ձուլվում է գրեթե 300 տոննա պողպատ, արդյունահանվում է ավելի քան հազար տոննա նավթ, գրեթե մեկուկես հազար տոննա ածուխ, 650 հազար խորանարդ մետր գազ: Աշխատաժամանակի միայն մեկ րոպեի կորուստը երկրի մասշտաբով հավասարազոր է 200 հազար բանվորի ցերեկային աշխատանքի արդյունքի կորստյան:

Այսպիսին է աշխատանքային մեկ րոպեի գինը: Դժբախտաբար, մենք երբեմն մոռանում ենք այդ մասին: Այլապես գործալքություններից և պարապուրդներից առաջացող կորուստները չէին չափվի միլիոնավոր մարդ-օրով: Չեմ ուզում ներկաների տրամադրությունը փչացնել, բայց և այնպես պարտավոր եմ ասել՝ արհմիութենական կազմակերպությունները հարկ եղած հաստատակամությամբ չեն պայքարում աշխատաժամանակի լիարժեքության համար:

Կուսակցությունը արհմիությունները դիտում է որպես մի հզոր ուժ, որն ընդունակ է ռեալ կերպով օգնելու աշխատանքային կարգապահության ամրապնդմանը արտադրության բոլոր բնագավառներում: Ընդ որում, նրա ամրապնդմանը մեր սոցիալիստական հասարակարգին բնորոշ միջոցներով ու մեթոդներով— համակցելով պատասխանատվությամբ և գիտակցականությամբ, նյութական և բարոյական խթանների մտածված սիստեմով, ընկերական քննադատությամբ և ինքնաքննադատությամբ, կոլեկտիվի ամենօրյա ներգործությամբ:

Ընկերնե՛ր: Խոսելով տնտեսական պրոբլեմների մասին, ես չեմ կարող չշոշափել գյուղատնտեսության զարգացման մի քանի հրատապ հարցեր: Դա տեղին է, մանավանդ որ արհմիությունների ուրիշ ոչ մի համագումարում այսքան լայնորեն ներկայացված չեն եղել գյուղի աշխատավորները:

Մենք մեծ խնդիր ենք դրել՝ ապահովել բարձրորակ, լիարժեք և բազմազան պարենային ապրանքների անխափան մատակարարումը բնակչությանը: Այս կապակցությամբ այժմ առանձնահատուկ նշանակություն է ստացել մսի և մսամթերքների արտադրության ավելացումը, ուրեմն և՝ անասնապահության հետագա զարգացումը: Տարակույս չկա, որ մենք այդ հարցը կլուծենք: Սակայն ամբողջ բանն այն է, որ այն ավելի արագ լուծենք: Հենց դրան մենք պետք է ուղղենք բոլոր նրանց խոհերն ու ջանքերը, ովքեր աշխատում են գյուղատնտեսության մեջ:

Մեր նպատակն է անասնապահությունը փոխադրել արդյունաբերական հիմքի վրա, ամենից առաջ միջտնտեսային կոոպերացման, մասնագիտացման և համակենտրոնացման բազայի վրա: Եվ, շարժվելով այդ ուղիով, մեզ արդեն հաջողվել է ոչ քիչ արդյունքների հասնել:

Դրա հետ մեկտեղ մենք չենք կարող չտեսնել, որ ամբողջ անասնապահու-

թյունը և կերի արտադրությունը ինդուստրիալ հիմքի վրա փոխադրելը նշանակալի ժամանակներ կպահանջի:

Հաշվի առնելով այդ, Կենտրոնական կոմիտեն բազմիցս նախազգուշացրել է, որ թույլ չտրվեն ծայրահեղություններ, առաջ չընկնեն, խոշոր մասնագիտացված տնտեսությունների վրա հույս դնելով՝ չշտապեն վերացնել ֆերմաները կոլտնտեսություններում և սովխոզներում: Ցավոք, ամենուրեք չէ, որ լսել են այս խորհուրդները: Միայն այդպես կարելի է բացատրել այն տագնապալի փաստը, որ վերջին տարիներս նկատելիորեն ավելացել է այն կոլտնտեսությունների ու սովխոզների թիվը, որոնք այլևս չեն զբաղվում խոզապահությամբ և թռչնաբուծությամբ: Այն պայմաններում, երբ բնակչության անխափան կերպով միս մատակարարելը դեռ չի ապահովվել, նման վիճակի հետ չի կարելի հաշտվել: Մանավանդ որ ապագայում էլ, այնտեղ, որտեղ դա տնտեսապես հիմնավորված է, կոլտնտեսությունների և սովխոզների անասնապահական ֆերմաներից հրաժարվել չի կարելի:

Հարկավոր է ասել ևս մի, ոչ պակաս կարևոր, ռեզերվի մասին: Պարենի պետական ապրանքային ռեսուրսների գոյացման հիմքը, անտարակույս, հանրային արտադրությունն է: Միաժամանակ կարևոր է լիովին օգտագործել նաև անձնական օժանդակ տնտեսությունների հնարավորությունները:

Այս աշխատանքի հաջողությանը կոչված են նպաստելու տեղական մարմինները, կոլտնտեսություններն ու սովխոզները: Լուրջ օգնություն կարող է ցույց տալ նաև սպառողական կոոպերացիան: Մասնավորապես, իմաստ ունենար նրա վրա ավելի մեծ պատասխանատվություն դնել գյուղատնտեսության մեջ և կոլտնտեսություններում եղած գյուղատնտեսական մթերքների ավելցուկների վաճառահանումը կազմակերպելու համար:

Անասնապահության հարաճուն կարիքները ստիպում են նորովի մոտենալ նաև մի քանի այլ հարցերի: Մենք ճիշտ կերպով հացահատիկի արտադրությունը համարել ենք և համարում ենք գյուղատնտեսության զարգացման հիմքերի հիմքը: Մենք բավականաչափ հացահատիկ ունենք բնակչության հացի պարենային կարիքները բավարարելու համար: Այժմ խոսքը վերաբերում է հացահատիկային պրոբլեմի մի այլ, ոչ պակաս կարևոր կողմին, ֆուրաժային հացահատիկի առավել արժեքավոր կուլտուրաների արտադրությունն ավելացնելուն, նրա որակը բարձրացնելուն: Կարևոր է նաև ընդլայնել ոռոգելի մարգագետինների և արոտավայրերի տարածությունները, առվույտի ցանքերը:

Բնակչությանը անխափան կերպով պարեն մատակարարելը պահանջում է, այնուհետև, լրջորեն բարելավել գյուղատնտեսական մթերքների փոխադրումը, պահպանումն ու վերամշակումը: Այս խնդիրների լուծմանը պետք է օգնի երկրում պարենային ամբողջ գործի կառավարման կատարելագործումը: Հարկավոր է արագացնել այդ կարևոր հարցին վերաբերող առաջարկությունների նախապատրաստումը:

Մեր համագումարը, ընկերնե՛ր, տեղի է ունենում գյուղատնտեսության համար շատ պատասխանատու պահի, երբ արդեն սկսում են ծավալվել դաշտային աշխատանքները: Օգտվում եմ առիթից՝ կոլտնտեսականներին և սովխոզների աշխատողներին մեծ հաջողություններ մաղթելու ցանքի աշխատանքներում:

Ընկերնե՛ր: Կուսակցությունը առաջին պլանի վրա է դրել սովետական մարդկանց կյանքի նյութական և կուլտուրական մակարդակի բարձրացման խնդիրը: Նա հազարավոր ու հազարավոր պրակտիկ գործերի ոլորտն է փոխադրել մեր ծրագրային լոզունգը՝ «Ամեն ինչ մարդու համար, ամեն ինչ հանուն մարդու»:

Դուք գիտեք, թե որքան շատ բան է արվում այդ բնագավառում: Միայն վերջին ամիսներս ընդունվեցին մի շարք նոր, կարևոր որոշումներ: Դրանցից մեկով նախատեսվում է բարձրացնել ավելի քան 30 միլիոն սովետական աշխատավորների դրամական եկամուտները: Մյուսը վերաբերում է մասսայական պահանջարկ վայելող ապրանքների արտադրության զարգացմանը և դրանց

որակի բարձրացմանը: Այդ բոլոր ուղղություններով աշխատանքը կշարունակվի: Կասկած չկա, որ ժողովրդի կյանքի բարելավման հետ կապված խնդիրների լուծման մեջ ծանրակշիռ ավանդ կներդնեն արհմիությունները: Չէ՞ որ արհմիությունները գործում են հենց հանուն մարդու, հանուն նրա շահերի:

Այստեղից հետևում է, թե ինչպիսի առաջնակարգ նշանակություն ունի մշտական հոգատարությունը՝ աշխատապայմանները բարելավելու, ձեռքի ցածրորակ, ծանր ֆիզիկական աշխատանքը նվազագույնի հասցնելու, պրոֆեսիոնալ հիվանդությունների ու արտադրական տրավմատիզմը բացառող իրադրություն ստեղծելու համար:

Արդյունաբերության, գյուղատնտեսության, շինարարության ու տրանսպորտի տեխնիկական վերազինումը, որի համար հսկայական գումարներ են հատկացվում, կուսակցությունը դիտում է որպես աշխատապայմանները բարելավելու, բոլոր արտադրությունները մարդու համար անվտանգ, հարմար դարձնելու վճռական միջոց: Մեր նպատակը կարելի է ձևակերպել այսպես. անվտանգության տեխնիկայից դեպի անվտանգ տեխնիկա: Մենք կանգնած ենք այդ ուղու վրա և կշարունակենք դրանով ընթանալ անշեղորեն:

Սակայն, լավ պատկերացնելով հեռանկարը, պետք է տեսնել նաև այն, ինչ շրջապատում է մեզ այժմ, այսօր: Արդյոք մենք կարո՞ղ ենք ասել, թե աշխատապայմանների հետ կապված ամեն ինչ բարեհաջող է մեզանում: Ցավոք՝ ոչ: Լինում է այնպես, որ թե՛ վարչությունը և թե արհմիությունները չեն նկատում լուրջ թերությունները, աշխատապայմանների և անվտանգության տեխնիկայի բարելավման միջոցառումները համարում ինչ-որ երկրորդական բան, հաշտվում կոլեկտիվ պայմանագրերով սահմանված պարտավորությունների կատարման նկատմամբ անհարգալից վերաբերմունքի փաստերի հետ:

Այս տարվա սկզբին ՀԱՄԿԽ-ի առաջարկությամբ որոշում ընդունվեց ժողովրդական տնտեսության մեջ աշխատանքի պաշտպանության և անվտանգության տեխնիկայի հետագա բարելավման մասին: Սակայն արհմիությունների նախաձեռնությունը դրանով չպետք է վերջանա: Այն, ինչ նախատեսված է, պետք է անպայման իրագործվի: Սա մինիստրություններին ու գերատեսչություններին, տնտեսական բոլոր ղեկավարներին ներկայացվող անվիճելի պահանջն է: Սա նաև արհմիությունների կարևորագույն խնդիրն է:

Շատ բան պետք է անել նաև ձեռնարկություններում հասարակական սնունդն ու կենցաղի ծառայությունը բարելավելու համար: Այս հարցերում, ինչպես որ, ի դեպ, մյուս բոլոր այն հարցերում, որոնք շոշափում են մարդու շահերը նրա աշխատատեղում, արհմիութենական կոմիտեները պետք է ցուցաբերեն ավելի մեծ պահանջկոտություն, ավելի մեծ մարտականություն:

Մարդու մասին հոգ տանելը, իհարկե չի ավարտվում, չի կարող ավարտվել գործարանի դարպասից այն կողմ: Մեր սոցիալական քաղաքականության մի հսկայական բնագավառ կապված է սովետական մարդկանց կենցաղի բարելավման հետ, նրանց առողջության և հանգստի, այն բանի նկատմամբ ցուցաբերվող հոգատարության հետ, որ աշխատավորներն ու նրանց ընտանիքները կարողանան խելացիորեն, իրենց և հասարակության համար օգտակար կերպով տնօրինել ազատ ժամանակը: Տեխնիկական ստեղծագործությունը, ֆիզկուլտուրայով և սպորտով զբաղվելը, գեղարվեստական ինքնագործունեությունը՝ այս ամենը դարձել է միլիոնների պահանջմունքը, և այստեղ արհմիությունները հսկայական հնարավորություններ ունեն, գործունեության անչափ ընդարձակ ասպարեզ:

Հարկ եմ համարում առանձնապես ընդգծել. ոչ միայն կուսակցական կազմակերպությունները, այլև արհմիությունները չեն կարող պասիվ դիրք գրավել, երբ մի շարք հանրապետություններում, երկրամասերում ու մարզերում տարեցտարի չեն իրացվում այն զգալի միջոցները, որ հատկացվում են բնակարանների, մանկական հիմնարկների, դպրոցների, հիվանդանոցների, ակումբների, ստադիոնների շինարարության համար: Ընկերնե՛ր, մենք՝ թե՛ կուսակցությունը և թե արհմիությունները, պետք է խստորեն և ուշադիր հետևենք այդ բանին:

Մարդու նկատմամբ հոգատարությունը միայն նրա նյութական պահանջմունքները բավարարելը չէ։ Դիմելով համագումարի պատգամավորներին, ես կցանկանայի առանձնացնել գործի բարոյական կողմը։ Այստեղ առանձնահատուկ ծախսեր չեն պահանջվում։ Փոխարենը անհրաժեշտ է միանգամայն այլ բան՝ ամենուրեք և ամենօրյա ուշադրություն և զգայուն վերաբերմունք մարդու հանդեպ։

Ինչպե՞ս գրավիչ դարձնել զառամյալի ծերությունը։ Ինչպե՞ս թեթևացնել հաշմանդամի վիճակը։ Ինչպե՞ս ամոքել իսկական կամ թվացյալ վիրավորանքը։ Կյանքն ամեն քայլափոխին նման հարցեր է առաջադրում, և դրանք կարելի է լուծել միայն մարդու նկատմամբ հոգատար վերաբերմունքի մեծ արվեստը անդուլ կերպով կատարելագործելով։ Եվ ուրիշ ով, եթե ոչ արհմիությունները, որոնք գտնվում են կյանքի հորձանուտում, պետք է ակտիվորեն մասնակցեն այդ մեծ գործին, որից կախված է յուրաքանչյուր սովետական մարդու բախտը, երջանկությունը։

Ընկերնե՛ր։ Կուսակցությունն առաջնահերթ նշանակություն է տալիս արտադրության մեջ դեմոկրատական սկզբունքների զարգացմանը։ Սոցիալիստական հասարակության մեջ աշխատավոր մարդը այս կամ այն գործողությունների, այս կամ այն ցուցումների մեխանիկական կատարող չէ։ Նրա համար կարևոր են ոչ միայն սեփական ջանքերի անմիջական արդասիքը, այլև դրանց տեղն ու նշանակությունը ընդհանուր աշխատանքային պրոցեսում։ Ընդհանուր գործում իրենց անձնական ավանդը ներդնելու ձգտումն ու հնարավորությունը աշխատանքային գործունեության հսկայական խթան են, սովորեցնում են մտածել մասշտաբայնորեն, պետականորեն, ընդհանուր հոգսերը ընկալել որպես սեփական հոգսեր։

Այնտեղ, ուր բանվոր մարդը գիտե, որ իր ձայնին ունկնդրում են, իր հետ հաշվի են նստում, որ իր դիրքավորումը իրոք հաշվի է առնվում սոցիալական ու տնտեսական պլանները մշակելիս, այնտեղ և միայն այնտեղ է նա իրեն զգում որպես արտադրության իսկական տերը, իր բախտի տերը։ Այսպես են միահյուսվում քաղաքական խնդիրներն ու արտադրական խնդիրները։

Այն, ինչ անում են արհմիությունները, աշխատավորներին ավելի ու ավելի լայնորեն ներգրավելով արտադրության կառավարման մեջ, սոցիալիստական դեմոկրատիզմի դրսևորումներից միայն մեկն է։ Հանդես գալով որպես ազդեցիկ հասարակական ուժ, արհմիությունները մեծ դեր են խաղում մեր ամբողջ քաղաքական սիստեմում, սոցիալիստական դեմոկրատիայի զարգացման գործում։ Մեզ համար այստեղ առանցքային հարց է եղել և կլինի հենց այն, ինչ որ կոնկրետ նշանակում է դեմոկրատիա բառը, այսինքն՝ ժողովրդապետություն, այսինքն՝ մասսաների մասնակցություն պետական ու հասարակական գործերի տնօրինմանը, այն «իսկական ժողովրդական ինքնավարությունը»[1], որի մասին ասել է Վ. Ի. Լենինը։

Սոցիալիզմը և դեմոկրատիան անբաժանելի են։ Կառուցելով կոմունիզմ, մենք ավելի ու ավելի լայնորեն կզարգացնենք դեմոկրատիան։ Իհարկե, խոսքը սոցիալիստական, այսինքն՝ այնպիսի դեմոկրատիայի մասին է, որն ընդգրկում է թե՛ քաղաքական, թե՛ սոցիալական և թե տնտեսական ոլորտները, այնպիսի դեմոկրատիայի, որը նախ և առաջ ապահովում է սոցիալական արդարություն և սոցիալական հավասարություն։

Ընկերնե՛ր։ Ներկայումս երկրում կան գրեթե 700 հազար սկզբնական արհմիութենական կազմակերպություններ, մոտ կես միլիոն արտադրամասային կոմիտեներ, երկուսուկես միլիոն արհմիութենական խմբեր։ Դա մեծ ուժ է։ Եվ այդ ուժը գործում է հնգամյա պլանների կատարման, արտադրության արդյունավետության բարձրացման և նրա որակական բոլոր ցուցանիշների բարելավման համար մղվող պայքարի առաջնագծում։ Այդ ուժը գործում է բոլոր աշխատանքային կոլեկտիվներում, այսինքն՝ հենց այնտեղ, որտեղ քաղաքականության ու էկոնոմիկայի մեծ հասկացությունները թարգմանվում են պրակտի-

[1] Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հ. 26, էջ 124։

կայի լեզվով, որտեղ մարդկանց մեջ մեծամասամբ ձևավորվում է վերաբերմունքը կյանքի, հասարակության հանդեպ։

Մարդու համար այն կոլեկտիվը, ուր ինքը աշխատում է, թե՛ մի յուրատեսակ տուն է, թե՛ ընտանիք և թե դպրոց։ Հենց այստեղ են մի սերնդից մյուսին փոխանցվում պրոֆեսիոնալ փորձը, վարպետությունը, խղճի մտոք աշխատելու սովորությունը։

Հենց այստեղ սրտից սիրտ երիտասարդությանն են փոխանցվում կոմունիստական գաղափարայնությունը, հավատարմությունը կուսակցության գործին, միշտ առջևում, ամենադժվարին, ամենավճռական տեղամասերում լինելու պատրաստակամությունը։

Չի կարելի պատկերացնել աշխատանքային կոլեկտիվ առանց արհմիութենական խմբի, առանց արհկոմի կամ գործարհկոմի։ Միլիոնավոր արհմիութենական ակտիվիստներ, այդ եռանդուն ու նախաձեռնող մարդիկ, կամավոր և անշահախնդիր, սփռում են բարություն, հոգատարություն և օգնություն են ցույց տալիս յուրաքանչյուր աշխատավորի, յուրաքանչյուր ընտանիքի։ Ուստի, թող հասարակական աշխատողի այդ ոչ դյուրին, բայց և այնքան օգտակար աշխատանքը միշտ ըմբռնման ու շնորհակալության արժանանա։

Եվս մի դիտողություն, ընկերնե՛ր։ Կարծում եմ, որ արդյունավետության ու որակի՝ կուսակցության կուրսը ուղղակիորեն առնչվում է նաև մեր ամբողջ հասարակական, այդ թվում և արհմիութենական աշխատանքի ոճի հետ։ Պետք չէ ընկնել միջոցառումների քանակի ետևից։ Եկեք տեսնենք, թե մենք արդյոք չափից դուրս հաճախ, արդյոք չափից դուրս երկար նիստեր չե՞նք անում։ Արդյոք մենք չափից դուրս շատ չե՞նք ստեղծում զանազան թղթեր՝ կարգադրություններ, որոշումներ, երբեմն մոռանալով ստուգել, իսկն ասած, այդ թղթերն ինչ են փոխում բուն կյանքում։ Ոչ թե թղթերի քանակ, ոչ թե նիստերի քանակ ու տևողություն, այլ քաղաքական հստակ նպատակամղվածություն, գործարարություն, գործնական արդյունքներ՝ ահա այն չափանիշները, որոնցով կարելի է և պետք է գնահատել հասարակական աշխատանքը։

Ընկերնե՛ր։ Սովետական արհմիությունները պատկառելի նյութական բազա և ֆինանսական մեծ ռեսուրսներ ունեն իրենց տրամադրության տակ։

Ներկայումս, կուսակցության XXV համագումարի որոշումներին համապատասխան, տեղի է ունենում արտադրական արհմիությունների կառուցվածքի լուրջ վերափոխում, նրանց գործունեության ձևերի ու մեթոդների կատարելագործում։ Դա՛, անտարակույս, դրականորեն կանդրադառնա արհմիությունների աշխատանքի վրա։

Արհմիությունները ձևերի ու միջոցների հարուստ զինանոց ունեն իրենց իրավունքների իրականացման համար՝ բանվորական ժողովներ, մշտապես գործող արտադրական խորհրդակցություններ, կոլեկտիվ պայմանագրեր։ Նրանք օրենսդրական նախաձեռնության իրավունք ունեն։ Մի խոսքով, արհմիություններն իրավունքներ ու հնարավորություններ շատ ունեն։ Կարևոր է ավելի լրիվ և արդյունավետ օգտվել դրանցից։

Հավաստիացնում եմ ձեզ, ընկերնե՛ր, որ տնտեսավարներին, ադմինիստրացիային ուղղված՝ արհմիությունների բոլոր արդարացի պահանջները, անտարակույս, կգտնեն կուսակցության աջակցությունը։ Ուշադրություն դարձրեք «արդարացի» բառի վրա։

Ընկեր պատգամավորնե՛ր։ Մեր ժամանակն աշխատավոր մարդու համաշխարհային պատմական դերի անշեղ բարձրացման ժամանակն է։ Աշխատավորներն ամենուրեք ընթանում են խաղաղության և միջազգային անվտանգության, ազգային-ազատագրության և սոցիալական առաջադիմության համար մղվող պայքարի ավանգարդում։ Նրանք իրենց ձեռքն են վերցնում քաղաքակրթության բախտը։ Դրանք հուսալի ուժեղ ձեռքեր են։

Բանվորական և արհմիութենական շարժման մեջ կատարվող տեղաշարժերի ընդհանուր ուղղության գնահատականը մեր կուսակցության կողմից տրվեց վերջին համագումարներում։ Մենք ելել ենք և ելնում ենք այն բանից, որ բանվորական շարժումը դառնում է հասարակական առաջադիմության ավելի

ու ավելի կարևոր գործոնը։ Դրա հետ մեկտեղ նա ավելի ու ավելի պատասխանատու է դառնում պատմության հանդեպ։ Իսկ դրանից հետևում է աշխատանքի համաշխարհային բանակի միասնության՝ սոցիալական առաջադիմության, խաղաղության և ժողովուրդների անվտանգության համար մղվող պայքարի միասնության հետագա ամրապնդման անհրաժեշտությունը։

Արհմիությունների XVI համագումարը, որին մասնակցելու են եկել պատվիրակություններ մոլորակի բոլոր անկյուններից, պրոլետարական համերաշխության լոզունգի կենսականության հոյակապ ցուցադրումն է, այն բանի վկայությունը, որ նրա նշանակությունը լավ են գիտակցում տարբեր երկրներում։ Թույլ տվեք ջերմորեն ողջունել բոլոր արտասահմանյան հյուրերին։

Մենք համոզված ենք, որ այսօր բարենպաստ պայմաններ են ստեղծվում բանվորական շարժման տարբեր հոսանքների միջև համագործակցություն հաստատելու համար՝ ինչպես ազգային, այնպես էլ միջազգային տեսակետից։ Ավելի ու ավելի կանոնավոր են դառնում կոնտակտները նաև տարբեր կողմնորոշում ունեցող արհմիությունների միջև, ուժգնանում է նրանց փոխգործողությունը մյուս հասարակական ուժերի հետ։

Մենք ողջունում ենք միջազգային խոշորագույն արհմիութենական կենտրոնների՝ արհմիությունների համաշխարհային ֆեդերացիայի, ազատ արհմիությունների միջազգային կոնֆեդերացիայի և աշխատանքի համաշխարհային կոնֆեդերացիայի միջև ընդհանուր դիրքերի որոշմանը և համագործակցության հաստատմանը նպաստող բոլոր քայլերը։

Եվ թեպետ միջազգային արհմիութենական շարժման միասնության հասնելը տևական ու բարդ պրոցես է, մենք համոզված ենք, որ այն ընթանալու է վերելքի ուղիով։ Համենայն դեպս, սովետական արհմիություններն աշխատել են և կաշխատեն հենց այդ հեռանկարները նկատի ունենալով։

Անցնելով արտաքին քաղաքական հարցերին, ուզում եմ ընդգծել, որ միջազգային ասպարեզում մեր կուսակցության և սովետական պետության ամբողջ աշխատանքը՝ այդ մեծ ու լարված աշխատանքը, սահմանվել ու սահմանվում է խաղաղության և միջազգային համագործակցության հետագա պայքարի՝ XXV համագումարի ընդունած ծրագրով։ Այդ իսկ ծրագիրը, իհարկե, նկատի է առնված ոչ մեկ տարվա համար։ Բայց մեկ տարում էլ արդեն քիչ բան չի արված։

Դա առաջին հերթին վերաբերում է եղբայրական սոցիալիստական պետությունների միասնության ամրապնդմանը, նրանց համակողմանի գործակցության խորացմանը։

Ավելի ու ավելի ինտենսիվ են դառնում կապերն ու կոնտակտները սոցիալիստական երկրների ղեկավարության միջև։ ՍՄԿԿ XXV համագումարից հետո երեք անգամ՝ Բեռլինում, Բուխարեստում, Մոսկվայում կոլեկտիվ կերպով հանդիպել են եղբայրական կուսակցությունների ղեկավարները, չխոսելով արդեն Ղրիմի զրույցների մասին։ Սոֆիայում հենց վերջերս տեղի ունեցավ կենտկոմների՝ միջազգային և գաղափարական հարցերի գծով քարտուղարների հերթական, արդեն չորրորդ, հանդիպումը։ Առաջիկայում տեղի կունենան կենտկոմների կազմակերպական-կուսակցական աշխատանքի գծով քարտուղարների խորհրդակցությունը, Վարշավայի պայմանագրի երկրների արտաքին գործերի մինիստրների կոմիտեի առաջին նիստը։

Հեռավոր՝ 1914 թվականին, իմպերիալիստական պատերազմով բռնկված, թշնամանքով և ատելությամբ պառակտված աշխարհում Վլադիմիր Իլյիչ Լենինը, մտածելով գալիքի մասին, գրում էր. «Սոցիալիստական շարժումը... ստեղծում է մարդկային համակեցության նոր, բարձրագույն ձևեր, երբ ամեն մի ազգության աշխատավոր մասսաների օրինական պահանջմունքներն ու պրոգրեսիվ ձգտումներն առաջին անգամ կբավարարվեն ինտերնացիոնալ միասնության մեջ...»[1]։

Այսօր դա դարձել է սոցիալիստական պետությունների մեծ ու համերաշխ,

[1] Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հ. 21, էջ 33։

իրավահավասար ընտանիքի իրական պրակտիկան։ Եղբայրական երկրների համագործակցության զարգացման համապարփակ աշխատանքի մեջ ներգրավված են ոչ միայն կենտրոնական ղեկավար մարմինները, այլև մեր կուսակցական, սովետական և տնտեսական օրգանիզմի փաստորեն բոլոր օղակները, ինչպես նաև հասարակական կազմակերպությունների շատ լայն ցանցը, այդ թվում, իհարկե, նաև մեր երկրի արհեստակցական միությունները։

Հարյուրավոր, հազարավոր սովետական մարդիկ այսօր աշխատում են եղբայրական երկրներում, օգնելով մեր բարեկամներին՝ ստեղծելու այնպիսի կարևորագույն ժողովրդատնտեսական օբյեկտներ, ինչպիսիք են, օրինակ, «Կատովիցեի» հսկայական մետալուրգիական կոմբինատը Լեհաստանում։ Մեր երկրում էլ աշխատում են եղբայրական երկրներից եկած ոչ քիչ թվով բանվորներ ու մասնագետներ։ Սոցիալիստական երկրների համատեղ կառույցը՝ Օրենբուրգ—ՍՍՀՄ-ի Արևմտյան սահման գազամուղի երկարությունն ավելացավ հազար երկու հարյուր կիլոմետրով։ Դա շինարարների 15 հազարանոց ինտերնացիոնալ կոլեկտիվի մեծ հաջողությունն է։ Արդեն հեռու չէ այն օրը, երբ նրանց ջանքերով կառուցվող՝ Եվրոպայում խոշորագույն մայրուղին կգործարկվի։

ՏՓԽ-ի անդամ բոլոր երկրները մասնակցում են Կուբայում նիկելի ինդուստրիայի զարգացմանը։ Շատ կարևոր նշանակություն ունեն ՏՓԽ-ի անդամ երկրների սկսվող մասնագիտացումն ու կոոպերացումը ատոմային էլեկտրակայանների սարքավորումների արտադրության ասպարեզում։

Մենք բոլորս սովորել ենք այդ գործերին, դրանք համարում ենք միանգամայն բնական բան։ Եվ դա վատ չէ։ Դա լավ է, երբ սերտ համագործակցությունը դառնում է մեր գիտակցության, մեր ամբողջ կյանքի օրգանական մասը։

Թե որքան հզոր ու կենարար են սոցիալիստական երկրների ժողովուրդներին միավորող եղբայրական հարաբերությունների արմատները, վկայում է ժողովրդական Հունգարիայի փառապանծ ձեռնարկության՝ «Կարմիր Չեպելի» կոլեկտիվի վերջերս ցուցաբերած հրաշալի նախաձեռնությունը։ Չեպելցիները սոցիալիստական մրցություն են ծավալել ի պատիվ մեծ Հոկտեմբերի 60-ամյակի և ստանձնել են Սովետական Միության համար արտահանական մատակարարումները ժամկետից շուտ կատարելու կոնկրետ պարտավորություններ։ Նույնպիսի նախաձեռնություններով հանդես են եկել Բուլղարիայի և Գերմանական Դեմոկրատական Հանրապետության, Լեհաստանի և Չեխոսլովակիայի բանվորները։

Թույլ տվեք այս համագումարի ամբիոնից ամբողջ սրտով եղբայրական երկրների աշխատավորներին շնորհակալություն հայտնել այն բանի համար, որ նրանք այդպիսի գործուն և հուզիչ համերաշխություն են ցուցաբերել Հոկտեմբերի գործի, մեր երկրի հետ, մեր կոմունիստական աշխատանքի հետ։ Ինձ թվում է՝ արտահայտած կլինեմ մեր ընդհանուր կարծիքը, եթե ասեմ, որ սովետական բանվոր դասակարգը, սովետական բոլոր աշխատավորներն արժանի կերպով կպատասխանեն իրենց արտասահմանյան ընկերների ազնիվ նախաձեռնություններին, կպատասխանեն կոմունիզմի կառուցման, մեր սերտ համագործակցության զարգացման նոր գործերով։

Եթե լավ խորհելու լինենք, ընկերնե՛ր, ապա ընդհանուր առմամբ մենք այստեղ գործ ունենք որակապես նոր երևույթի հետ՝ միասնական նպատակով ոգեշնչվող՝ նոր աշխարհի միլիոնավոր ու միլիոնավոր կառուցողների ինտերնացիոնալ շարժման հետ։ Դա հսկայական նշանակություն ունեցող նախաձեռնություն է, նա մեծ ապագա ունի։

Մեր արտաքին քաղաքականության մեջ մենք և մեր սոցիալիստական դաշնակիցները հաստատորեն հետևում ենք խաղաղության լենինյան կուրսին։ Զարգացնելով և խորացնելով համագործակցությունը գաղութային ճնշումից ազատագրված երկրների հետ, որտեղ հնարավոր է փոխգործելով բուրժուական պետությունների՝ ռեալիստորեն մտածող շրջանների հետ, սոցիալիզմի երկրները առաջ են քաշում համաշխարհային քաղաքական կլիմայի բարելավ-

մանը նպատակամղված կոնկրետ նախաձեռնություններ։ Հենց այդպիսի առաջարկություններով հանդես եկան Վարշավայի պայմանագրի մասնակիցներն իրենց քաղաքական կոնսուլտատիվ կոմիտեի նոյեմբերյան խորհրդակցությունում։ Խաղաղության և ժողովուրդների անվտանգության համար սոցիալիստական համագործակցության հետևողական պայքարն արժանանում է եվրոպական և միջազգային հասարակայնության լայն ըմբռնմանը։

Բայց կապիտալիզմի աշխարհում դեռևս կան ազդեցիկ քաղաքական շրջաններ, որոնք շահագրգռված են միջազգային կոնստրուկտիվ երկխոսության խախտմամբ։ Հին աշխարհի հետադեմ ուժերը ոչ մի կերպ չեն ուզում հաշտվել նորի աճի և ամրապնդման հետ։

Նրանք, օրինակ, ոչ մի կերպ չեն ուզում հաշտվել գաղութային լծից ազատագրված աֆրիկյան և ասիական պետությունների ազատ, անկախ քաղաքականության և առաջադիմական զարգացման հետ։ Դրա վերջին օրինակներն են ՆԱՏՕ-ի երկրների միջամտությունը Զաիրի ներքին ռազմական կոնֆլիկտին և նոր զրպարտչական կամպանիան՝ ընդդեմ Անգոլայի Ժողովրդական Հանրապետության։ Այդ են վկայում նաև այն ստոր սպանությունները, որոնց զոհը օրերս դարձան ազգային-ազատագրական պայքարի նշանավոր գործիչներ՝ Կոնգոյի Ժողովրդական Հանրապետության պրեզիդենտ Մարիան Նգուաբին և Լիբանանի առաջադիմական սոցիալիստական կուսակցության նախագահ Քամալ Ջումբլաթը։ Սովետական մարդիկ ցասումով դատապարտում են այդ սպանությունները։

Պակաս համառորեն չեն անցկացվում սոցիալիզմի աշխարհի դեմ «ուղղված օպերացիաները»։ Փորձեր են արվում՝ թուլացնելու սոցիալիստական դաշինքը, տարբեր եղանակներով խախտելու նրա մասնակիցների միասնությունը։ Փորձեր են արվում խարխլելու սոցիալիստական կարգերը։

Մեր հակառակորդները կուզենային գտնել մեր երկրների ներսում սոցիալիզմի դեմ հանդես եկող թեկուզ որևիցե ուժ։ Բայց քանի որ այդպիսի ուժեր չկան, քանի որ սոցիալիստական հասարակարգում չկան ոչ ճնշված, շահագործվող դասակարգեր, ոչ էլ ճնշված, շահագործվող ազգություններ, ապա հորինում են ինչ-որ էրզաց, կեղծ ռեկլամի միջոցով ստեղծում են սոցիալիստական երկրներում «ներքին օպոզիցիայի» պատրանք։ Հենց այդ պատճառով էլ կազմակերպվում է աղմկարարություն, այսպես կոչված՝ «այլախոհների» մասին, աշխարհով մեկ ճչում են սոցիալիզմի երկրներում «մարդու իրավունքների խախտման» մասին։

Ի՞նչ կարելի է ասել այդ առթիվ։ Մեզանում չի արգելվում «խորհել այլ կերպ», քան մեծամասնությունն է խորհում. քննադատաբար գնահատել հասարակական կյանքի այս կամ այն կողմը։ Այն ընկերների նկատմամբ, ովքեր հանդես են գալիս հիմնավորված քննադատությամբ, ձգտելով օգնել գործին, մենք վերաբերվում ենք որպես բարեխիղճ քննադատների և շնորհակալ ենք նրանցից։ Նրանց նկատմամբ, ովքեր քննադատում են սխալ կերպով, մենք վերաբերվում ենք որպես մոլորվող մարդկանց։

Ուրիշ բան է, երբ մեր հասարակությունից կտրված մի քանի անձինք ակտիվորեն հանդես են գալիս սոցիալիստական կարգերի դեմ, կանգնում հակասովետական գործունեության ուղու վրա, խախտում օրենքները և հենարան չունենալով երկրի ներսում, աջակցություն ստանալու են դիմում արտասահման, իմպերիալիստական պրոպագանդիստական և հետախուզական քայքայիչ կենտրոններին։ Մեր ժողովուրդը պահանջում է, որ այդպիսի, թող թույլ տրվի ասել, գործիչների հետ վարվեն որպես սոցիալիզմի հակառակորդների, սեփական հայրենիքին դեմ գնացող մարդկանց, իմպերիալիզմի աջակիցների, նույնիսկ գործակալների։ Բնական է, որ մենք նրանց նկատմամբ ձեռնարկում ենք և կձեռնարկենք մեր օրենքով նախատեսված միջոցներ։

Եվ թող այստեղ արդեն մեզնից ոչ ոք չնեղանա, այդօրինակ թափթփուկների գործողություններից 260 միլիոն սովետական մարդկանց իրավունքների, ազատությունների և անվտանգության պաշտպանությունը ոչ միայն մեր իրավունքն է, այլև մեր սրբազան պարտքը։ Պարտք այն ժողովրդի հանդեպ, որը

60 տարի առաջ Լենինի կուսակցության ղեկավարությամբ բռնեց սոցիալիզմի և կոմունիզմի կառուցման ուղին։ Այն ժողովրդի հանդեպ, որը, պաշտպանելով սոցիալիստական հայրենիքը, իր ուզած ձևով ապրելու իր իրավունքը, 20 միլիոն զոհ տվեց ֆաշիստ ագրեսորների դեմ, հենց ժողովուրդների ազատության ու իրավունքների համար մղված մեծ պատերազմում, և որն իր ուղուց երբեք չի շեղվի։

Ինչ վերաբերում է Սովետական Միությանը, ապա մենք չենք միջամտում ուրիշ երկրների ներքին գործերին, թեև, իհարկե, մեր միանգամայն որոշակի կարծիքն ունենք իմպերիալիզմի աշխարհում տիրող կարգերի մասին և չենք թաքցնում այդ կարծիքը։ ՍՄԿԿ XXV համագումարի որոշումների համաձայն, մենք ձգտում ենք կապիտալիստական երկրների հետ ունեցած մեր հարաբերությունները հիմնել տարբեր ոլորտներում տևական փոխշահավետ համագործակցության վրա՝ հանուն ընդհանուր խաղաղության ամրապնդման։

Մի քանի խոսքով կասեմ, թե այժմ ինչպես են գործերը այդ բնագավառում։

Նախ և առաջ սովետա-ամերիկյան հարաբերությունների մասին, որոնց դրական զարգացմանը մենք միշտ էլ տվել ենք ու տալիս ենք մեծ նշանակություն։ Այստեղ խնդիրը ներկայումս որոշվում է, ես կասեի, երեք հիմնական գործոններով։ Առաջինը այն պատկառելի հիմքն է, որն ստեղծվեց տարբեր բնագավառներում համագործակցության վերաբերյալ 1972—1974 թվականներին կարևոր պայմանագրերի և համաձայնագրերի կնքմամբ։ Երկրորդը որոշակի լճացման վիճակն է։ Ամերիկյան կողմը սկզբում այս բացատրում էր Միացյալ Նահանգներում ծավալված նախընտրական կամպանիայով, բայց Վաշինգտոնում նոր վարչակազմի իշխանության գլուխ գտնվելու առաջին երկու ամիսները ինչ-որ ցույց չեն տալիս, թե ձգտում կա հաղթահարելու այդ լճացումը։ Եվ, վերջապես, երրորդ գործոնը տարբեր ոլորտներում իրավահավասար և փոխշահավետ համագործակցության հետագա զարգացման համար օբյեկտիվ մեծ հնարավորությունների առկայությունն է՝ ի բարօրություն երկու երկրների և ընդհանուր խաղաղության։

Այդ կապակցությամբ կհիշատակեմ մի քանի կոնկրետ և, մեր կարծիքով, միանգամայն ռեալ խնդիրներ։ Դա նախ և առաջ ստրատեգիական հարձակողական սպառազինությունների սահմանափակման մասին 1974 թվականին հիմնականում արդեն համաձայնեցված նոր համաձայնագրի նախապատրաստման ավարտումն ու ստորագրումն է և այդ հիման վրա հետագա առաջընթացը դեպի սպառազինությունների փոխադարձ կրճատում՝ կողմերի հավասարության և միատեսակ անվտանգության սկզբունքի խստիվ պահպանմամբ հանդերձ։ Այնուհետև, դրանք ՍՍՀՄ-ի ու ԱՄՆ-ի հնարավոր համատեղ նախաձեռնություններն են քիմիական զենքի առավել վտանգավոր մահաբեր տեսակների արգելման ու վերացման բնագավառում և սպառազինությունների մրցավազքը զսպող ու ժողովուրդների անվտանգությունն ամրապնդող մյուս միջոցառումները։ Դա նաև փոխշահավետ առևտրատնտեսական կապերի լայն զարգացումն է ԱՄՆ-ի ստեղծած խտրական արգելքները վերացնելու և այդ հարցերի շուրջը արդեն վաղուց ստորագրված համաձայնագրերը ուժի մեջ մտցնելու հիման վրա։ Դրանք, վերջապես, մեր երկրների համաձայնեցված գործողություններն են Մերձավոր Արևելքում արդարացի և կայուն խաղաղ կարգավորման հասնելու նպատակով։

Մենք այդ բոլոր հնարավորություններն ակտիվորեն օգտագործելու կողմնակիցն ենք։

Բայց կան նաև այնպիսի հանգամանքներ, որոնք ուղղակի հակազդում են սովետա-ամերիկյան հարաբերությունների հետագա լավացմանն ու զարգացմանը։ Դրանցից մեկը իբր ՍՍՀՄ-ից եկող «ռազմական սպառնալիքի» առթիվ զրպարտչական կամպանիայի բորբոքումն է։ Այս մասին ես արդեն առիթ եմ ունեցել խոսելու վերջերս։ Մյուսը Սովետական Միության ներքին գործերին միջամտելու ամերիկյան պաշտոնական անձանց ուղղակի փորձերն են։

Մինչդեռ ուրիշներին ապրել սովորեցնելու Վաշինգտոնի հավակնություն-

ները, կարծում եմ, չեն կարող ընդունվել ոչ մի սուվերեն պետության կողմից, չխոսելով արդեն այն մասին, որ այդպիսի հավակնությունների համար հիմքեր չեն տալիս ո՛չ հենց ԱՄՆ-ում տիրող իրերի վիճակը, ո՛չ էլ նրա գործողություններն ու քաղաքականությունը արտաքին աշխարհում:

Մեկ անգամ ես կրկնում եմ. մենք չենք հանդուրժի, որ որևէ մեկը որևէ պատրվակով միջամտի մեր ներքին գործերին: Այդպիսի միջամտության հիմքի վրա հարաբերությունների նորմալ զարգացումը, անշուշտ, աներևակայելի է:

Սովետական Միությունը միշտ պաշտպանել է և հաստատակամորեն կպաշտպանի իր սուվերեն իրավունքները, իր արժանապատվությունը և իր շահերը: Դրա հետ մեկտեղ, մյուս կողմի կոնստրուկտիվ, ռեալիստական մոտեցումը մեզ մոտ միշտ ըմբռնում և համաձայնության գալու պատրաստակամություն կգտնի:

Մոտ օրերս բանակցությունների համար Մոսկվա է գալու ԱՄՆ-ի պետական քարտուղար պր-ն Վենսը: Տեսնենք, թե ինչ ծրագրերով կգա նա: Ամենքն, իհարկե, հասկանում են այն բանի կարևորությունը, թե ինչպես կընթանա սովետա-ամերիկյան հարաբերությունների հետագա զարգացումը: Մենք կկամենայինք, որ այդ հարաբերությունները լինեին բարիդրացիական: Բայց դրա համար անհրաժեշտ են փոխըմբռնման որոշակի մակարդակ և գոնե նվազագույն փոխկոռեկտություն:

Իհարկե, մենք համոզված ենք, որ մեր երկու երկրների ժողովուրդների և ընդհանուր խաղաղության պահպանման շահերն իրենց համար ճանապարհ կհարթեն, և ՍՍՀՄ-ի ու ԱՄՆ-ի հարաբերությունները, վերջին հաշվով, կկարգավորվեն: Ամբողջ հարցն այն է, թե դա երբ տեղի կունենա, թե որքան ժամանակ կվատնվի, որի ընթացքում կարելի կլիներ օգտակար շատ բան անել:

Եթե խոսելու լինենք Արևմտյան Եվրոպայի երկրների հետ մեր հարաբերությունների մասին, ապա դրանք ընդհանուր առմամբ վատ չեն զարգանում: ՍՍՀՄ-ը և Ֆրանսիան իր ժամանակին եղան լարվածության թուլացման, այսպես ասած, ռահվիրաները, նրանց փոխհարաբերություններն անվանում էին «գերադասելի»: Որոշ չափով դա ճշմարիտ է նաև այժմ. մենք աշխույժ կապեր ենք պահպանում էկոնոմիկայի և կուլտուրայի բնագավառում: Մենք համագործակցում ենք նաև արտաքին քաղաքական մի քանի հարցերում: Սովետական Միությունում գնահատում են այն փաստը, որ Ֆրանսիայի, ԳՖՀ-ի, Իտալիայի, Մեծ Բրիտանիայի ղեկավարները հանդես են գալիս լարվածության թուլացման քաղաքականության, խաղաղ համագործակցության քաղաքականության պաշտպանությամբ: ՍՍՀՄ-ի և ԳՖՀ-ի հարաբերությունների բնագավառում, ինչպես մեզ թվում է, դեռ կարելի է և պետք է շատ բան անել: Կան նաև առաջ տարված որոշ գործեր, որոնք հարկավոր է մինչև վերջ հասցնել: Ինչպես հայտնի է, այս տարի ես այցելելու եմ Ֆրանսիա և ԳՖՀ: Մենք հուսով ենք, որ առաջիկա բանակցությունները վերստին կխթանեն հարաբերությունների զարգացումը այդ երկրների հետ:

Եվրոպայի քաղաքական կյանքում նկատելի իրադարձություն եղավ վերջերս ՍՍՀՄ-ի և Իսպանիայի հարաբերությունների վերականգնումը: Վերջին ժամանակներս մենք արդեն բավականին լավ համագործակցություն ենք հաստատել այդ երկրի հետ, գլխավորապես՝ տնտեսական գործերում: Հիմա, պետք է ենթադրել, մեր հարաբերություններն է՛լ ավելի կզարգանան: Մենք հետաքրքրությամբ ենք հետևում Իսպանիայի քաղաքական կյանքի դեմոկրատացման պրոցեսին և իսպանական ժողովրդին հետագա հաջողություններ ենք մաղթում այդ ճանապարհին:

Ընկերնե՛ր: 20 ամիս է անցել այն օրից, երբ 35 երկրների պետությունների և կառավարությունների ղեկավարներն իրենց ստորագրություններով վավերացրին Եվրոպայի անվտանգության ու համագործակցության խորհրդակցության եզրափակիչ ակտը: Այդ ժամանակամիջոցում Եվրոպայում խաղաղությունն է՛լ ավելի է ամրապնդվել, իսկ երկրների տնտեսական, կուլտուրական և մյուս կապերը նկատելիորեն ավելի են ընդլայնվել ու հարստացել: Մենք, Սովետական Միությունում, ողջունում ենք դա: Մենք կողմնակից

ենք այն բանին, որ լարվածության թուլացումը շարունակվի: Մենք ըստ ամենայնի կնպաստենք դրան, որովհետև այդ են պահանջում ժողովուրդների շահերը:

Այժմ համաեվրոպական խորհրդակցության մասնակից երկրներում ծավալվել է Բելգրադի հանդիպման նախապատրաստությունը, որը Հելսինկիից հետո նրանց ներկայացուցիչների առաջին կոլեկտիվ հանդիպումը կլինի: Իսկ մենք կամենում ենք, որ այնտեղ տեղի ունենա սուվերեն պարտնյորների կոնստրուկտիվ, գործնական խոսակցություն: Հելսինկիի խորհրդակցությունը, ինչպես հայտնի է, կոչվում էր Եվրոպայի անվտանգության ու համագործակցության խորհրդակցություն: Ուստի մենք գտնում ենք, որ Բելգրադի հանդիպման գլխավոր բովանդակությունը հենց պետք է դառնա հոգատարությունը Եվրոպայի խաղաղության և անվտանգության նկատմամբ, Եվրոպական ժողովուրդների համագործակցության զարգացման նկատմամբ:

Ոչ թե սոսկ հանրագումարի բերել այն, ինչ արդեն արված է, այլ պայմանավորվել հետագա համագործակցության հարցերի վերաբերյալ մի քանի կոնկրետ հանձնարարականների և առաջարկությունների շուրջը. մենք այսպես ենք պատկերացնում Հարավսլավիայի մայրաքաղաքում կայանալիք հանդիպման գլխավոր խնդիրները:

Մերձավոր Արևելք՝ ահա այն մյուս շրջանը, որը շարունակում է իր վրա գրավել ուշադրությունը: Վերջին շաբաթներս այստեղ նկատվում է դիվանագիտական ակտիվության նկատելի բարձրացում: Դատելով ըստ ամենայնի, հետզհետե ավելի ու ավելի ռեալ գործ է դառնում Ժնևի կոնֆերանսի աշխատանքի վերսկսումը: Իրադարձությունների այդ ընթացքը կարելի կլիներ, իհարկե, միայն ողջունել:

Բայց Ժնևի կոնֆերանսը, անշուշտ, ինքնանպատակ չէ: Գլխավորը նրա աշխատանքի բեղմնավոր և արդարացի արդյունքներն են: Հասկանալի է, հաշտության պայմանների մշակումն իր բոլոր մանրամասներով առաջին հերթին հենց հակամարտ կողմերի գործն է: Սակայն Սովետական Միությունը, որպես Ժնևի կոնֆերանսի համանախագահ և այն շրջանի անմիջական մոտակայքում գտնվող պետություն, որի մասին խոսվում է, իր կարծիքն ունի ապագա խաղաղ կարգավորման գլխավոր սկզբունքների և ուղղությունների վերաբերյալ:

Մենք, մասնավորապես, գտնում ենք, որ Մերձավոր Արևելքի խաղաղության մասին ամփոփիչ փաստաթղթի (կամ փաստաթղթերի) հիմքում պետք է դրված լինեն պատերազմների միջոցով տերիտորիայի ձեռքբերման անթույլատրելիության սկզբունքը, այդ շրջանի բոլոր պետությունների անկախ գոյության և անվտանգության իրավունքը: Իհարկե, պետք է ապահովվեն Պաղեստինի արաբ ժողովրդի անկապտելի իրավունքները, ներառյալ նրա ինքնորոշման, սեփական պետություն ստեղծելու իրավունքը:

Մենք անվիճելի ենք համարում, որ հաշտության փաստաթղթերով պետք է նախատեսվի իսրայելական զորքերի դուրսբերումը 1967 թվականին օկուպացված բոլոր արաբական տերիտորիաներից: Այդ դուրսբերումը կարելի կլիներ իրականացնել ոչ թե անմիջապես, այլ փուլ առ փուլ, ասենք, մի քանի ամսվա ընթացքում, խիստ որոշակի ժամկետներում: Պետք է հստակորեն որոշվեն համապատասխան սահմանները Իսրայելի և կոնֆլիկտի մասնակից նրա արաբական հարևանների միջև: Այդ սահմանները պետք է հայտարարվեն վերջնականապես հաստատված և անխախտելի:

Մենք ելնում ենք այն բանից, որ իսրայելական զորքերի դուրսբերումն ավարտվելու պահից կոնֆլիկտի մասնակից արաբական պետությունների և Իսրայելի միջև կդադարի պատերազմի վիճակը, և կհաստատվեն խաղաղ հարաբերություններ: Ընդսմին, բոլոր կողմերը փոխադարձ պարտավորություններ կստանձնեն հարգելու միմյանց սուվերենությունը, տերիտորիալ ամբողջականությունը, անձեռնմխելիությունն ու քաղաքական անկախությունը, իրենց միջազգային վեճերը լուծելու խաղաղ միջոցներով: Հաստատված սահմանների երկու կողմում կարող էին իհարկե համապատասխան պետությունների համաձայնությամբ ստեղծվել ապառազմականացված գոտիներ՝ առանց որևէ մեկի

համար միակողմանի առավելությունների: Այդ գոտիների սահմաններում մի որևէ խիստ որոշակի ժամկետով կարող էին տեղաբաշխվել կամ ՄԱԿ-ի արտակարգ զինված ուժեր, կամ էլ ՄԱԿ-ի դիտորդներ:

Ըստ երևույթին, կոնֆերանսի ամփոփիչ փաստաթղթերը պետք է բովանդակեն նաև Տիրանայի նեղուցով և Աքաբայի ծովածոցով բոլոր երկրների, այդ թվում՝ Իսրայելի (պատերազմի վիճակի դադարեցումից հետո) նավերի անցման ազատության վերաբերյալ դրույթը, ինչպես նաև Եգիպտոսի հայտարարությունը Սուեզի ջրանցքով նավերի անցման մասին, որը ամբողջովին գտնվում է եգիպտական սուվերենության ներքո:

Խաղաղ կարգավորման պայմանների կատարումը, մեր կարծիքով, կարող էր երաշխավորված լինել, եթե դա ցանկանան պայմանավորվող կողմերը, ՄԱԿ-ի անվտանգության խորհրդի, հնարավոր է նաև առանձին տերություններ, օրինակ, Սովետական Միության, Միացյալ Նահանգների, Ֆրանսիայի, Անգլիայի կողմից: Երաշխավորող պետությունները կարող էին իրենց դիտորդներն ունենալ համապատասխան գոտիներում գտնվող ՄԱԿ-ի կոնտինգենտներում:

Ամենասեղմ ձևով սրանք են, ընկերնե՛ր, մեր նախնական պատկերացումները Մերձավոր Արևելքի արդարացի խաղաղության հնարավոր հիմունքների մասին: Մենք դրանք ոչ մեկին չենք պարտադրում, բայց օգտակար ենք համարում դրանց մասին ասել, ինչպես նաև, անշուշտ, պատրաստ կլինենք ծանոթանալու ուրիշների նկատառումներին:

Մենք արդեն ասել ենք, որ Մերձավոր Արևելքում խաղաղ կարգավորման կապակցությամբ համապատասխան պետությունները կարող էին քննության առնել այդ շրջանում սպառազինությունների մրցավազքի դադարեցմանը նպաստելու հարցը: Ընդհանրապես, զենքի միջազգային առևտրի պրոբլեմը, ըստ երևույթին, արժանի է կարծիքների փոխանակման:

Այժմ մի քանի խոսք սպառազինությունների սահմանափակման և զինաթափման պրոբլեմի մասին, որը XXV համագումարը սահմանեց որպես ժողովուրդների խաղաղության և անվտանգության ապահովման կենտրոնական պրոբլեմ:

Ես արդեն անդրադարձա ստրատեգիական սպառազինությունների սահմանափակման շուրջը վարվող սովետա-ամերիկյան բանակցություններին: Չափազանց կարևոր և հրատապ է միջուկային զենքի բոլոր փորձարկումներն արգելելու հարցը:

Դա բարերար ազդեցություն կունենար մեր մոլորակի կյանքի վրա ինչպես ուղղակի, կենսաբանական առումով, այնպես էլ բարոյաքաղաքական առումով:

Ոչ պակաս էական է նաև այն, որ սահմանափակվեին միջուկային սպառազինությունների որակական կատարելագործման, այդ զենքի նոր տեսակների երևան գալու հնարավորությունները:

Երկար ժամանակ միջուկային զենքի փորձարկումների լրիվ արգելման հակառակորդները վկայակոչում էին վերահսկողության հարցի լուծման դժվարությունը: Մենք այժմ էլ համոզված ենք, և դա հաստատվում է մասնագետների փաստարկներով, որ վերահսկողության համար միանգամայն բավարար են հայտնաբերման ազգային միջոցները: Այդուհանդերձ, համաձայնության ուղի հարթելու համար Սովետական Միությունը արևմտյան տերություններին ընդառաջելու լուրջ քայլ է արել: Միջուկային զենքի փորձարկումների լրիվ և ընդհանուր արգելման պայմանագրի մեր նախագծում այժմ նախատեսված է տեղում, կամավոր հիմունքով ստուգման հնարավորություն, եթե որևէ կասկած առաջանա այս կամ այն երկրի կողմից պայմանագրային պարտավորությունների կատարման հարցում:

Դա խելացի փոխզիջում է, որը հաշվի է առնում բոլոր կողմերի դիրքերը: Բնականաբար, միջուկային զենքի փորձարկումները լրիվ կդադարեն միայն այն ժամանակ, երբ պայմանագրի մասնակիցներ կդառնան բոլոր միջուկային տերությունները: Միայն այն ժամանակ պայմանագիրը իրոք կծառայի իր նպատակին:

Մենք ուշի-ուշով հետևում ենք, թե տարբեր երկրներում ինչպիսի վերաբերմունք է ցույց տրվում համաեվրոպական խորհրդակցության մասնակից բոլոր պետությունների կողմից առաջինը միմյանց դեմ միջուկային զենք չգործադրելու վերաբերյալ Վարշավայի պայմանագրի երկրների առաջարկությանը: Ցանկալի կլիներ, որ արևմտյան երկրների և առաջին հերթին ՆԱՏՕ-ի անդամ երկրների պետական գործիչները մի լավ խորհեին այդ կարևոր առաջարկության իմաստի շուրջը, հրաժարվեին անխոհեմ, մեխանիկական այն մոտեցումից, որի համաձայն, եթե առաջարկությունը բխում է մյուս կողմից, նշանակում է այն վտանգավոր է և պետք է մերժել:

Արդեն ժամանակն է գիտակցել, որ այն քաղաքականությունը, որը անկյունաքար է դարձնում միջուկային զենքի կիրառման սպառնալիքը և նրա օգտագործման պատրաստակամությունը, գնալով ավելի վտանգավոր է դառնում մարդկության համար: Սովետական Միությունը միջուկային զենքի երևան գալու առաջին օրերից հանդես է գալիս նրա արգելման և ոչնչացման օգտին: Այդպես էր թե՛ այն ժամանակ, երբ ԱՄՆ-ը միջուկային զենքի մենաշնորհ ուներ, և թե այժմ, երբ ամենքն ընդունում են ՍՍՀՄ-ի և ԱՄՆ-ի միջուկային հզորության հավասարությունը:

Զինաթափման հարցերը քննարկելիս հաճախ են խոսում փոխադարձ օրինակի պրակտիկայի կիրառման, այսինքն պետությունների ինչ-որ միակողմանի դրական գործողությունների հնարավորության և օգտակարության մասին՝ հույս ունենալով, թե մյուսները կպատասխանեն այդ նույն ոգով: Հավանաբար, կարող է օգտագործվել նաև այդ մեթոդը: Բայց այն արդյունք կտա միայն փոխադարձ բարի կամքի և փոխադարձ վստահության առկայության դեպքում:

Բերեմ մի կոնկրետ օրինակ: Չորս տարի առաջ բանակցություններ սկսվեցին Կենտրոնական Եվրոպայում զինված ուժերի և սպառազինությունների կրճատման շուրջը: Կրճատման շուրջը: Թվում է, թե ոչինչ ավելի տրամաբանական ու բնական չէր լինի, քան այն, որ, քանի դեռ բանակցությունները շարունակվում են, նրա մասնակիցները գոնե հրաժարվեին տվյալ շրջանում իրենց զինված ուժերի մեծացումից: ՍՍՀՄ-ը իր դաշնակիցների հետ բազմիցս առաջարկել է հենց այդ բանը: Մենք արդեն մի շարք տարիներ չենք ավելացնում Կենտրոնական Եվրոպայում մեր զինված ուժերի մարտական թվակազմը: Իսկ ինչպե՞ս արձագանքեցին մեր այդ օրինակին ՆԱՏՕ-ի երկրները: Նրանք շարունակեցին այստեղ մեծացնել իրենց զինված ուժերը:

Ինչպե՞ս վարվենք մենք այժմ: Միգուցե Սովետական Միությունը հետևի Արևմտյան տերությունների օրինակին: Բայց դա բացասական օրինակ է, և դրան հետևել, անկեղծորեն ասած, չէինք կամենա:

Այսօր մենք կրկին հայտարարում ենք. մենք պատրաստ ենք ընդհուպ մինչև Կենտրոնական Եվրոպայում զինված ուժերի և սպառազինությունների կրճատման շուրջը պայմանավորվածության ձեռքբերումը չավելացնել այդ շրջանում մեր զորքերի թիվը: Այն պայմանով, իհարկե, որ այստեղ ՆԱՏՕ-ի ուժերը նույնպես չեն աճի: Ընդունեցեք այս առաջարկությունը, բանակցությունների հարգելի պարտնյորներ, ընդունեցեք որպես առաջին ռեալ քայլը զինված ուժերի կրճատման ճանապարհին: Իրավ, դրանից ոչ ոք չի տուժի, իսկ խաղաղության գործը, ժողովուրդների անվտանգության գործը միայն կշահի:

Ընկերնե՛ր: Շատ փորձություններ է տեսել սովետական ժողովուրդը: Նա անցել է պատերազմի բոցերի միջով, ճաշակել թե՛ կորուստների դառնությունը և թե հաղթանակների բերկրանքը: Այդ ամենի արժանի պարգևը այն պայծառ կյանքն է, որ ստեղծել են սովետական մարդիկ իրենց համար, իրենց սեփական ձեռքերով: Դրա արժանի պարգևը նաև այն 32 խաղաղ տարիներն են, որ մենք արդեն ապրել ենք պատերազմն ավարտվելուց հետո: Թերևս, դա խաղաղության ամենատևական ժամանակաշրջանն է մեր երկրի ամբողջ բազմադարյան պատմության մեջ: Բայց չէ որ միայն հենց 1945 թվականից հետո աշխարհում ավելի քան հարյուր անգամ պատերազմներ և պատերազմական կոնֆլիկտներ են բռնկել:

Սովետական ժողովուրդը գնահատում է իր կուսակցության խաղաղասի-

բական քաղաքականությունը։ Նա պատրաստ է ամեն բան անելու և կանի, որպեսզի խաղաղությունը դառնա կայուն, ամուր, հուսալի։ Եվ կարող եմ ձեզ ասել, ընկերնե՛ր, որ ինձ համար, ինչպես և մեզնից՝ կոմունիստներիցս յուրաքանչյուրի համար, որոնց կուսակցությունը, ժողովուրդը վստահել են զբաղվել երկրի արտաքին քաղաքական գործերով, չկա ավելի վսեմ պարտք և ավելի մեծ երջանկություն, քան աշխատել հանուն այդ գեղեցիկ, մարդասիրական նպատակի։

Թանկագին ընկերնե՛ր։ Սովետական արհմիությունների XVI համագումարը տեղի է ունենում մեր երկրի համար նշանակալի, հոբելյանական տարում։ Արդեն 60 տարի է, ինչ փողփողում է Ռուսաստանի աշխատավորների, կոմունիստների կուսակցության, լենինյանների կուսակցության բարձրացրած Հոկտեմբերի դրոշը։

Հոբելյանական տարին միշտ էլ հիշողությունների տարի է, արդյունքների ամփոփման տարի։ Բայց մենք՝ կոմունիստներս, հետադարձ հայացք ենք գցում ոչ միայն օրինական հպարտությամբ նշելու կատարվածի մասշտաբայնությունը, պատմական նշանակալիությունը։ Մենք անցյալը ընկալում ենք, որպես փորձի բազմահարուստ շտեմարան, որպես նյութ խորհրդածությունների համար, սեփական որոշումների և գործողությունների քննադատական վերլուծության համար։ Մենք անցյալից ներշնչանք ենք քաղում ներկա և գալիք գործերի համար։

Անցած տարվա և ընթացիկ տարվա առաջին երկու ամիսների արդյունքները վկայում են, որ երկիրը շարունակում է վստահորեն առաջ ընթանալ XXV համագումարի կուրսով։ Բայց առջևում մենք շատ, անչափ շատ գործեր ունենք։ Դա, իհարկե, ամբողջովին ու լիովին վերաբերում է նաև արհմիություններին, որոնց առաջնահերթ պարտականությունն է՝ ընթացիկ տարում ակտիվորեն պաշտպանել մեծ Հոկտեմբերի 60-ամյակի պատվին ծավալված մրցությունը։

Վստահ եմ, որ արհեստակցական միությունների համամիութենական կենտրոնական խորհրդի նոր կազմը կգտնվի այն քաղաքական պատասխանատվության բարձրության վրա, որ ամենքիցս պահանջում են ժամանակը, կյանքը, մեր շատ բարդ, բայց նաև շատ հետաքրքրական դարաշրջանը։

Վերջում ես ձեզ համար ունեմ մի ուրախալի հաղորդում։ Թույլ տվեք հրապարակել ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի նախագահության հրամանագիրը «ՍՍՀՄ արհեստակցական միությունները Հոկտեմբերյան հեղափոխության շքանշանով պարգևատրելու մասին»։

(Համագումարի պատգամավորների և հյուրերի բուռն ծափահարությունների ներքո ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևը ընթերցում է ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի նախագահության հրամանագիրը ՍՍՀՄ արհեստակցական միությունները Հոկտեմբերյան հեղափոխության շքանշանով պարգևատրելու մասին։ Դահլիճում բուռն օվացիա է բռնկում, երբ Լեոնիդ Իլյիչ Բրեժնևը շքանշանը ամրացնում է ՀԱՄԿԽ–ի դրոշին։ Բոլորը ոտքի են կանգնում։ Բուռն օվացիա)։

Թույլ տվեք նաև նախագահությանը հանձնել Սովետական Միության կոմունիստական կուսակցության Կենտրոնական կոմիտեի ողջույնը՝ ուղղված ՍՍՀՄ արհեստակցական միությունների XVI համագումարին։

Ձեզ, բոլորիդ, ընկերնե՛ր, և նրանց, ովքեր ձեզ պատգամավոր են ուղարկել այս համագումար, մաղթում եմ մեծ հաջողություններ աշխատանքում, քաջառողջություն և լավ, մարտական տրամադրություն։

(Ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևի ճառը լսվեց հսկայական ուշադրությամբ և բազմիցս ընդհատվում էր երկարատև ծափահարություններով։

Ներկաները ճառի եզրափակիչ խոսքերն ընդունում են փոթորկալի, երկարատև ծափահարություններով։ Համագումարի մասնակիցները և հյուրերը հոտնկայս ողջունում են ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևին)։

(ՏԱՍՍ)

ՀՈԴՎԱԾՆԵՐ

ՀԱՆՈՒՆ ԳԱՂԱՓԱՐԱԽՈՍԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ

Կ. Լ. ԴԱԼԼԱՔՅԱՆ
ՀԿԿ Կենտկոմի քարտուղար

ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ աշխատավորությունը, կուսակցական, կոմերիտական, արհմիութենական և հասարակական այլ կազմակերպություններ, մտավորականության հոծ զանգվածները, ոգեշնչված ՍՄԿԿ XXV համագումարի ստեղծարար գաղափարներով ու ծրագրային դրույթներով, ջանք չեն խնայում՝ առավել հուժկու թափով, ավելի կուռ կարգապահությամբ ու բանիմացությամբ անշեղորեն կենսագործելու հնգամյակի ընթացիկ տարվա պլանները, պատվով կատարելու սոցիալիստական մրցությամբ ստանձնած հայրենասիրական պարտավորությունները։

Հիրավի, հանրապետության բոլոր աշխատանքային կոլեկտիվները, կուսկազմակերպությունների ամենօրյա գործնական ղեկավարությամբ, ջանում են լավագույն ցուցանիշներով դիմավորելու Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության 60-ամյա պանծալի հոբելյանը։

Սոցիալիստական մրցության զանգվածային մասշտաբներն ու աշխատանքային ոգևորությունը վկայում են, որ ընթացիկ տարում մեծապես կհամալրվեն առաջավորների շարքերը։ Այսպես ենք ասում՝ ելնելով այն ուրախալի իրադրությունից, որ դեռևս անցյալ տարվա վերջին և ընթացիկ տարվա առաջին եռամսյակում հանրապետության երբեմնի ետ մնացող արտադրական շատ միավորումներ ու կազմակերպություններ հաստատուն տեղ գրավեցին առաջավոր ձեռնարկությունների ընտանիքում։ Այստեղ խոշոր դեր խաղաց աշխատավորական զանգվածների բուռն էնտուզիազմը և կուսկազմակերպությունների՝ սոցիալիստական մրցության ջոկատներին ցուցաբերած հմուտ ղեկավարությունը։

Մեր պատմական վերընթացի այս թեժ օրերին, երբ Սովետական մեծ Միության լենինյան եղբայրությամբ զոդված հարյուր միլիոնավոր մարդիկ միասնական կամքով ու կոմունիզմին անսահման նվիրվածությամբ և ստեղծագործական ակտիվությամբ գործադրում են ՍՄԿԿ XXV համագումարի մշակած սոցիալտնտեսական-կուլտուրական դարակազմիկ ծրագիրը, առանձնակի հրատապ նշանակություն են ստանում սովետական մարդկանց հոգևոր աշխարհի, բարոյական վարքագծի հետևողական հարստացումն ու կատարելագործումը։ Այս առումով ակներև կարևորվում են գաղափարախոսական ճակատի աշխատողների անելիքներն աշխատավորության, նոր սերնդի մարքս-լենինյան

աշխարհայացքը կազմավորելու, նրանց գաղափարապես զինելու՝ կուսակցու-
թյան XXV համագումարի հոյակապ կանխագծումները ոչ միայն խոր ըմբըռ-
նելու, այլև իրագործելու առումով:
Տասներորդ հնգամյակի անցած առաջին տարին իր ոգևորիչ արդյունքնե-
րով պերճախոս ապացույց եղավ, կուսակցության վարած քաղաքականության
ճշմարտացիության, շոշափելի, տարածական ու ռեալ ապացույց: Եվ ահա
ՍՄԿԿ Կենտկոմը և սովետական կառավարությունը գնահատեցին հնգամյակի
առաջին տարվա ընթացքում գործադրած մեր աշխատավորների ջանքերը:
Սովետական Հայաստանի աշխատավորները մեծ ոգևորությամբ ու երախ-
տագիտությամբ ընկալեցին իրենց վաստակի բարձր գնահատումը՝ հանրապե-
տությանը ՍՄԿԿ Կենտկոմի, ՍՍՀՄ Մինիստրների սովետի, ՀԱՄԿԽ-ի և Համ-
ԼԿԵՄ Կենտկոմի փոխանցիկ կարմիր դրոշի շնորհումը: Այդ մեծ պարգևի հանձ-
նումը վերածվեց կոմունիստական կուսակցության շուրջը հանրապետության
աշխատավորների սերտ համախմբվածության վառ ցույցի:
Կոմունիստական կուսակցության և սովետական ժողովրդի անխախտ
միասնության, լենինյան ուղիով աներեր ընթանալու նրանց վճռականության
փայլուն դրսևորումն է աշխատանքային և քաղաքական այն աննախընթաց
վերելքը, որն առաջացրել է Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխու-
թյան 60-ամյա հոբելյանի նախապատրաստությունը:
Այդ ջանքերի ճիշտ նպատակամղումը, արտադրության որակի ու արդյու-
նավետության բարձրացումը, խնայողության ռեժիմի խստագույն կիրառումը,
աշխատողների սիստեմատիկ որակավորումը և տնտեսության ղեկավար կադ-
րերի պարբերաբար վերապատրաստումը՝ ահա այն ոլորտները, որտեղ մեծ ու
պատասխանատու է հանրապետության գիտական մտավորականության շնոր-
հակալ դերը: Չէ որ այսօր, գիտատեխնիկական հեղափոխության արագընթաց
փոփոխությունների պայմաններում, ոչ միայն տնտեսության, այլև երկրի կա-
ռավարման ընթացքը չի կարող լինել իրոք գիտական, առանց գիտության ներ-
կայացուցիչների հոծ բանակի ակտիվ, ստեղծագործական մասնակցության:
Այո՛, կուսակցության XXV համագումարի գաղափարների ու դրույթների
անշեղ կենսագործումը թելադրում է մեզ՝ ամենուր հարցերն արծարծել ու լու-
ծել գիտականորեն, կոմպլեքսային եղանակով: Սա այն ոլորտն է, ուր շատ
ասելիք ու անելիք ունեն գիտահետազոտական և գիտամանկավարժական կադ-
րերը: Հետևաբար, խիստ անհրաժեշտ է պլանավորված օգտագործել արտադրա-
ուժի վերածված գիտությունը:
Գիտական ու քաղաքական գիտելիքների դասախոսներն ու պրոպագան-
դիստները կոչված են իրենց ուշադրության կիզակետում պահելու ՍՄԿԿ Կենտ-
կոմի Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության 60-ամյա հո-
բելյանի վերաբերյալ ընդունած որոշումը: Ուստի, հարկավոր է առավել խոր
ու ավելի համակողմանի լուսաբանել մեր աշխատավորներին XX դարի մեծա-
գույն իրադարձության՝ մեծ Հոկտեմբերի համաշխարհային պատմական նշա-
նակություն ունեցող, մարդկության զարգացման ընթացքն արմատապես վե-
րափոխող պրոցեսների վեհ իմաստը: Պրոպագանդիստներից ու դասախոսնե-
րից պահանջվում է՝ առավել համոզչությամբ ու հռետորական վարպետու-
թյամբ դրվատել զարգացած սոցիալիզմի՝ մեր անպարտելի հայրենիքի աշ-
խարհաշեն ու հոյակապ հասումները:
Գաղափարախոսական ճակատի բոլոր աշխատողների անմիջական պարտքն
է՝ հանրապետության քաղաքային, ավանային ու գյուղական կոլեկտիվներում
սիստեմատիկաբար ու հանգամանորեն պրոպագանդել ՍՄԿԿ Կենտկոմի գըլ-
խավոր քարտուղար Լ. Ի. Բրեժնևի՝ սովետական արհմիությունների XVI հա-
մագումարում արտասանած բովանդակալից ճառի տեսական-քաղաքական
իմաստալի եզրակացությունները: Այդ ճառում համակողմանիորեն լուսաբան-
ված ՍՍՀՄ ներքին ու արտաքին քաղաքականության կարևորագույն հարցերն
ու խնդիրներն էապես առնչվում են բուրժուական ռեակցիոն պրոպագանդայի
դեմ տարվող մեր անզիջում գաղափարամարտի հրատապ խնդիրների հետ:
Հետևաբար, մեր հայրենիքի հետագա ծաղկմանը, աշխարհի խաղաղության

պահպանմանը նվիրված այդ ճառի դրույթների ոչ միայն պրոպագանդումը,
այլև դրանց անմիջական կիրառման սոցիալ-քաղաքական ու կազմակեր-
պական միջոցների մշակումն ու կենսագործումը մեր ամենօրյա գործունեու-
թյան առանցքն են:
Հայտնի է, որ վերջերս հրապարակվեց ՍՄԿԿ Կենտկոմի որոշումը՝ «ՍՄԿԿ
XXV համագումարի որոշումների կատարման գործում քաղաքական բանավոր
ագիտացիայի դերի բարձրացման մասին»: Կուսակցական այդ կարևորագույն
փաստաթուղթը մեզ պարտավորեցնում է, բոլշևիկյան պրոպագանդայի հա-
րուստ ավանդույթների ու նշված բնագավառում կուտակված մասսայական
ագիտացիայի ուսանելի փորձից ելնելով, արդի պայմանների հաշվառմամբ,
մեր բանավոր խոսքի հմայքին նոր կորով հաղորդել, որը մեծապես կօգնի
պրոպագանդիստներին՝ աշխատավորական հոծ զանգվածներին՝ խոր համոզ-
չականությամբ լուսաբանելու կուսակցության քաղաքական կուրսը:
Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության 60-ամյա հո-
բելյանի նախապատրաստման այս օրերին, գաղափարախոսական մեր գործու-
նեության բոլոր օղակների ղեկավարների, պրոպագանդիստների ու դասախոս-
ների ուշադրությունը պետք է սևեռված լինի Հոկտեմբերի անմիջական ծնունդը
հանդիսացող, ՍՍՀՄ բազում ժողովուրդների ու ազգերի լենինյան եղբայրու-
թյան համակողմանի պրոպագանդման հարցը՝ շեշտելով, որ միայն սոցիալիս-
տական հեղափոխությունը հատեց «անիծյալ ազգային հարցի» գորդյան հան-
գույցը, որ միայն սոցիալիստական հեղափոխության հաղթանակով վերածըն-
վեցին ու անօրինակ թափով բարգավաճում և ծաղկում են ցարական Ռուսաս-
տանի երբեմնի կեղեքվող ազգերն ու ազգությունները: Մեր բանավոր ու գրա-
վոր պրոպագանդան կոչված է՝ խոր լուսաբանելու սովետական ազգերի ծաղկ-
ման ու մերձեցման, ձևով ազգային, բովանդակությամբ սոցիալիստական
կուլտուրայի աննախընթաց զարգացման, պատմության մեջ բազում ազգերի
ինտերնացիոնալիստական եղբայրության աննախադեպ դաշինքի անսասա-
նությունը:
Մասսաների ինտերնացիոնալ, հայրենասիրական դաստիարակության ու-
ժեղացման լայն հնարավորություններ է ընձեռում Ռուսաստանի հետ Արևելյան
Հայաստանի միավորման 150-ամյա հոբելյանի տոնակատարության նախա-
պատրաստությունը: Հարկավոր է բազմակողմանիորեն բացահայտել հայ և
ռուս ժողովուրդների, ՍՍՀՄ բոլոր ժողովուրդների եղբայրական բարեկամու-
թյան ակունքները, կոմունիստական կուսակցության լենինյան իմաստուն ազ-
գային քաղաքականության, սովետական բոլոր ժողովուրդների համագործակ-
ցության, նրանց սերտ համերաշխության և փոխօգնության կենսահաստատ
մեծ ուժը: Այդ ամենին զուգընթաց, հարկ է ուժեղացնել բուրժուական գաղա-
փարախոսության, ռևիզիոնիզմի և դոգմատիզմի դեմ մղվող պայքարը: Անհրա-
ժեշտ է առավել հարձակողականորեն հանդես գալ բուրժուական գաղափարա-
խոսության ամեն տեսակի ներթափանցման դեմ, լենինյան սկզբունքայնու-
թյամբ պաշտպանել մեր հեղափոխական տեսության ամուր հիմքերը, համոզիչ
կերպով մերկացնել դասակարգային հակառակորդների կողմից մեր իրակա-
նությունը խեղաթյուրելու ոտնձգությունները:
Հայտնի է, որ վերջին ժամանակներս կապիտալի աշխարհի ջատագովները
նորից աղմկում են սոցիալիստական դեմոկրատիայի շուրջը: Ինչպես արհմիու-
թյունների XVI համագումարում նշեց Լ. Ի. Բրեժնևը, նրանք, կեղծ ռեկլամի մի-
ջոցով ստեղծում են սոցիալիստական երկրներում «ներքին օպոզիցիայի»
պատրանք: Հենց այդ միտումով էլ ճգնում են աղմկել, այսպես կոչված, «այլա-
խոհների» մասին, աշխարհով մեկ բարբաջել սոցիալիզմի երկրներում «մար-
դու իրավունքների խախտման» մասին և այլն:
Որքան էլ բուրժուական պրոպագանդիստները փորձեն խեղաթյուրել իրա-
կանությունը, նրանք չեն կարող թաքցնել ճշմարտությունը Սովետական Միու-
թյան և սոցիալիստական մյուս երկրների ձեռք բերած նվաճումների մասին:
Այսպիսին են անցյալի պատմության դասերը: Այդպես է նաև այս անգամ:

Պետք է հուժկու հակահարված տալ նրանց, փաստարկել, թե իրականում ո՛վ և որտեղ է ոտնահարում մարդու իրավունքները։

Մեր գաղափարական աշխատանքում առաջիկայում ևս կարևոր տեղ պետք է զբաղեցնի կուսակցության արտաքին քաղաքականության պրոպագանդան։ Հարկավոր է վառ և գունեղ ներկայացնել սովետական պետության արտաքին-քաղաքական խաղաղասիրական կուրսը, նրա դասակարգային, ինտերնացիոնալ էությունը, այն վճռական ու վիթխարի դերը, որը կատարում են կուսակցության Կենտկոմը, նրա քաղբյուրոն և անձամբ Լ. Ի. Բրեժնևը, միջազգային հարաբերությունների ասպարեզում ձեռք բերված դրական խոշոր տեղաշարժերի ոլորտում։

Հայտնի է, որ իր տիտանական գործունեության ընթացքում Վ. Ի. Լենինը, կուսակցության առջև ծառացած բարդ խնդիրները լուծելիս, բուռն կյանքի զարկերակին ունկնդիր, մշտապես խորհրդակցում էր Կ. Մարքսի ու Ֆ. Էնգելսի հետ։ Այդ գործելակերպն աշխատանքի լենինյան ոճի բնորոշ կողմերից մեկն է։ Մենք՝ կուսակցական գաղափարախոսական ճակատի մարտիկներս, անշուշտ, պարտավոր ենք հար և անվերջ խորհրդակցել սոցիալիստական մեծ հեղափոխության անմահ առաջնորդի՝ Լենինի հետ։ Այս օրերին, երբ ՍՍՀՄ բոլոր աշխատավորներն իրենց ստեղծարար սխրանքներով են նշանավորում մեր դարի մեծագույն հանճարի՝ Վ. Ի. Լենինի ծննդյան 107-րդ տարելիցը, դա մեզ թելադրում է ավելի համակողմանի ու առավել անթերի կենսագործել ՍՄԿԿ XXV համագումարի պահանջը՝ մեր գործունեության բոլոր մարզերում հետևողականորեն արմատավորել աշխատանքի լենինյան ոճը։

Այդ ոճն ուսուցում է մեզ երկրի սոցիալ-տնտեսական ու կուլտուրական շինարարության, ինչպես և գաղափարախոսական ճակատամասի բոլոր ոլորտներում վարպետորեն կատարելագործել մեր գործունեության աշխատանքային ոճը։ Մեր ամենօրյա պարտքն է՝ գաղափարախոսական գործունեության ազդակները հմտորեն ի սպաս դնել ընթացիկ հոբելյանական տարվա պլանների ու սոցմրցմամբ ստանձնած պարտավորությունների իրագործմանը։

Գործել լենինաբար՝ նշանակում է ոչ միայն անզիջում պայքարել մարքսիզմ-լենինիզմի ամեն կարգի խեղաթյուրողների դեմ, սոցիալիստական մեր հասարակարգի ու ապրելակերպի բուրժուական զրպարտիչների դեմ, այլև ամենօրյա համառ ու ծրագրված աշխատանքով, աշխատավորության կոմունիստական դաստիարակությամբ, աշխատանքային բարձր կարգապահությամբ կյանքից արմատախիլ անել այն ամենը, ինչ խանգարում է մեր պատմական առաջընթացին։ Այո՛, լենինյան ոճը պահանջում է՝ բացահայտել մեր աշխատանքի ընթացքում եղած թերացումներն ու սխալները, անհապաղ վերացնել դրանք։ Այս ամենի մասին հանգամանորեն շեշտվեց ՀԿԿ Կենտկոմի հունվարյան պլենումում և ՀԿԿ XXVI համագումարում։

Այս առնչությամբ լուրջ անելիքներ ունեն կուսակցական լուսավորության ցանցի պրոպագանդիստները, «Գիտելիք» ընկերության երկու տասնյակ հազարից ավելի դասախոսները, մամուլի, հեռուստատեսության, ռադիոյի ու մասսայական ինֆորմացիայի այլ բնագավառների աշխատողները։

Լենինյան ոճի հատկանիշներից մեկն էլ այն է, երբ յուրաքանչյուր ոք իր ողջ գիտելիքներն ի սպաս է բերում սովետական մարդու բարեկեցության, հոգևոր ծաղկման, նոր ապրելակերպի հաստատման մեծ գործին։ Դժվար է գերագնահատել կուսակցության հավատարիմ գաղափարամարտիկների այն շնորհակալ աշխատանքը, երբ նրանք սատար են լինում կոմունիստական լուսավոր հասարակարգի կերտման գործին։

Աշխատանքի լենինյան ոճը պահանջում է մեզնից՝ բանիմացությամբ քննարկել ու հրապարակել հասարակագիտական բնույթի աշխատությունները և այն ամենը, ինչ ծառայում է նոր մարդու կազմավորմանը։ Վաղուց է հասել ժամանակը, որպեսզի կուսակցական կոմիտեները, գիտական խորհուրդները և ամբիոնները պատասխանատվության խոր գիտակցությամբ քննարկեն տպագրության պատրաստվող աշխատությունները։ Այլ կերպ, գրական խոտանը էապես խեղում է ընթերցողների հոգևոր աշխարհը, խանգարում նրանց գիտա-

կան աշխարհայացքի բյուրեղացմանը, աղարտում մարդկանց գեղագիտական ճաշակը։ Այս առթիվ հանգամանորեն խոսվեց ՀԿԿ Կենտկոմի նախորդ տարվա հոկտեմբերյան պլենումում, որի որոշումների կիրառումն իրոք կնպաստի առկա թերությունների վերացմանը։

Հոկտեմբերյան հեղափոխության հոբելյանական տարում, որը միաժամանակ 10-րդ հնգամյակի երկրորդ տարին է, լուրջ խնդիրներ են ծառացել նաև գաղափարական ճակատի աշխատողների առջև։ Մեր բանավոր ու գրավոր պրոպագանդայում անհրաժեշտ է հատուկ ուշադրություն նվիրել ՍՄԿԿ XXV համագումարի մշակած կարևորագույն տեսական պրոբլեմների պրոպագանդմանը, խորապես պարզաբանել կոմունիստական կուսակցության գործունեությունը, որի նպատակն է՝ ՍՍՀՄ ժողովրդական տնտեսության հետագա զարգացումը, սովետական ժողովրդի կյանքի նյութական ու կուլտուրական մակարդակի անշեղ բարձրացումը, արտադրության արդյունավետության և աշխատանքի արտադրողականության աճը, գիտատեխնիկական հեղափոխության նվաճումների առավել արագ արմատավորումը։ Սոցիալիստական մրցության կազմակերպման առաջավոր փորձի տարածմամբ, կենդանի ու համոզիչ խոսքով հարկ է ոգեշնչել մասսաներին, մոբիլիզացնել նրանց աշխատանքային նորանոր սխրանքների։

Հոբելյանական տարին, իրոք, հանրագումարային է և մեզ հնարավորություն է ընձեռում՝ օրինական հպարտությամբ շեշտելու մեր նվաճումների պատմական նշանակալիությունը, մասշտաբայնությունը և, հասումների բնագիծը դիտելով որպես առաջընթացի ելակետ, քննադատաբար վերլուծելու մեր անվիճելի ձեռքբերումները։ Այս խնդիրների լուսաբանումը գաղափարական աշխատանքում առաջնակարգ կարևորություն է ստանում։ Մեր պրոպագանդայի բոլոր միջոցների կարևորագույն խնդիրն է՝ բազմակողմանիորեն բացահայտել մեր անցած ուղու հերոիկան, ցույց տալ 20-րդ դարի խոշորագույն իրադարձության՝ Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության՝ վճռական նշանակությունը մեր երկրի ժողովուրդների կյանքում, վիթխարի ազդեցությունը մարդկության զարգացման հետագա ընթացքի վրա։

Հայ ժողովրդի օրինակով, իսկ դա հատկանշական է նաև եղբայրական մյուս հանրապետությունների համար, ցույց տալ կոմունիստական կուսակցության լենինյան ազգային քաղաքականության ռեալ պտուղներն ազգային և սոցիալական ազատագրության կազմակերպման, տնտեսության, գիտության ու կուլտուրայի հզոր վերելքի ապահովման բնագավառում, ազգերի և ժողովուրդների իրավական ու գործնական հավասարության, նրանց միջև անխորտակելի բարեկամության հաստատման մարզում։

Անհրաժեշտ է համոզիչ փաստերով ցույց տալ, որ մոտ 60 տարիների ընթացքում Սովետական Հայաստանում կատարվածը հրաշք չէր, այլ սոցիալիզմի պայմաններում մեր աշխատավորության ստեղծագործական խիզախումների, կոմունիստական կուսակցության իմաստուն ղեկավարության, ՍՍՀՄ ժողովուրդների բարեկամության ու համատեղ աշխատանքի արգասիքը։ Հանգամանորեն բացահայտել հանրապետության աշխատավորության մարքս-լենինյան աշխարհայացքի ձևավորման, կոմունիստական կուսակցության շուրջը նրա համախմբման վեհ իմաստն ու նշանակությունը, որպես մեր կուսակցական կազմակերպությունների երկարամյա գործունեության խոշոր հաղթանակ և գալիք առաջընթացի վճռական գրավական։

Քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական ու գաղափարախոսական այս որակական տեղաշարժերի հանրագումարն է, որ մենք սովորաբար արտահայտում ենք վերածնունդ բառով։ Ուրեմն, անհրաժեշտ է բազմակողմանիորեն գրվատել հայ ժողովրդի վերածնության պատմական նշանակությունը որպես օրինակ աշխարհի շատ ու շատ ժողովուրդների համար։ Այս ամենն ամբողջ կարևորությամբ շեշտվեց ինչպես Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի 1976 թ. հոկտեմբերյան պլենումում, այնպես էլ ընթացիկ տարվա մարտին տեղի ունեցած հանրապետական կուսակցական ակտիվի ժողովում։

Խիստ ուշագրավ է, որ սովետական արհմիությունների XVI համագումարում ՍՄԿԿ Կենտկոմի գլխավոր քարտուղար Լ. Ի. Բրեժնևի խորապես բովանդակալից ճառը լայն տարածում գտավ աշխարհով մեկ: Այդ ճառում մեծագույն խորաթափանցությամբ և գիտական ճշգրտությամբ սահմանված են կուսակցության ու պետության ներքին և արտաքին քաղաքականության արդիական արմատական խնդիրները: Սկզբից մինչև վերջ այն տոգորված է կուսակցական հոգատարությամբ մեր հայրենիքի հետագա ծաղկման, սովետական մարդկանց կյանքի բարելավման, աշխարհի խաղաղության պահպանման և ամրապնդման նկատմամբ: Մեր գաղափարախոսական ճակատի բոլոր օղակների, գրավոր ու բանավոր պրոպագանդայի բոլոր միջոցների հրատապ խնդիրն է՝ անհապաղ ձեռնամուխ լինել Լ. Ի. Բրեժնևի ճառի պրոպագանդմանը աշխատավորական լայն զանգվածների շրջանում:

«Հասուն, զարգացած սոցիալիզմի ստեղծումը,— իր ճառում ընդգծեց Լ. Ի. Բրեժնևը,— նորովի է դրել երկրի տնտեսական, սոցիալ-քաղաքական և հոգևոր զարգացման շատ հարցեր»: Դրանք իրենց արտացոլումը գտան կուսակցության XXIV և XXV համագումարների որոշումներում: Այժմ կուսակցության ու ժողովրդի պրակտիկ գործունեության տարբեր բնագավառներում խոր վերակառուցումներ են տեղի ունենում, որոնք կոչված են ապահովելու կոմունիստական շինարարության ստրատեգիայի կենսագործումը:

Այսօրվա մեր իրականությունը հատկանշական է նրանով, որ կուսակցության տնտեսական քաղաքականության առանցքը պայքարն է հանուն հանրային արտադրության արդյունավետության, հանուն ժողովրդական տնտեսության բոլոր տեղամասերում ու մարզերում աշխատանքի բարձր որակի:

Պետք է խորապես բացահայտել, որ արդյունավետության ու որակի պահանջը հավուր պատշաճի լոզունգ չէ, այլ արտահայտում է երկրի սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական, հոգևոր, դեմոգրաֆիական զարգացման օրինաչափությունները, սոցիալիզմի առավելությունների ավելի լիակատար դրսևորման հնարավորությունները: Հետևաբար, պետք է բոլոր աշխատավորներին ներարկել նախաձեռնության և սոցիալիստական մրցության ծավալման անհրաժեշտության բարձր գիտակցությունը, չանտեսելով, որ մեր ժամանակներում սոցիալիստական մրցությունը որակական նոր գծեր, նոր յուրահատկություններ է ձեռք բերել, որ այն այժմ անբաժանելի է գիտատեխնիկական առաջընթացից, որ առավել շատ է առնչվում արդյունավետության և որակի պրոբլեմներին, որը միտում է առավելագույն ժողովրդատնտեսական վերջնական արդյունքների նվաճմանը և սերտորեն աղերսվում է հանդիպական պլանների հետ, որոնք մարմնավորում են զանգվածների նախաձեռնությունն ու անձնվեր աշխատանքը:

Գաղտնիք չէ, որ մեր տարբեր օղակներում սոցիալիստական մրցության կազմակերպումը շատ թերություններ ունի: Պրոպագանդայի բոլոր մարմինների պարտքն է՝ պայքար հայտարարել այդ գործում եղած ձևամոլությանն ու շաբլոնին, անպտուղ աղմկարարությանն ու բյուրոկրատիզմին: Պետք է առավել օգտվել սոցիալիստական մրցության դաստիարակչական դերից, օգնել կուսակցությանը՝ բարձրացնելու աշխատանքային կոլեկտիվների ակտիվությունը: Այստեղ է, որ քաղաքական ու տնտեսական հասկացությունները թարգմանվում են առօրյա պրակտիկայի լեզվով, հիմնականում ձևավորվում մարդկանց վերաբերմունքը կյանքի, հասարակության հանդեպ:

Բայց այս ամենի իրագործման առաջին պայմանը կյանքի, կոմունիստական շինարարության պրակտիկայի հետ քաղաքական-գաղափարական աշխատանքի սերտ կապն է: Հայտնի է, որ Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի (1976 թ.) հոկտեմբերյան պլենումն ուշադրությունը բևեռեց հենց այդ կողմի վրա: Պլենումն անհրաժեշտ գտավ.

առաջին. ապահովել տեսության խոր ուսումնասիրումը, մարքսիզմ-լենինիզմի՝ որպես միասնական ինտերնացիոնալ ուսմունքի, հիմնարար սկզբունքների, կուսակցության պատմական փորձի, տեսության բնագավառում նեոդրված այն ստեղծագործական ավանդի յուրացումը, որ բովանդակում են

ՍՄԿԿ վերջին համագումարների և պլենումների որոշումները, ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևի և կուսակցության մյուս ղեկավարների ելույթները, միջազգային կոմունիստական շարժման փաստաթղթերը:

երկրորդ. ապահովել կուսակցության տեսության ու քաղաքականության ուսումնասիրման սերտ կապը և օրգանական միասնությունը կոմունիստական շինարարության արդի պրակտիկայի հետ, ՍՄԿԿ միջազգային գործունեության, նրա գաղափարական պայքարի պրակտիկայի հետ:

Եվ, վերջապես. հասնել այն բանին, որպեսզի ձեռք բերած գիտելիքներն ամենուր լրիվ կենսագործվեն և մեր հասարակության զարգացման պրոբլեմների լուծման խնդրում դառնան գործունեության ուղեցույց: Այլ կերպ ասած՝ հարկավոր է հետևողականորեն իրականացնել գաղափարական աշխատանքի գործադրման եռմիասնության լենինյան սկզբունքը՝ քաղաքական գիտելիքներն ստեղծագործաբար վերածել խոր համոզմունքների, իսկ համոզմունքները՝ կոնկրետ գործերի: Հասկանալի է, որ այս խնդիրների հաջող լուծումը դաստիարակչական աշխատանքի բոլոր բնագավառներում ենթադրում է հասարակական կյանքի երևույթների, փաստերի և անհատների գործունեության վերլուծության նկատմամբ կուսակցականության, դասակարգայնության լենինյան սկզբունքների հետևողական կիրառում: Դա է հեղափոխական տեսության, կոմունիստական գաղափարախոսության անաղարտության երաշխիքը: Սկզբունքային դասակարգային և կուսակցական մոտեցումն է նաև բուրժուական պրոպագանդայի, աջ և «ձախ» ռևիզիոնիզմի, գաղափարական դիվերսիաների դեմ մղվող մեր հարձակողական պայքարի հաջողության առհավատչյան:

Ընկ. Լ. Ի. Բրեժնևը կուսակցության XXV համագումարում ասաց. «Ոչ մի բան այնպես չի վեհացնում անհատին, ինչպես ակտիվ դիրքը կյանքում, գիտակցական վերաբերմունքը հասարակական պարտքի նկատմամբ, երբ խոսքի և գործի միասնությունը դառնում է վարքագծի ամենօրյա նորմ: Այդպիսի դիրքի մշակումը բարոյական դաստիարակության խնդիրն է»: Մեր գաղափարական գործունեության կենտրոնում նախ և առաջ սովետական մարդն է, նրա բարոյական կերպարի կազմավորումը: Եվ դա հասկանալի է, քանի որ մեր հասարակարգի հզորության ուժը, կոմունիստական շինարարության հաջողության երաշխիքը մասսաների բարձր գիտակցականությունն է:

Արդի պայմաններում գաղափարական գործունեության արդյունավետության բարձրացման ուղին, ինչպես նշվեց կուսակցության XXV համագումարում, այդ դաստիարակության ամբողջ գործի նկատմամբ կոմպլեքսային մոտեցումն է, այսինքն՝ գաղափարա-քաղաքական, աշխատանքային և բարոյական դաստիարակության սերտ միասնությունը՝ հաշվի առնելով աշխատավորների զանազան խմբերի սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկությունները: Հանրահայտ է, որ մարդու հոգեբանությունն ավելի դանդաղ է վերափոխվում, քան նրա նյութական կացությունը: Կուսակցությունը, սակայն, անում է ամեն ինչ, որպեսզի նյութական հնարավորությունների աճը մշտապես ուղեկցվի մարդկանց գաղափարա-բարոյական և կուլտուրական մակարդակի բարձրացմամբ: Հակառակ դեպքում, ինչպես նշվեց XXV համագումարում, կունենանք քաղքենիական, մանրբուրժուական հոգեբանության ռեցիդիվներ: Այս հարցերը լիովին արծարծվեցին Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմի հունվարյան (1975 թ). պլենումում:

Հանրապետության կուսակցական կազմակերպություններն այդ պլենումից հետո անցած ժամանակաշրջանում ակներևաբար ուժեղացրել են պայքարը բացասական երևույթների դեմ: Սակայն Հայաստանի կոմկուսի Կենտկոմը կատարվածը դեռևս բավարար չի համարում: Մեր խոսքը սոցիալիստական հասարակարգին խորթ և անհարիր երևույթների դեմ համընդհանուր ճակատ ստեղծելու անհրաժեշտության մասին է: Կարևորն այն է, որպեսզի վարչական միջամտությունը օրգանապես զուգակցվի համոզմունքի ուժով մարդկանց դաստիարակությանը: Այստեղ անհրաժեշտ են համատեղ, կոորդինացված գործողություններ՝ կուսակցական, պետական, վարչական մարմինների աշխատանքից սկսած մինչև մեր գիտնականների, դասախոսների ջանքերը:

Հարկավոր է նաև ուժեղացնել պայքարն աշխատանքային կարգապահության խախտումների, անտնտեսվարության և թափթփվածության դեմ։ Պետք է բոլոր միջոցներով անհաշտ իրադրություն ստեղծել նրանց շուրջ, ովքեր չեն ուզում ենթարկվել կարգ ու կանոնին, ովքեր աղայական վերաբերմունք են դրսևորում հանրօգուտ աշխատանքի նկատմամբ։

Կոմունիստական բարոյականությունը ներառնում է համամարդկային բարոյական նորմերը, որոնք մշակվել են ժողովրդական զանգվածների կողմից սոցիալական ճնշման ու բարոյական արատների դեմ հազարամյակներ տևող պայքարի ընթացքում։ Մեր կուսակցությունն իր ծրագրի և կանոնադրության մեջ շարադրել է կոմունիզմ կառուցողի բարոյական կոդեքսի նորմերը, որոնք ըստ էության սովետական մարդկանց ապրելակերպի սկզբունքներն են։

Կոմունիզմ կառուցողի բարոյական նորմերի պրոպագանդումը մշտապես պետք է լինի մեր գաղափարական աշխատանքի կիզակետում, այն մեր չափանիշն է սովետական ապրելակերպի արմատավորման համար ծավալված սկզբունքային, անզիջում պայքարում։ Ակներև է, որ սոցիալիստական բարոյականության նորմերից ամեն մի շեղում հակասում է մեր հասարակարգի բուն էությանը։

Աշխատանքը կարելի է արդյունավետ համարել միայն այն դեպքում, եթե գաղափարական ճակատի աշխատողը կարողանում է մարդկանց ներարկել քաղաքացիականության բարձր զգացում, սովետական հայրենասիրության վսեմ հատկանիշներ, մեր ընդհանուր գործի հանդեպ խոր համոզմունք, կոմունիզմի հաղթանակի պայքարի կամք ու վճռականություն, մարքսիզմ-լենինիզմի, ինտերնացիոնալիզմի իդեալներին անսահման նվիրվածություն։

Այսօր առաջնահերթ նշանակություն է ստանում մասսաների ինտերնացիոնալ դաստիարակության ուժեղացումը։ Անհրաժեշտ է հմուտ կերպով բացահայտել սովետական ժողովուրդների եղբայրական բարեկամության անխախտ միասնության հիմքերը, ցույց տալ ձևով ազգային, ոգով ինտերնացիոնալիստական, բովանդակությամբ սոցիալիստական կուլտուրայի ծաղկման ու մերձեցման օրինաչափությունը, արմատական շահերի, նպատակների և մարքս-լենինյան գաղափարախոսությամբ զոդված աշխատավոր մարդկանց սոցիալիստական մեծ եղբայրության ամուր դաշինքը։

Ինտերնացիոնալ և հայրենասիրական դաստիարակությունը սերտորեն շաղկապված է գաղափարա-դաստիարակչական աշխատանքի մյուս բոլոր ուղղությունների՝ աշխատանքային, բարոյական, գիտա-աթեիստական, իրավական, գեղագիտական դաստիարակության հետ։

Կոմունիստական կուսակցությունը բարձր է գնահատում գաղափարական ճակատի աշխատողների կարևորագույն դերը, եռանդուն ջանքերը, որոնք մասսաներին են հաղորդում բոլշևիկյան ոգեշունչ խոսքը, իրազեկ դարձնում գիտատեխնիկական, հասարակական-քաղաքական նորույթներին։ Այժմ գաղափարական աշխատանքը կարող է արդյունավետ, մոբիլիզացնող և ներգործուն լինել միայն այն դեպքում, եթե այն լիովին համապատասխանի կուսակցության և ժողովրդի այսօր իրականացվող սոցիալ-տնտեսական վիթխարի ծրագրի մասշտաբայնությանը, մեր վերընթաց զարգացման թափին, գտնվի կուսակցության XXV համագումարի պահանջների մակարդակին։

Հոբելյանական տարում երկրով մեկ նոր ուժ է ստանում մեծ տոնի պատվին ծավալված սոցիալիստական մրցությունը։ Սովետական մարդիկ իրենց տաղանդով, մտքի և բազկի զորությամբ օրեցօր բազմապատկում են հայրենիքի նյութական ու հոգևոր հարստությունները, վճռականությամբ հավաստում հարազատ կուսակցությանը, որ իրենք հետայսու ևս աներեր կընթանան մեծ Հոկտեմբերի հարթած ուղիով, մեծ Լենինի նշած ուղիով։

ՕԲՅԵԿՏԻՎ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ԼԵՆԻՆՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔԸ

Ա. Մ. ՄԻՆԱՍՅԱՆ
Փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Վ. Պ. ԿՈԽԱՆՈՎՍԿԻ
Փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ

Վ. Ի. ԼԵՆԻՆԻ ՏԵՍԱԿԱՆ հարուստ ժառանգության կարևորագույն մասերից մեկը մատերիալիստական դիալեկտիկան է։ Դիալեկտիկան հասկանալով որպես իմացության տրամաբանություն և տեսություն, Վ. Ի. Լենինն այն անվանում էր «մարքսիզմի ոգի», բնութագրում որպես մարքսիստական տեսության արմատական տեսական հիմք։ Դրա հետ մեկտեղ, նա ամբողջ ուժով շեշտում էր դիալեկտիկայի հսկայական դերը բանվոր դասակարգի աշխարհայացքի և հեղափոխական-պրակտիկ գործունեության մեջ։

Այն հսկայական հետաքրքրությունը, որ Վ. Ի. Լենինը շարունակ ցուցաբերում էր դիալեկտիկայի պրոբլեմների նկատմամբ, պայմանավորված էր մարքսիստական փիլիսոփայության հետագա զարգացման անհրաժեշտությամբ, սոցիալիստական հեղափոխության տեսության, ստրատեգիայի ու տակտիկայի փիլիսոփայական հիմունքների մշակման պահանջմունքներով, մարքսիզմին դավաճանած և դիալեկտիկան սոփեստությամբ ու էկլեկտիցիզմով նենգափոխած II Ինտերնացիոնալի տեսաբանների փիլիսոփայական ռևիզիոնիզմի դեմ պայքարի շահերով։

Փիլիսոփայական տետրեր, Մատերիալիզմ և էմպիրիոկրիտիցիզմ և լենինյան այլ երկերում մշակված դիալեկտիկայի վեհ սկզբունքները հրատապ են, կենսունակ ու ներգործուն նաև այսօր։ Այդ սկզբունքների համակողմանի ու հետևողական կիրառման վառ օրինակ են ՍՄԿԿ XXV համագումարի նյութերը, ՍՄԿԿ Կենտկոմի պլենումների որոշումները, կուսակցական մյուս փաստաթղթերը։

Վ. Ի. Լենինը բազմիցս շեշտել է, որ անհնար է փաստարկված ձևով մերկացնել տարբեր կարգի նահանջները մարքսիզմից և համոզիչ ցույց տալ նրանց սխալականությունը, եթե չբացահայտենք և ցույց չտանք այդ սխալների տեսական (տրամաբանական, իմացաբանական, մեթոդոլոգիական) արմատները, «...որովհետև չի կարելի ոչ մի սխալ, այդ թվում և քաղաքական սխալ պարզել իր համար, եթե չգտնես այն մարդու սխալի տեսական արմատները, ով անում է այդ սխալը, ելնելով որոշ, նրա կողմից գիտակցորեն ընդունվող դրույթներից» (Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հ. 32, էջ 98)։ Ահա ինչու մատերիալիստական դիալեկտիկայի տեսության՝ որպես գիտական հետազոտության և իրականության հեղափոխական վերափոխման մեթոդի մշակման անհրաժեշտություն, թելադրվում է նաև գաղափարական պայքարի շահերով։ Ինչպես շեշտվեց կուսակցության XXV համագումարին ՍՄԿԿ Կենտկոմի տված հաշվետու զեկուցման մեջ, թշնամական գաղափարական դիվերսիաներին ժամանակին

հասցվող հակահարվածը, բուրժուա-ռևիզիոնիստական կոնցեպցիաների մեր-
կացումն այսօր բոլոր կոմունիստական և բանվորական կուսակցությունների,
բոլոր առաջադեմ ուժերի կարևորագույն խնդիրներից է։

I

Մատերիալիստական դիալեկտիկայի՝ որպես տրամաբանության և իմա-
ցության տեսության բազմաթիվ հիմնական օրենքներից, սկզբունքներից, պա-
հանջներից և կատեգորիաներից մեկն է «...քննարկման օբյեկտիվու-
թյունը (ո՛չ թե օրինակներ, ո՛չ թե շեղումներ , այլ իրն ինքնին)» (Վ. Ի. Լենին,
Երկեր, հ. 38, էջ 273)։ Հաշվի առնելով այդ պահանջի բացառիկ կարևորու-
թյունը, Վ. Ի. Լենինը դա անվանում է առաջինը դիալեկտիկայի այն 16 տար-
րերի թվում, որ նա ձևակերպում է Փիլիսոփայական տետրեր-ում, քննադատա-
բար վերամշակելով Հեգելի փիլիսոփայությունը, որտեղ այդ սկզբունքը մշակ-
վել էր բավականաչափ խոր և սիստեմատիկորեն, սակայն իդեալիստական
հիմքի վրա։

Դեռևս Մարքսը և Էնգելսը ցույց են տվել, որ մտածողությունը օբյեկտիվ
աշխարհի արտացոլումն է և իր բովանդակությունը վերցնում է նրանից, մարդ-
կանց զգայական-նյութական գործունեության, նրանց հասարակական պրակ-
տիկայի պրոցեսում այն վերամշակելով ու դարձնելով իդեալական, մտածա-
կան ձևեր։ Ուստի, վերջիններս այլ բան չեն, քան օբյեկտիվ կապերի ու հարա-
բերությունների արտացոլման և վերարտադրման ձև։

Իսկ Հեգելը միստիֆիկացնում էր ինչպես օբյեկտիվ իրականությունը,
այնպես էլ մարդկային մտածողությունը, որի հետևանքով ինքնին իրի քննար-
կումը չէր կարող օբյեկտիվ, ճշմարիտ լինել իր իսկ հիմքում։ Քանի որ նման
քննարկման համար պարտադիր պայման է, ամենից առաջ, ինքնին իրի օբ-
յեկտիվ գոյի ընդունումը, իսկ օբյեկտիվ իդեալիզմը ժխտում է այն, ապա նա
անխուսափելիորեն ինքնին իրի մեջ է ներդնում ինչ-որ արտաքին, սուբյեկ-
տիվ, նրան չպատկանող բան։ Դրա հետ մեկտեղ Հեգելի իմացության մեթոդը,
նրա դիալեկտիկան, ինչպես այն կա նրա մոտ՝ միստիֆիկացված ձևով, նույն-
պես իմացության օբյեկտիվ, ճշմարիտ եղանակ, ինքնին իրի օբյեկտիվ քննարկ-
ման եղանակ չէ։

Վ. Ի. Լենինի տեսակետով, իրի քննարկման օբյեկտիվությունը ներառում
է դիալեկտիկայի այն 16 տարրերը, որոնք թվարկվում են Փիլիսոփայական
տետրեր-ում։ Նշված սկզբունքն անմիջականորեն պարունակում է առնվազն
հետևյալ երեք տարրերը. նախ, մտածողությունը պետք է ուղղված լինի հենց
ինքնին իրին (հետազոտության առարկային), երկրորդ, մտածողությունը պետք
է վերարտադրի այլ իրերի նկատմամբ այդ իրի բազմազան հարաբերություն-
ների ամբողջությունը, երրորդ, մտածողությունը պետք է արտահայտի, արտա-
ցոլի այդ իրի զարգացումը, նրա բուն շարժումը, նրա բուն կյանքը (տես նույն
տեղը)։

Անկասկած, քննարկումը օբյեկտիվ լինել չի կարող, եթե նրանից բացառ-
վեն երկրորդ և երրորդ տարրերը և սահմանափակվելով միայն առաջինով։ Սա-
կայն Վ. Ի. Լենինը դիալեկտիկայի այդ երեք տարրերն առանձնացնում է որ-
պես ինքնուրույն մոմենտներ այն բանի համար, որ շեշտի, ընդգծի դրանցից
յուրաքանչյուրի նշանակությունը։ Ուստի, քննարկման օբյեկտիվություն աս-
լով, նեղ իմաստով, Վ. Ի. Լենինը հասկանում էր ինքնին իրի քննարկում,
այսինքն՝ մտածողության առնչությունը հետազոտության առարկայի նկատ-
մամբ։

Այդ պահանջի էությունը հետևյալն է. մեր գլխում ինքնին իրի ադեկվատ
արտացոլման, իսկ, հետևաբար, ճշմարտության ըմբռնման համար ամենից
առաջ հարկավոր է մտածողությունը կենտրոնացնել ինքնին իրի (իմացության
օբյեկտի) վրա, չհեռանալ նրանից, այլ թափանցել նրա ներքին կյանքը, «լու-
սարկել» նրա ներքին էությունը, ճանաչել այն այնպես, ինչպես կա իրակնու-
թյան մեջ, գլխի մեջ փոխադրել և այնտեղ վերափոխել բուն այդ իրը, այլ ոչ թե

ինչ-որ ուրիշ բան, այն չփոխարինել մեկ այլ իրով, դրանում չներդնել կողմնա-
կի, դրան չպատկանող ինչ-որ բան։

Օբյեկտիվության սկզբունքով առաջնորդվող մտածողությունը պետք է
համդուրժի առարկայի ինքնաբացահայտումը, ինչպես այն կա իր մեջ, այս-
ինքն՝ պետք է այնպես վերաբերվի հետազոտության առարկային, որպեսզի այն
ինքը բնորոշի իրեն, այլ ոչ թե իր բնորոշումներն ստանա դրսից։ Ուստի, մտա-
ծողությունը կոչված է ենթարկվելու առարկային, հարմարվել նրան, ուշա-
դիր զննել առարկայի սեփական շարժումը, «կանգ առնել նրա վրա և տարվել
նրանով» (Հեգել), արտահայտել նրա ներքին անհրաժեշտությունը, չխեղա-
թյուրել առարկան մեր սուբյեկտիվ պատկերացումների խառնուրդի միջոցով։
Իսկ դա ամենաանմիջական կերպով նշանակում է, որ հետազոտողը պետք է
մանրազնին ուսումնասիրի օբյեկտիվ, ռեալ փաստերը՝ լինեն դրանք լավ կամ
վատ, դուր գան կամ չգան նրան։ Եվ որքան շատ նա հրաժարվի իր համակ-
րանքներից ու հակակրանքներից, այնքան ավելի լավ կկարողանա դատել այդ
փաստերի ու դրանց հետևանքների մասին։

Քննարկման օբյեկտիվությունը պահանջում է նախ և առաջ հետազոտու-
թյան համապատասխան ճշմարիտ եղանակ։ Իմացությունը չի կարող օբյեկտիվ
լինել, եթե ճշմարիտ չէ նրա մեթոդը։ Քննարկումն ինչպես իր բովանդակու-
թյամբ, այնպես էլ ձևով վճռականորեն պայմանավորված է հետազոտության
այն մեթոդով, որը կիրառվում է ինչպես իմացության պրոցեսի նկատմամբ
ամբողջապես, այնպես էլ տվյալ իրի իմացության նկատմամբ՝ մասնավորա-
պես։ Խոսելով այն մասին, որ «միևնույն առարկան տարբեր կերպ է բեկվում
տարբեր ինդիվիդների մեջ», Կ. Մարքսն իր վաղ շրջանի աշխատություններից
մեկում գրել է. «Ոչ միայն հետազոտության արդյունքը, այլև դեպի այդ հե-
տազոտությունը տանող ուղին պետք է լինի ճշմարիտ։ Ճշմարտության հետա-
զոտությունն ինքը պետք է ճշմարիտ լինի, ճշմարիտ հետազոտությունը ծավալ-
ված ճշմարտությունն է, որի անջատ-անջատ օղակները վերջում միանում են։
Եվ մի՞թե հետազոտության եղանակը չպետք է փոփոխվի առարկայի հետ միա-
սին» (К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 1, стр. 7—8):

Հետազոտության ճշմարիտ արդյունքի հետ նրա ճշմարիտ մեթոդի համ-
ընկնումի, իրի բուն էության և նրա յուրահատկության արտահայտության
հետ հետազոտության համընկնումի գաղափարը բացառիկ կարևոր նշանակու-
թյուն ունի քննարկման օբյեկտիվությունը ճիշտ հասկանալու համար։

Վ. Ի. Լենինը նշում էր, թե «Մարքսի մեթոդն ամենից առաջ այն է, որ հաշ-
վի առնվի պատմական պրոցեսի օբյեկտիվ բովանդակությունը տվյալ կոնկրետ
մոմենտում, տվյալ կոնկրետ իրադրության մեջ...» (Երկեր, հ. 21, էջ 169)։ Ընդ-
գծելով, որ քննարկման օբյեկտիվությունը՝ որպես մատերիալիս-
տական դիալեկտիկական տրամաբանության սկզբունք, չի կարելի շփոթել օբ-
յեկտիվիզմի հետ։ Դրանք սկզբունքորեն տարբեր մոտեցումներ են, որոնց
հիմնական տարբերությունները հետևյալն են. «Օբյեկտիվիստը, ապացուցելով
փաստերի տվյալ շարքի անհրաժեշտությունը, միշտ ռիսկ է անում շեղվելու
այդ փաստերը ջատագովողի տեսակետին. մատերիալիստը բա-
ցահայտում է դասակարգային հակասությունները և դրանով իսկ որոշում իր
տեսակետը... Այսպիսով, մատերիալիստը իրականում ավելի հետևողական
է օբյեկտիվիստից և ավելի խոր, ավելի լրիվ է կիրառում իր օբյեկտիվիզմը։
Նա չի սահմանափակվում պրոցեսի անհրաժեշտությունը մատնանշելով, այլ
պարզում է, թե հասարակական-տնտեսական հատկապես ո՛ր ֆորմացիան է
բովանդակություն տալիս այդ պրոցեսին, թե հենց ո՛ր դասակարգն է որոշում
այդ անհրաժեշտությունը» (Նույն, հ. 1, էջ 507—508)։ Միայն այդպիսի միակ
գիտական մոտեցման ժամանակ է հնարավոր գտնել խոր էությունը, հայտնա-
գործել պատմական պրոցեսի արմատական օրենքները։

Մատերիալիզմը հասարակական երևույթների ըմբռնման մեջ ընդգրկում է,
ըստ Լենինի, կուսակցականությունը, դեպքի ամեն մի գնահատման դեպքում
պարտադրելով ուղղակի և բացահայտորեն կանգնել որոշակի հասարակական

խմբի տեսակետի վրա և ամենից առաջ, իհարկե, որոշակի դասակարգի դիր-
քերի վրա:

Դիալեկտիկական մատերիալիզմի կուսակցականությունն ամենից առաջ
այն է, որ նա ճշմարտացիորեն, նույնականորեն է արտացոլում իրականությու-
նը, և այդ պատճառով էլ իսկական գիտական աշխարհայացք է, որն արտա-
հայտում է պրոլետարիատի և աշխատավորական մյուս դասակարգերի արմա-
տական շահերը: Եվ հենց այդ պատճառով էլ իսկական օբյեկտիվությունն ան-
բաժանելի է պրոլետարական կոմունիստական կուսակցականությունից, որն իր
մեջ պարունակում է ռեակցիոն հակամարքսիստական կոնցեպցիաների քննա-
դատությունը:

Կուսակցականության սկզբունքը պրոլետարիատի՝ որպես դասակարգի, հե-
ղափոխական-պրակտիկ նպատակադրության դրսևորումն է նրա կուսակցու-
թյան, նրա գաղափարախոսների տեսական գործունեության բնագավառում: Հե-
տևաբար, մարքսիզմ-լենինիզմի մեջ կուսակցականությունը համընկնում է
քննարկման օբյեկտիվության սկզբունքի հետ: Եվ դա ոչ թե պատահական է, այլ
միանգամայն օրինաչափ, քանի որ, ինչպես շեշտվեց կուսակցության XXV հա-
մագումարին ՍՄԿԿ Կենտկոմի տված հաշվետու զեկուցման մեջ, «Մարքսիզմ-
լենինիզմը միակ հուսալի հիմքն է ճիշտ ստրատեգիա և տակտիկա մշակելու
համար: Նա մեզ տալիս է պատմական հեռանկարի ըմբռնում, օգնում է որոշե-
լու սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական զարգացման ուղղությունը շատ տա-
րիների համար, ճիշտ կողմնորոշվելու միջազգային իրադարձություններում:
Մարքսիզմ-լենինիզմի ուժը մշտական ստեղծագործական զարգացումն է»
(ՍՄԿԿ XXV համագումարի նյութերը, էջ 107):

Այն հասարակ փաստի արձանագրումը, որ «միևնույն առարկան տարբեր
կերպ է բեկվում տարբեր ինդիվիդների մեջ», ցույց է տալիս, որ օբյեկտի
նկատմամբ սուբյեկտի ոչ բոլոր հարաբերություններն են մեզ ճշմարտություն
տալիս: Վ. Ի. Լենինի մեծագույն ծառայությունն այն էր, որ նա ո՛չ միայն տվել
է քննարկման օբյեկտիվության սկզբունքի դիալեկտիկա-մատերիալիստա-
կան մշակումը, այլև ցույց տվել, թե երբ և ինչպես է խախտվում դիալեկտի-
կական տրամաբանության այդ կարևորագույն պահանջը: Ըստ Վ. Ի. Լենինի,
դա տեղի է ունենում հետևյալ հիմնական դեպքերում:

Նախ, իրի քննարկումը օբյեկտիվ չէ, երբ ժխտվում է բուն իրի օբյեկտիվ
գոյը, օբյեկտիվ ռեալությունը, երբ դրսից նրան է պարտադրվում սուբյեկ-
տիվ, նրա հետ ընդհանուր ոչինչ չունեցող բան: Դա առանձնապես բնորոշ է
օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ իդեալիզմին: Օբյեկտիվ իդեալիզմը ժխտում է
ինքնին իրի գոյության օբյեկտիվությունը նրանով, որ դրանք ուսում-
նասիրում է որպես մեկուսացած սուբյեկտի գիտակցության արգասիքներ,
որպես նրա զգայությունների կոմպլեքսներ:

Երկրորդ, ինքնին իրի քննարկման օբյեկտիվությունը խախտվում է նաև
այն ժամանակ, երբ թեև ընդունում են նրա օբյեկտիվ գոյությունը, բայց միև-
նույն ժամանակ գտնում են, որ այն սկզբունքորեն չի կարող «օբյեկտիվ կեր-
պով մտնել մեր մեջ», չի կարող ճանաչվել այնպես, ինչպես նա կա մեզնից
դուրս, այսինքն՝ օբյեկտիվ իրականության մեջ: Այդ մտքերն առավել ցայտուն
կերպով արտահայտում է կանտականությունը: Կանտի ու կանտականների
տրամաբանության և իմացաբանության մեջ ելակետային թեզիսը, ինչպես
հայտնի է, երևույթի մետաֆիզիկական խզումն է էությունից՝ որպես ճանաչ-
ման օբյեկտից ճանաչող սուբյեկտի խզման հետևանք:

Երրորդ, քննարկման օբյեկտիվության պահանջի խախտում տեղի է ունե-
ցել ոչ միայն իդեալիզմի (այդ թվում և կանտականության), այլև ողջ մինչ-
մարքսյան մատերիալիզմի մեջ: Չտեսնելով հասարակական-պատմական
պրակտիկայի վճռական դերը ինչպես իմացության, այնպես էլ իրականության
վերափոխման գործում, այդ մատերիալիզմը, իհարկե, չէր կարող գիտական
մեթոդ մշակել ինքնին իրի ճշմարիտ, օբյեկտիվ քննարկման համար: Թեև նա
ընդունում է ճանաչման օբյեկտը (ինքնին իրը) որպես օբյեկտիվ, ճանաչող
սուբյեկտից անկախ գոյություն ունեցող, բայց դա հասկանում է վերացակա-

նորեն: Ինքնին իրը նրա համար ներքուստ հակասական չէ, քանի որ այստեղ
«...ստվերի մեջ է մնում ինքնաշարժումը, նրա շարժիչ ուժը, նրա աղբյուրը,
նրա շարժառիթը (կամ սույն աղբյուրը փոխադրվում է դուրս— աստված, սուբ-
յեկտ etc.)» (Վ. Ի. Լենին, Երկեր, հ. 38, էջ 456): Եթե ընդունվում էլ է իրի զար-
գացումը, ապա դա հասկացվում է լոկ որպես քանակական փոփոխություններ,
որպես պակասում կամ ավելացում, որպես կրկնություն՝ առանց թռիչքների,
առանց աստիճանականության ընդհատման, առանց նոր հիմքի վրա իր ելակե-
տին վերադառնալու, կամ, ընդհակառակը, որպես միմիայն թռիչքների շղթա:

Ըստ մինչմարքսյան մատերիալիզմի, ո՛չ միայն ճանաչման օբյեկտը, այլև
ճանաչման սուբյեկտը՝ մարդը, աբստրակտ է, քանի որ նրա ըմբռնմամբ այն ոչ
թե հասարակական հարաբերությունների մի ամբողջություն է, այլ զուտ բնա-
կան, կենսաբանական էակ: Բացի այդ, բոլոր մինչմարքսյան մատերիալիստ-
ներն անբավարար էին ուսումնասիրում բուն մարդկային մտածողությունը,
դրա ձևերը, դրա ակտիվ, վերափոխիչ դերը, չէին տեսնում մտածողության և
գոյի, օբյեկտի և սուբյեկտի դիալեկտիկան:

Չորրորդ, քննարկման օբյեկտիվության պահանջի աղճատումն է սոփես-
տության՝ այդ արտաքին, մակերեսային, «փուչ» դիալեկտիկայի հիմքը, որը,
Վ. Ի. Լենինի արտահայտությամբ, չի հասնում մինչև բուն իսկ առարկայի դիա-
լեկտիկային: Սոփեստության բնորոշ գիծը, «մաներան» այն է, որ ապացուցի՝
ոչ թե շոշափելով բուն առարկան որպես այդպիսին, այլ սեփական զգացմունք-
ներից բխող այնպիսի հիմունքների միջոցով, որոնք դրսևորվում են որպես
մարդու վերջին նպատակներ: Ինչպես այդ առնչությամբ շեշտել է Հեգելը,
օբյեկտիվության պահանջի աղճատումը, լինելով մի քանի մասնավոր գիտու-
թյունների մի «հնար», որը բացատրելու համար վերցնում է տարբեր «ուժեր»
և հարմարեցնում փաստերը, «ծառայել է այն բանին, որ քողարկվի իմացու-
թյան խաբուսիկությունը, որը միակողմանիորեն է հասկանում փորձը, որի
շնորհիվ միայն նա կստանար իր հասարակ սահմանումներն ու հիմնադրույթ-
ները. իսկ փորձից քաղված առարկությունները նա ժխտում է՝ դիմելով փորձին,
որն ընդունում է ոչ թե դրա կոնկրետ ամբողջականության մեջ, այլ որպես
օրինակ և, ընդսմին, հիպոթեզների և տեսությունների համար նպաստավոր
կողմից: Կոնկրետ փորձի ենթարկումը որպես նախադրյալ ընդունված բնորո-
շումներին մթագնում է տեսության հիմքը և ցուցադրվում միայն տեսության
հետ համաձայնեցված կողմից» (Гегель, Наука логики, т. 3, стр. 278,
М., 1972 г.):

Վ. Ի. Լենինը Հեգելի այդ դրույթը համարում էր «խելացի», նշելով, որ այն
«հիանալիորեն ճիշտ է և խոր» և ուղղված է «սուբյեկտիվիզմի և միակողմա-
նիության դեմ» (Երկեր, հ. 38, էջ 257—258), այսինքն՝ սոփեստության
և էկլեկտիկայի դեմ: Վերջիններիս էությունը Վ. Ի. Լենինը տեսնում էր հենց
այն բանում, որ նրանք հասկացությունների համակողմանիությունը, համա-
պարփակ ճկունությունը, մինչև հակադրությունների նույնականության հաս-
նող ճկունությունը, կիրառում են սուբյեկտիվորեն: Իսկ դիալեկտիկան, որպես
«բարձրագույն բանական շարժում», «օբյեկտիվորեն կիրառված ճկունությունը,
այսինքն՝ նյութական պրոցեսի բազմակողմանիությունը և նրա միասնությունն
արտացոլող ճկունությունն է...» (Նույն տեղը, էջ 125—126), աշխարհի հավիտե-
նական զարգացման ճիշտ արտացոլումը: Հետևաբար, հասկացությունների
ճկունությունը պետք է համապատասխանի բուն օբյեկտիվ աշխարհի շարժմա-
նը: Ուստի, օբյեկտիվության չափանիշն էլ հենց այն է, որով դիալեկտիկան
տարբերվում է սոփեստությունից՝ որպես սուբյեկտիվ դիալեկտիկայի:

Այսպիսով, Վ. Ի. Լենինի, ինչպես և Կ. Մարքսի ու Ֆ. Էնգելսի համար, հե-
ղափոխական դիալեկտիկական քննադատականությունը փաստորեն համակել է
ո՛չ միայն տեսությունը, այլև, որ ամենակարևորն է, պրակտիկան և իր ամե-
նախոր արտահայտությունն է գտնում քննարկման օբյեկտիվության պահանջի
մեջ: Իր հերթին, որպես վերջինիս խտացված արտահայտություն, որպես դրա
բարձրագույն ձև, հանդես է գալիս խոր և ճիշտ հասկացված կուսակցականու-

թյունը։ «Խիստ կուսակցականությունը,— նշում էր Վ. Ի. Լենինը,— բարձր զարգացած դասակարգային կռվի ուղեկիցն է ու հետևանքը։ Եվ, ընդհակառակը, դասակարգային բաց ու լայն կռվի շահերի տեսակետից անհրաժեշտ է խիստ կուսակցականության զարգացումը» (Երկեր, հ. 10, էջ 80—81)։ Իսկ դա նշանակում է, որ կուսակցականության հետևողական կիրառումը պահանջում է դասակարգային հստակ մոտեցում իրականության ուսումնասիրմանը։ Մեր կուսակցությունը միշտ էլ մեծ տեղ է տվել այդպիսի մոտեցման անհրաժեշտությանը։ Այդ բանն ամբողջ ուժով դրսևորվում է ՍՄԿԿ XXV համագումարի նյութերում և կուսակցական մյուս փաստաթղթերում։

Կուսակցականությունն էլ հենց աշխարհայացքի դասակարգային ուղղվածությունն է, որը պայմանավորված է դասակարգային հակամարտությամբ, պաշտպանում է իր դասակարգի շահերը։ Հետևաբար, աշխարհայացքի ուղղվածությունը դասակարգային հասարակարգում ոչ թե ինչ-որ մի կոնյունկտուրային նկատառում է կամ «պրոպագանդիստական տրյուկ», այլ օբյեկտիվորեն օրինաչափ դասակարգային միտում, որն արտահայտում է այս կամ այն դասակարգի և սոցիալական այլ խմբերի շահերը։

Ահա ինչու «Կարևոր է, որ հետևողականորեն պահպանվեն գիտության մեջ կուսակցականության սկզբունքները, որ վճռական հակահարված հասցվի արտասահմանյան գաղափարական հակառակորդների աջ օպորտունիստական և ձախ հայացքներին» (ՍՄԿԿ XXV համագումարի նյութերը, էջ 110)։ Կուսակցականության սկզբունքի ճիշտ ըմբռնման ու հետևողական կիրառման կարևորությունն ու հրատապությունը մեր օրերում պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ «...թե՛ աջ և թե՛ «ձախ» ռևիզիոնիզմն ամենևին էլ անգործության չի մատնված, և կոմունիստական շարժման մարքս-լենինյան հիմքերի համար դրանք խեղաթյուրելու կամ խարխլելու փորձերի դեմ մղվող պայքարը մնում է բոլորի ընդհանուր խնդիրը» (ՍՄԿԿ XXV համագումարի նյութերը, էջ 46)։

Խոսելով օբյեկտիվության և կուսակցականության սկզբունքների հարաբերակցության մասին, հարկավոր է շեշտել, որ այդ սկզբունքները հենց միայն դիալեկտիկական մատերիալիզմում են միասնության մեջ գտնվում։ Իսկ բուրժուական փիլիսոփայության և սոցիոլոգիայի մեջ դրանք իրարից հեռու են, սկզբունքորեն հակասում են միմյանց, քանի որ դարն ապրած, ռեակցիոն դասակարգի շահերն արտահայտող տեսության կուսակցականությունը, բնականաբար, անկարող է հանգեցնել իրականության օբյեկտիվորեն ճիշտ արտացոլման։

II

Քննարկման օբյեկտիվության լենինյան սկզբունքի մեթոդոլոգիական և աշխարհայացքային նշանակությունը գիտական իմացության և պրակտիկայի համար հսկայական է։ Առանձնապես կարևոր է ճիշտ հասկանալ և հետևողականորեն կիրառել այդ սկզբունքը տեսության զարգացման և հասարակության սոցիալիստական վերակառուցման խնդիրների լուծման նկատմամբ։

Քննարկման օբյեկտիվության պահանջի միտումնավոր անտեսումը կամ կեղծումը ժամանակակից աջ և «ձախ» ռևիզիոնիստների մոլորությունների տրամաբանական արմատներից և «մեթոդոլոգիական հիմքերից» են՝ բուրժուական սոցիոլոգների բազմաթիվ «ուլտրաժամանակակից» կոնցեպցիաների մշակման նպատակով։ Այդ մոլորությունների ու կոնցեպցիաների հետևողական քննադատությունն ու մերկացումը մեր գաղափարական ճակատի կարևորագույն խնդիրն է։ Ինչպես ՍՄԿԿ Կենտկոմի հոկտեմբերյան (1976 թ.) պլենումում նշեց ընկեր Լ. Ի. Բրեժնևը, «...լարվածության թուլացման պայմաններում ավելի ու ավելի մեծ պահանջներ են ներկայացվում մեր գաղափարական աշխատանքին։ Մեր պրոպագանդան ինչպես երկրի ներսում, այնպես էլ արտասահմանում, պետք է զգայուն կերպով արձագանքի աշխարհում կատարվող փոփոխություններին, պետք է լինի մատչելի և համոզիչ»։

Ժամանակակից բուրժուական փիլիսոփայությունը և փիլիսոփայական ռևիզիոնիզմը բացահայտորեն հռչակում են իրենց «անկուսակցականությունը», «օբյեկտիվությունը», որն իբր վեր է փիլիսոփայական հիմնական ուղղություններից, դասակարգային, կուսակցական շահերից։ Բայց նման «անկուսակցականությունն» իրականում ամենասովորական կուսակցականություն է՝ միայն կեղծավորաբար քողարկված, քանի որ այն միշտ արտահայտում է այս կամ այն դասակարգի միանգամայն որոշակի շահերը։

Բուրժուական փիլիսոփաներն ու սոցիոլոգները շատ են խոսում հասարակության պատմության վերլուծության նկատմամբ «գիտական» մոտեցման մասին, կոչ են անում «օբյեկտիվորեն» քննարկել սոցիալական զարգացումը, ճանաչել դրա օրենքները։ Դա՝ խոսքով։ Իսկ ի՞նչ է ստացվում իրականում։ Այն, որ, օրինակ, փիլիսոփա, ճիզվիտ Բրուները ամենայն վճռականությամբ պնդում է, որ «ոչ մի պատմական օրենք լինել չի կարող» (A. Brunner. Die Grundfragen der Philosophie. Freiburg, 1956, S. 178)։

Պատմական պրոցեսի վերաբերյալ դատողությունները վերջին հաշվով նեոտոմիստներին հանգեցնում են այն հետևության, որ «աստված է իշխում պատմության մեջ», և պատմության յուրաքանչյուր փիլիսոփա, ով ցանկանում է հավատարիմ լինել քրիստոնեական հավատի ոգուն, պարտավոր է լրջորեն վերաբերվել այդ փաստին։ Քանի որ պատմությունն այլ բան չէ, քան «աստվածային կամքի» իրականացում, ապա նշանակում է «մարդկային պատմությունն առանց նախախնամության անբացատրելի է»։ Բայց, քանի որ պատմությունը գերբնական պրոցես է, «ավելի շուտ աստվածային, քան մարդկային», ապա, հետևաբար, «ապագան մեր ձեռքում չէ»։ Դրանով իսկ «գիտականորեն» հիմնավորվում է խոնարհության, հնազանդության և քաղաքական իներտության անհրաժեշտությունը։ Ինչպես տեսնում ենք, իսպառ բացակայում է օբյեկտիվ վերլուծության որևէ հետք, ցայտուն արտահայտված կուսակցականությամբ հանդերձ, կուսակցականություն, որն արտացոլում է տիրապետող, շահագործող դասակարգի շահերը։

Եթե նույնիսկ բուրժուական փիլիսոփաներն ընդունում են պատմության «իմաստի», օրենքների առկայությունը, ապա այդ օրենքները հայտարարում են անճանաչելի։ Պատմությունը,— գրում է, օրինակ, էկզիստենցիալիստ Կ. Յասպերսը,— ունի խոր իմաստ, բայց «այն անմատչելի է մարդկային իմացությանը»։

Նեոպոզիտիվիստ Կ. Պոպերի տեսակետից, հասարակական զարգացման օբյեկտիվ օրենքներ գոյություն չունեն, մենք ինքներս ենք դրանք ստեղծում որպես «աշխատանքային մոդելներ»։ Պատմության մեկնության էությունը հանգեցնելով պատմական իրադարձությունների՝ որպես ունիկալ և չկրկնվող գոյացումների հասարակ նկարագրության, Կ. Պոպերը դա հիմնավորում է նրանով, որ «պատմության օրենքներ լինել չեն կարող»։ Ընդհանրացումը վերաբերում է հետաքրքրությունների միանգամայն այլ շրջանի, որը պետք է խստորեն անջատված լինի առանձին իրադարձությունների և պատմության պատճառական կապերի բացակայության նկատմամբ եղած հետաքրքրություններից։

Ժխտելով քննարկման օբյեկտիվության սկզբունքը, Կ. Պոպերը, ինչպես և մի շարք այլ բուրժուական փիլիսոփաներ (Կ. Բեկերը, Չ. Բիրդը և ուրիշներ) կոչ են անում ողջ անցած պատմությունը վերափոխել ներկայիս տեսանկյունից, այսինքն՝ կանգնում են պրեզենտիզմի դիրքերում։ Վերջինը նրանք հասկանում են խիստ սուբյեկտիվիստորեն, քանի որ պատմության իմացության՝ նրանց կարծիքով «գիտական» մեթոդը պատմաբանների ժամանակակից ձգտումների և սուբյեկտիվ ապրումների պրոյեկցումն է անցյալի մեջ։ Այսպես, Պոպերը գրում է, որ «չի կարող գոյություն ունենալ անցյալի պատմություն, ինչպես այն իրականում կատարվել է, հնարավոր են միայն պատմական տարբեր մեկնաբանումներ, ըստ որում դրանցից ոչ մեկը վերջնական չէ, և յուրաքանչյուր սերունդ իրավունք ունի առաջարկելու իր սեփական մեկնաբանումը։ Սակայն նա ո՛չ միայն իրավունք ունի առաջադրելու իր մեկնաբանումը, այլև որոշ իմաստով անգամ պարտավոր է այդ բանն անել» (K. R. Popper. The Open Society and its Enemies, vol. II, London, 1945, p. 255)։

Նման դատողություններն անխուսափելիորեն հանգեցնում են ծայրահեղ ռելյատիվիզմի և սուբյեկտիվիզմի, այն հետևության, որ յուրաքանչյուր մարդ ստեղծում է պատմական անցյալի իր պատկերը, որը հավասարապես օրինաչափական է։ Պրեզենտիզմի արմատական արատն ինչպես սուբյեկտիվիզմն է, այնպես էլ անցյալի «մոդեռնացումը», այսինքն՝ այն, որ «ներկայի» օրինաչափությունները մեխանիկորեն, առանց որևէ ուղղումի ու ձևափոխման փոխադրվում են անցյալը։ Պրեզենտիստական (ինչպես և մյուս բոլոր բուրժուական) կոնցեպցիաների իդեալիզմն ու մետաֆիզիկականությունը՝ ահա այն գլխավոր պատճառը, որ դրանց ոլորտում անհնար է կիրառել քննարկման օբյեկտիվության սկզբունքը։

Ժամանակին Կ. Մարքսը և Ֆ. Էնգելսը քննադատում էին գերմանական «ճշմարիտ սոցիալիստներին» այն բանի համար, որ «գերմանական բոլոր գաղափարախոսների նման» նրանք «որպես ինչ-որ համանշանակ բան, շարունակ գրական պատմությունը շփոթում են իրական պատմության հետ» (К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 3, стр. 470)։ Նույնպիսի շփոթում բնորոշ է նաև արդի բուրժուական փիլիսոփայության և սոցիոլոգիայի ներկայացուցիչներին։ Այսպես, անգլիական նեոհեգելական Ռ. Կոլինգվուդի համար պատմության փիլիսոփայությունը պատմագրության, պատմական իմացության տեսությունն է, այլ ոչ թե պատմության՝ որպես պատմական իմացությունից անկախ, օբյեկտիվորեն գոյություն ունեցող ռեալ պրոցեսի տեսություն։ Այստեղ նույնպես առկա է իսկական օբյեկտիվության պահանջի ամենակոպիտ խախտումը։

Իտալական նեոհեգելական Բ. Կրոչեն իր պատմական կոնցեպցիայի էությունն արտահայտել է հետևյալ դրույթում. «Ոգին ինքը տեսություն է, և մոմենտներից յուրաքանչյուրում այն միաժամանակ պատմական գործոն է և նախորդ պատմության արդյունք. այսպիսով, ոգին իր հետ կրում է իր պատմությունը, որը համընկնում է նրա հետ» (B. Croce. Zur Theorie und Geschichte der Historiographie. Tübingen, 1950, S. 15)։ Դրանով իսկ միստիֆիկացվում է ռեալ պատմությունը, քանի որ իբրև նրա սուբստրատ է հայտարարվում «բացարձակ ոգին», «գաղափարը», որը Կրոչեի մոտ համընկնում է «ինդիվիդների», առանձին մարդկանց հետ։

Իրական պատմությունը, ըստ Կրոչեի, պատմական գոյը վերջին հաշվով նույնն է, ինչ որ վերականգնումը պատմաբանի մտքում. պատմական ռեալությունը գոյություն չունի նրա ճանաչումից անկախ։ Պատմագրության մեջ «ոգին» ճանաչում է ինքն իրեն, հաստատելով միաժամանակ և՛ իր ռեալությունը, և՛ անցյալի մասին գիտելիքի օբյեկտիվությունը։ Դրանով իսկ պատմական պրոցեսը վերջին հաշվով միստիֆիկացվում է, քանի որ պատմությունը Կրոչեի մոտ այլ բան չէ, քան աստվածային նախախնամության՝ պատմական պրոցեսում մարմնավորվող այդ «իմմանենտ բանականության» սուռոգատ։ Թեև Կրոչեն իր ուսմունքն անվանել է «բացարձակ պատմականություն», սակայն այդ ուսմունքն անչափ հեռու է քննարկման իսկական պատմականությունից և օբյեկտիվությունից, քանի որ այն ժխտում է դետերմինիզմը, պատմական զարգացման օբյեկտիվ օրինաչափությունները, ընդհանրացումների, կանխատեսման հնարավորությունը և այլն։

Ժխտելով պատմական պրոցեսի օբյեկտիվ բնույթը, ժամանակակից ֆրանսիացի բուրժուական պատմաբան Ա. Մարուն նշում է, որ «գոյություն չունի պատմական ռեալություն, որը նախորդեր գիտությանը և որը վերջինս պետք է նոր միայն վերարտադրեր։ Պատմությունը պատմաբանի՝ իմացության սուբյեկտի ստեղծագործական ջանքի արդյունք է, սուբյեկտ, որը կապ է հաստատում իր ընկալած անցյալի և ներկայի միջև, որի մի մասն է ինքը» (H. Marrou. De la connaissence historique. Paris, 1955, p. 55)։ Քանի որ, ըստ Մարուի, սուբյեկտի առանձնահատկությունը լրիվ համընկնում է օբյեկտի առանձնահատկության հետ, ապա ստացվում է, որ «պատմությունը միայն այն է, ինչ պատմաբանը հասկացել է անցյալից»։ Իսկ դա նշանակում է, որ օբյեկտն այլ բան չէ, քան սուբյեկտի գործունեություն, առաջինի

բովանդակությունը որոշվում է երկրորդի բովանդակությամբ, և պատմությունը կլինի այն, ինչի հաջողվում է հասնել իրեն՝ պատմաբանին։ Ուստի Մարուն գրում է, որ պատմաբանի համար «փաստերն ստեղծարար գործունեության, կառուցման արդյունք են» (H.J. Marrou. L'epistméologie de l'histoire en France aujourd'hui. Paris, 1973, pp. 1-2)։

Ֆրանսիացի բուրժուական մի այլ պատմաբան՝ Կալոն, գտնում է, որ «պատմական ռեալությունը ստեղծվում է պատմաբանի կողմից այնպես, ինչպես ֆիզիկական ռեալությունն ստեղծվում է ֆիզիկոսի կողմից» (E Callott. Ambiguites et autinomies de l'histoire et de sa philosophie. Paris, 1962, p. 50)։ Դրանով իսկ, ինչպես տեսնում ենք, ժխտվում է պատմական իրականության, պատմական փաստերի օբյեկտիվ գոյությունը, հետևաբար և մերժվում է քննարկման օբյեկտիվության պահանջը։

Այսպիսով, արդի բուրժուական փիլիսոփայության և սոցիոլոգիայի հիմնական արատներից մեկն այն է, որ այն անտեսում է ընդհանուրի և եզակիի դիալեկտիկան, ժխտում է համընդհանուրի, պատմական զարգացման օրենքների բուն օբյեկտիվ գոյությունը։ Պատմականության ողջ իմաստը հանգեցվում է մասնավոր փաստերի հասարակ արձանագրման, առանձին, իրար հետ չկապված և գիտական իմացության համար անմատչելի պատմական «իրավիճակների» նկարագրման, որոնք բացառում են պատմական պրոցեսի ներքին, էական կապերի ըմբռնումը, պրոցես, որը բացի այդ մեկնաբանվում է որպես սպոնտան ու իռացիոնալ ինչ-որ բան։ Այսպես, Կ. Պոպերը գտնում է, որ ի հակադրություն տեսական գիտությունների, պատմական գիտությունների հետաքրքրությունը միտում է ոչ թե այսպես կոչված համապարփակ պատմական օրենքների, այլ՝ «մասնավոր իրադարձությունների» հետազոտությունը։ Ըստ Ի. Գեյզինգեի, պատմության օրենքների և պատմական իրադարձությունների պատճառական դետերմինացվածության սահմանումը «ապարդյուն պատրանք» է, քանի որ պատմաբանի առարկան են՝ առանձնահատուկը, տեսողականը, կոնկրետը, եզակին և մասնակին։

Պատմությունը դիտելով որպես մի գիտություն միայն եզակիի մասին, արդի բուրժուական փիլիսոփաները, պատմաբաններն ու սոցիոլոգները բացառում են գիտական ընդհանրացումների և պատմության որևէ օրենքի ձևակերպման սկզբունքային հնարավորությունը։ Իսկ եթե նրանք հասնում էլ են մինչև ընդհանրացում (օրինակ, Մ. Գինզբերգը, Է. Քառը և ուրիշներ), փորձեր անելով «սինթետիկորեն» մոտենալու պատմությանը, այն ընդհանուրը, որ նրանք այդ դեպքում ստանում են, հեռու չի գնում այն վերացական, մակերեսային ընդհանրությունից, այն աննշան միատեսակությունից, որը ոչ մի առնչություն չունի դիալեկտիկայի հետ ընդհանրապես և քննարկման օբյեկտիվության սկզբունքի հետ՝ մասնավորապես։ Իսկ պատմական զարգացման էությունը, անհրաժեշտ օրինաչափությունները դուրս են մնում այդպիսի «ընդհանրացման» սահմաններից, քանի որ, գտնվելով իդեալիզմի ու մետաֆիզիկայի դիրքերում, միանգամայն անհնար է հայտնաբերել այդ օրինաչափությունները։

Քննարկման օբյեկտիվության սկզբունքի ժխտումն արդի բուրժուական փիլիսոփաներին և սոցիոլոգներին հնարավորություն չի տալիս քիչ թե շատ բանական հետևություններ անել հասարակական զարգացման իրական տենդենցների մասին, չնայած նրանք շատ են գրում «մարդկության ապագայի», պատմության «կանխատեսման» մասին, շատ են ուշադրություն նվիրում «ֆուտուրոլոգիական հետազոտություններին» և այլն։ Նրանք չեն կարող (ասենք չեն էլ ցանկանում) ընդունել վաղուց պրակտիկայով, շատ երկրների փորձով ստուգված Մարքսի այն դրույթը, որ դեպի նոր հասարակարգ՝ դեպի սոցիալիզմ տանող ուղին օբյեկտիվ օրինաչափություն է և անցնում է «բանվոր դասակարգի կողմից քաղաքական իշխանության անխուսափելի նվաճման» միջով (К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 23, стр. 499)։ Ընդհակառակը, դեռ մինչև այսօր էլ կան «տեսաբաններ», որոնք, հակառակ իրականության միանգամայն ակնհայտ փաստերին, պնդում են, թե կապիտալիստական սիս-

տեմը իբր «ոչ մի նշան չի ցուցաբերում շարժվելու այն ուղղությամբ, որը տաներ դեպի կապիտալիզմի անխուսափելի կործանման մասին Մարքսի կանխատեսության իրականացում» (A. G. Gruchy. Comparative Systems. N.-Y., 1966, p. 265):

*Սակայն իրականում պատմության ռեալ ընթացքն ընդհանուր ոչինչ չունի այդ հետևության հետ, քանի որ «...հերքված է ռեֆորմիստների և բուրժուական գաղափարախոսների հորինած այն գլխավոր առասպելներից մեկը, թե իբր մեր օրերի կապիտալիզմն ընդունակ է ազատվելու ճգնաժամերից... Կոմունիստները հեռու են պնդելուց, թե տեղի կունենա կապիտալիզմի «ինքնափլուզում»: Նա դեռ բավական շատ ռեզերվներ ունի: Սակայն վերջին տարիների իրադարձությունները նոր ուժով հաստատում են, որ կապիտալիզմը ապագայից զուրկ հասարակարգ է» (*ՍՄԿԿ XXV համագումարի նյութերը, *էջ 42,43):*

Արդի բուրժուական փիլիսոփայության և սոցիոլոգիայի համար բնորոշ է ընդհանուր առմամբ ագնոստիկական մոտեցումը կանխատեսման պրոբլեմի նկատմամբ: Այսպես, օրինակ, կանադացի սոցիոլոգ Մեյոն համոզված է, որ «մենք չգիտենք և չենք կարող իմանալ ապագան» (H. B. Mayo. Introduction to Marxist Theory. N.-Y., 1960. p. 185): *Հեղինակի այս կատեգորիկ հրաժարումը հասարակական զարգացման հեռանկարների, տենդենցների բացահայտման որևէ հնարավորությունից հիմնված է այն համոզման վրա, որ «չկան պատմության այնպիսի օրենքներ, որոնք հնարավորություն տան կանխատեսելու ապագան»:*

Կ. Պոպերը գտնում է, որ սկզբունքորեն անհնար է կանխատեսել մարդկության ապագա զարգացումը: «Թեև,— գրում է նա,— սոցիալական սիստեմը դրսևորում է սեփական տրամաբանության որոշ գծեր, այնուամենայնիվ այն գործում է կուրորեն, անբանականորեն: Նրա մեխանիզմի մեջ ընկնող մարդիկ ևս ընդհանուր առմամբ կույր են կամ գրեթե կույր: Նրանք չեն կարող կանխատեսել իրենց գործունեության առավել կարևոր արդյունքներն անգամ» (K. R Popper. Falsche Propheten-Hegel, Marx und die Folgen. Bern. 1958, S. 141)

Բացառելով ապագայի գիտական կանխատեսման հնարավորությունը, Կ. Պոպերը այդ հիմնավորում է նրանով, որ պատմական զարգացման առավել կարևոր ասպեկտներն անկրկնելի են: Այդ պատճառով էլ, նրա կարծիքով, չի կարող գոյություն ունենալ պատմական զարգացման այնպիսի գիտական տեսություն, որի վրա կարողանար հիմնվել պատմական կանխատեսումը:

Վերջին տարիներին բուրժուական փիլիսոփաների ու սոցիոլոգների աշխատություններում առավել լայն տարածում են ստանում այն կոնցեպցիաները, որոնք ելնում են սոցիալական կանխատեսման հնարավորության ճանաչումից: Արդի բուրժուական ֆուտուրոլոգների մոտ կարելի է հանդիպել դատողության, որ «ապագայի պատմաբանները պետք է հանգեն պատահականության սկզբունքին», կարելի է հանդիպել պատմությունը և կանխատեսվող պրոցեսների զարգացման արդի մակարդակը հաշվի առնելու պահանջ, հետևություն այն մասին, որ անհրաժեշտ է «ժամանակին ճանաչել ապագա զարգացման հակասական տենդենցները», պնդումներ «հնարավոր ապագաների բազմազանության» և անգամ այն մասին, որ «ապագան կանխատեսելու ընդունակությունն ավելի ու ավելի կարևոր է դառնում» և այլն: Սակայն մոտիկից քննելիս պարզվում է, որ արտաքուստ ճշմարտանման այդ դրույթներն իրենց ներքին բովանդակության մեջ ստանում են իրենց էությամբ իդեալիստական և մետաֆիզիկական կեղծ մեկնաբանում:

Հասարակական զարգացման պրոբլեմների վերաբերյալ արդի բուրժուական փիլիսոփաների, պատմաբանների և սոցիոլոգների հայացքների համառոտ ակնարկն անգամ ցույց է տալիս, որ դրանք բավական հեռու են քննարկման օբյեկտիվության սկզբունքից և ընդհանրապես մատերիալիստական դիալեկտիկայից: Այդ կոնցեպցիաներում «նոր հիմքի վրա վերարտադրվում են» նախորդ իդեալիստական և մետաֆիզիկական ուսմունքների՝ իրենց հիմքում միևնույն արատները:

ԱՐՀՄԻՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՐԱԶԱՏ ԳՈՐԾԸ

Վ. Ֆ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
ՀԱՄԽ-ի քարտուղար

ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՄԱՐԴԿԱՆՑ աշխատանքի պայմանների բարելավումը սոցիալիստական շինարարության հրատապ խնդիրներից է և մշտապես գտնվում է մեր կուսակցության ու կառավարության տեսադաշտում: Մշակելով սովետական ժողովրդի սոցիալական զարգացման ծրագիրը՝ ՍՄԿԿ XXV համագումարը միջոցառումների այդ համակարգում առանձնապես շեշտեց արտադրության մարդկանց աշխատանքի ու կենցաղի պայմանների բարելավման կարևորությունը:

Սովետական պետության ողջ պատմությունը համոզիչ կերպով վկայում է, որ կուսակցությունն ու սովետական կառավարությունը մշտապես հոգացել են աշխատավոր մարդու ստեղծագործական հնարավորությունների բացահայտման, արտադրության բարձր արդյունավետության համար մղվող պայքարում նրա անձնական նախաձեռնության և նորարարական մտքի զարգացման մասին: Դեռևս սովետական իշխանության առաջին տարիներին Վ. Ի. Լենինի նախաձեռնությամբ արվեցին առաջին քայլերն աշխատանքի գիտական կազմակերպումը (ԱԳԿ) մշակելու և արմատավորելու ասպարեզում: Դրա նպատակն էր աշխատանքը դարձնել ոչ միայն բարձրարտադրողական, այլև հաճելի ու անվտանգ:

Առաջնորդի ցուցումով ու անմիջական մասնակցությամբ մշակվել և ընդունվել են նաև բանվորների ու ծառայողների աշխատանքային պայմանների բարելավման և աշխատանքի պաշտպանության առաջին օրենսդրական ակտերն ու որոշումները: Հետագայում ևս հետևողականորեն շարունակվել է այդ կուրսը: Իրագործվել են սոցիալ-տնտեսական այնպիսի խոշոր մասշտաբի միջոցառումներ, ինչպիսիք են բանվորների ու ծառայողների համար շաբաթվա ընթացքում երկօրյա հանգստի սահմանումը, մի շարք բնագավառներում արձակուրդի տևողության երկարացումը, կոլտնտեսականների պետական սոցիալական ապահովության հարցերի լուծումը և այլն: Տարեցտարի աճում են աշխատանքի պաշտպանության նպատակին հատկացվող միջոցները: Միայն 1975 թ. Միության մասշտաբով դրանք գերազանցեցին մեկ միլիարդ ռուբլուց:

Աշխատանքի պայմանների բարելավմանը մեծապես նպաստեց ՍՄԿԿ Կենտկոմի 1966 թ. նոյեմբերի 30-ի որոշումը՝ «Արդյունաբերության մեջ, շինարարությունում և տրանսպորտում աշխատանքի պաշտպանության և տեխնիկայի անվտանգության հարցերի վրա կուսակցական, տնտեսական ու արհմիութենական կազմակերպությունների ուշադրության ուժեղացման մասին»: Գործող օրենսդրությամբ աշխատանքի պաշտպանությունն ու դրա պայմանների բարելավումը մեր երկրում համարվում են պետական բոլոր մարմինների, ձեռնարկությունների ու հիմնարկությունների ղեկավարների անմիջական պարտականությունը: Այս ասպարեզում կարևորագույն դերը, անշուշտ, պատկանում է արհմիություններին՝ բանվոր դասակարգի ամենամասսայական կազմակերպությանը: Աշխատանքի պաշտպանության, տեխնիկայի անվտանգության, արտադրական սանիտարիայի հետ առնչվող հարցերի լուծմանն ակտի-

վորեն մասնակցում է արհմիութենական լայն ակտիվը։ Կուսակցությունը հենց արհմիություններին է հանձնարարել վերահսկողություն սահմանել այդ ամենի վրա։ Կենսագործելով վերադաս մարմինների որոշումները՝ տնտեսական և արհմիութենական կազմակերպությունները որոշակի գործ են անում բանվորների ու ծառայողների աշխատանքի պայմանների ու պաշտպանության բարելավման համար։

Գիտատեխնիկական հեղափոխությունը լիովին վերափոխեց մեր արդյունաբերության դեմքը, արտադրության մարդուն օգնության եկավ կատարելագործված տեխնիկան, ժամանակակից մեքենաները և սարքավորումները նրան ազատեցին արտադրական ծանր պրոցեսներից, որոնք պահանջում էին ֆիզիկական մեծ ուժի գործադրում։

Արտադրության մարդն իր ժամանակի զգալի մասն անցկացնում է գործատեղում։ Նրա աշխատունակության, տրամադրության և, վերջին հաշվով, առողջության վրա որոշակիորեն ազդում են արտադրական պայմանները, որոնք անմիջական ներգործություն են ունենում աշխատանքի բովանդակության, դրա նկատմամբ մարդու վերաբերմունքի, ֆիզիկական ու մտավոր ընդունակությունների զարգացման վրա։ Վերջին խնդրի առնչությամբ հույժ կարևոր են առանձնապես արտադրության միջոցների դերը, աշխատանքի հոգեբանական հնարավորություններին դրանց համապատասխանության աստիճանը։ Աշխատանքային պայմանները ներառում են մի շարք գործոններ՝ բանվորական տեղի հարմարությունը, լուսավորությունը, օդափոխությունը, աղմուկի աստիճանը, ջերմությունը, արտադրամասերի մաքրությունը և կարգ ու կանոնը, մարդկային փոխհարաբերությունները և այլն։

Վ. Ի. Լենինը աշխատանքի պաշտպանության և դրա պայմանների բարելավման լավագույն երաշխիքը, ամենից առաջ, տեսնում էր տեխնիկական առաջընթացի մեջ։ Նա գտնում էր, որ միայն զարգացած արտադրությունն է ի վիճակի թեթևացնելու բանվորների և գյուղացիների գործը, վերափոխելու կեղտոտ, անհրապույր արհեստանոցները, դրանք վերածելու մաքուր, լուսավոր լաբորատորիաների։ ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեն, անշեղորեն ղեկավարվելով լենինյան այդ ցուցումով, կուսակցական, տնտեսական և արհմիութենական կազմակերպությունների ուշադրությունը մշտապես սևեռել է այդ կարևոր խնդրի լուծման վրա։ Կարելի է բազմաթիվ օրինակներ թվարկել ապացուցելու համար, թե ինչպիսի դրական մեծ ազդեցություն են գործում արտադրական պրոցեսների մեքենայացումն ու ավտոմատացումը, տեխնիկական առաջընթացը աշխատանքի բնույթի արմատական վերափոխման, այս կամ այն պրոցեսում զբաղված բանվորների թվի կրճատման վրա։ Այս առումով հիշատակման արժանի են Ստ. Շահումյանի անվան կաշվի արտադրական միավորման ձեռնարկումները։ Ոչ հեռու ժամանակներում աշխատանքային պայմաններն այստեղ բավական ծանր էին։ Վերջին տարիներին արտադրության մեջ ներդրվեցին հայրենական և արտասահմանյան բարձրարտադրողական նոր մեքենա-սարքավորումներ, ստեղծվեցին աշխատանքային անվտանգ պայմաններ, որոնք տվեցին գոհացուցիչ արդյունք։ Զգալիորեն նվազեցին դժբախտ դեպքերը, իսկ 1976 թվականին արտադրության մեջ ընդհանրապես ոչ մի դժբախտ դեպք չի արձանագրվել։

«Հայէլեկտրալույս» արտադրական միավորումում նոր տեխնիկայի ներդրման կոմպլեքսային պլանների հաջող իրականացման շնորհիվ հիմնական արտադրության մեքենայացման ու ավտոմատացման աստիճանը 30-ից աճել ու հասել է մինչև 40 տոկոսի, իսկ էլեկտրալամպերի արտադրության մեջ՝ 70—72 տոկոսի։

Սակայն մինչև օրս էլ կան նաև այնպիսի ձեռնարկություններ, որտեղ անհրաժեշտ ուշադրություն չի նվիրվում ծանր աշխատանքների մեքենայացմանն ու ավտոմատացմանը։ Արդյունաբերության մեջ դեռևս մեծ է ձեռքի աշխատանքով զբաղված բանվորների թիվը։ Երբեմն առանձին մինիստրությունների ու գերատեսչությունների ղեկավարներ խախտում են գոյություն ունեցող կարգը, նոր օբյեկտները շահագործման են հանձնում տեխնիկայի անվտան-

գության և արտադրասանիտարիայի կանոնների խախտումներով, առանց պետական սանիտարական ու տեխնիկական տեսչությունների համաձայնության։ Նման վիճակում են հանձնվել, օրինակ, ավտոտրանսպորտի մինիստրության Լենինականի տաքսամոտորային ու ավտոմոբիլային ճանապարհների շինարարության ու շահագործման մինիստրության ավտոձեռնարկությունները։ Նույնանման խախտումներ են կատարվել թեթև արդյունաբերության մինիստրության Լենինականի Ջկալովի անվան կարի, կոշիկի, Կիրովականի Ս. Շահումյանի անվան կարի ֆաբրիկաներում և այլ ձեռնարկություններում։

Շինանյութերի արդյունաբերության մինիստրության հանքվարչություններում քարի տաշման ու սղոցման մի շարք տեղամասեր շահագործման են հանձնվել աշխատանքի պաշտպանության կանոնների լուրջ խախտումներով։ Առողջապահության նոր օբյեկտները շահագործման են հանձնվում թերավարտ վիճակում, սանիտարական նորմաների ու կանոնների կոպիտ խախտումներով։ Առանձին դեպքերում պետական հանձնաժողովները շենքերի ընդունմանը մասնակից չեն դարձնում արհմիութենական տեխնիկական տեսչության և սանէպիդծառայության ներկայացուցիչներին։

Աններելի է, որ առանձին մինիստրություններ ու գերատեսչություններ, ինչպես, օրինակ, գունավոր մետալուրգիայի վարչությունը, շինանյութերի, թեթև արդյունաբերության մինիստրությունները, Հայկական ՍՍՀ Մինիստրների սովետի ավտոտեխսպասարկման վարչությունը, աշխատանքի պաշտպանության վերաբերյալ բազմաթիվ որոշումներ են ընդունում, մի քանի անգամ նշում գոյություն ունեցող նույն թերությունները ու դրանով էլ բավարարվում։ Նրանք վճռական միջոցների չեն դիմում թերություններն ու խախտումները վերացնելու համար և փաստորեն զբաղվում են թղթաբանությամբ, իսկ արհմիութենական կազմակերպությունները, ցավոք, հաշտվում են նման վիճակի հետ։

Արհմիություններին տրված լայն իրավունքները պարտավորեցնում են նրանց՝ ուսումնասիրել աշխատանքի պաշտպանության վիճակը յուրաքանչյուր գործարանում, ֆաբրիկայում, կազմակերպությունում, տնտեսությունում, ձգտել այն բանին, որպեսզի մինիստրությունները և գերատեսչությունները կոնկրետ օգնություն ցույց տան իրենց ենթակա ձեռնարկություններին՝ նոր ու անվտանգ տեխնոլոգիայի մշակման ու ներդրման ասպարեզում։ Գործող ձեռնարկությունների վերակառուցման ժամանակ պետք է հաշվի առնվեն աշխատանքի պաշտպանության ու անվտանգության տեխնիկայի սահմանված նորմաները։ Ձեռնարկություններում, 1976—80 թթ. աշխատանքի պաշտպանության կոմպլեքսային հեռանկարային պլանները մշակելիս, պետք է հաշվի առնել աշխատանքի պաշտպանության հարցերին նվիրված 1975 թ. համամիութենական խորհրդակցության հանձնարարականները։

Ինչպես նշվեց այդ խորհրդակցությունում, մեր երկրում աշխատանքի պայմանների բարելավման բնագավառում ձեռք բերված հաջողություններն անվիճելի են։ Սակայն, երբ կատարվածը գնահատում ենք ժողովրդի բարեկեցության հետագա բարձրացման վերաբերյալ ՍՄԿԿ XXV համագումարի առաջադրած պահանջների տեսակետից, ապա պարզ է դառնում, որ այդ բնագավառում դեռևս ամեն ինչ չի արված և պետք է իրականացնել նոր խոշոր միջոցառումներ։

Ամեն մի գործի հաջողություն պայմանավորված է դրա հստակ կազմակերպմամբ, դրա նկատմամբ արդյունավետ վերահսկողությամբ։ Արհմիութենական տեղական կոմիտեները, գիտատեխնիկական ընկերությունների և գյուտարարական-ռացիոնալիզատորական խորհուրդների հետ համատեղ, պետք է անցկացնեն գործող սարքավորումների ստուգատեսներ, բացահայտեն և վերացնեն տեղ գտած թերությունները, ուժեղացնեն հսկողությունը պրոֆիլակտիկ նորոգումների նկատմամբ, հասնեն արտադրական վթարների և դժբախտ դեպքերի կանխման։

Սովետական պետությունը միջոցներ չի խնայում բանվորների ու ծառայողների աշխատանքային պայմանների բարելավման համար։ Տարեցտարի

ավելանում են աշխատանքի պաշտպանության և անվտանգության տեխնիկայի համար հատկացվող գումարները: Իններորդ հնգամյակում այդ նպատակով մեր հանրապետությունում ծախսվեց ավելի քան 72 միլիոն ռուբլի՝ ութերորդ հնգամյակի 49 միլիոնի դիմաց: Իրականացվել են խոշոր միջոցառումներ: Քիմիական արդյունաբերության ձեռնարկություններում միայն 1975 թ. փոխվել են 256 սարքավորումներ: Նախորդ հնգամյակի տարիներին սննդի արդյունաբերության 84 ձեռնարկություններում խեղումների ոչ մի դեպք չի նկատվել, ներդրվել են ավելի քան 70 ավտոմատացված գծեր, զգալի գործ է արվել բեռնման և բեռնաթափման աշխատանքների մեքենայացման ասպարեզում: Շահագործման համար վտանգավոր հին կաթսաները փոխարինվել են ավտոմատացված նոր կաթսաներով: Թեթև արդյունաբերության մինիստրության համակարգում շահագործման են հանձնվել 7 նոր և վերակառուցվել 18 գործող ձեռնարկություններ: Անտառային և փայտամշակման արդյունաբերության մինիստրության ձեռնարկություններում փոխվել են մեծ քանակությամբ հնացած հաստոցներ ու սարքավորումներ, տեղադրվել օդափոխման նոր սարքավորումներ:

Իրականացված միջոցառումների շնորհիվ ավելանում է այն ձեռնարկությունների թիվը, որտեղ արտադրական խեղումներ չեն լինում: Ուշագրավ է, որ հանրապետության արտադրական ձեռնարկությունների 91 տոկոսում 1975 թ. չեն եղել մահացու և ծանր դժբախտ դեպքեր: Նման դեպքերի հաճախականության գործակիցը 1975 թ., 1971 թ. համեմատությամբ, նվազել է 44 տոկոսով:

Աշխատանքի պայմանների և անվտանգության տեխնիկայի բարելավման գործում վճռական նշանակություն կունենա տասներորդ հնգամյակում առաջադրված խնդիրների անթերի կատարումը: Հնգամյակի տարիներին կկառուցվեն և շահագործման կհանձնվեն ժամանակակից տեխնիկայով զինված առաջնակարգ ձեռնարկություններ, կվերակառուցվի գործողների զգալի մասը, բազմազան միջոցառումներ կիրականացվեն գյուղատնտեսության մեջ, շինարարությունում ու տրանսպորտում աշխատատար գործողություններն է՛լ ավելի կատարելագործելու, մեքենայացնելու և ավտոմատացնելու ասպարեզում: Այդ նպատակով հատկապես խոշոր աշխատանք կծավալվի արտադրական միավորումներում: Նախատեսված է հիմնովին վերակառուցել Ս. Մ. Կիրովի անվան քիմկոմբինատի կարբիդ-կալցիի արտադրամասը, որը խիստ վնասակար ազդեցություն է գործում շրջապատի վրա: Կնվազի մթնոլորտ արտանետվող գազերի քանակը, կմաքրվեն կեղտաջրերը: Օդի աղտոտումը կանխարգելող միջոցառումներ կիրականացվեն նաև Երևանի «Պոլիվինիլացետատ», ավտոմոբիլային գործարաններում:

Աշխատանքի պայմանների բարելավման և դրա պաշտպանության ասպարեզում վերջին տարիներին ձեռք բերված փորձը ցույց է տալիս, որ մեծ արդյունքի կարելի է հասնել այն դեպքում, երբ այդ գործում լայնորեն ներգրավվում են աշխատավորական մասսաները, երբ լավ է օգտագործվում նրանց նախաձեռնությունը: Դրա բնորոշ օրինակներից մեկը արտադրության բարձր կուլտուրայի համար ծավալված շարժումն է, որը լայն արձագանք գտավ ինչպես մեր անծայրածիր երկրում, այնպես էլ Սովետական Հայաստանում: Մեր հանրապետությունում արտադրության բարձր կուլտուրայի ձեռնարկության կոչման արժանանալու համար այժմ պայքարում են 122 կոլեկտիվներ: Բնորոշն այստեղ այն է, որ իրագործվող միջոցառումների մեծ մասը կատարվում է ձեռնարկությունների ռեզերվների և ներքին հնարավորությունների հաշվին, աշխատավորների ակտիվ մասնակցությամբ:

Մեր ժամանակներում առանձնահատուկ նշանակություն է ձեռք բերում կանանց աշխատանքի պայմանների բարելավման հարցը: Արհմիությունների կենտրոնական խորհուրդը 1975 թ. ապրիլի 11-ին որոշում ընդունեց ժողովրդական տնտեսության մեջ, ձեռնարկություններում ու հիմնարկություններում ընդգրկված կանանց աշխատանքի պայմանների, կենցաղի ու հանգստի հասարակական ստուգատես անցկացնելու մասին: Այդ որոշման կենսագործման

նպատակով ՀԱՄԽ-ը հանրապետության Մինիստրների սովետի հետ մշակեց միջոցառումների պլան, հաստատեց ստուգատեսի անցկացման ու արդյունքների ամփոփման պայմանները: Հրավիրվեց հանրապետական սեմինար-պարապմունք, որտեղ ուսումնասիրվեց այդ բնագավառում կուտակված առաջավոր փորձը: Լենինականում գումարվեց կոնֆերանս՝ «Գիտատեխնիկական պրոցեսը և կանանց աշխատանքը սոցիալիստական հասարակության պայմաններում» թեմայով: Կուլտուրայի օջախներում ցուցահանդեսներ կազմակերպվեցին՝ «Սովետական կինը կոմունիզմի կառուցման ակտիվ մասնակից է», «Սովետական կինը մայր է և աշխատավորուհի» և այլ թեմաներով: Միայն ստուգատեսի ընթացքում 4.311 կին առողջության համար վնասակար արտադրամասերից փոխադրվել են ավելի թեթև գործի, մսուր-մանկապարտեզներում երեխաների թիվն ավելացել է 1.190-ով: Երևանի Լենինի անվան մետաքսի կոմբինատի, մոդելային կոշիկների ֆաբրիկայի, № 7 հացի գործարանի, Լենինականի Լուկաշինի անվան մանվածքային և Կիրովականի կահույքի ֆաբրիկաների կոլեկտիվներն արժանացել են համամիութենական մրցանակների ու դիպլոմների:

Ճշմարտությունը, սակայն, պահանջում է ասել, որ կանանց աշխատանքի պայմաններն ամենուր չէ, որ բարվոք են: Դեռևս մեծ է գիշերային հերթափոխություններում և անվտանգության առումով անապահով պայմաններում գտնվող կանանց թիվը, բարձր է ձեռքի աշխատանքում ընդգրկվածների տոկոսը: ՍՄԿԿ Կենտկոմի հոկտեմբերյան (1976 թ.) պլենումում արտասանած ճառում Կենտկոմի գլխավոր քարտուղար Լ. Ի. Բրեժնևը նշեց, որ աշխատանքային ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործման խնդրի «...լուծման գլխավոր ուղին աշխատանքի արտադրողականության աճի արագացումն է, որը պետք է ձեռք բերվի նախ և առաջ ձեռքի աշխատանքի մեքենայացման հաշվին՝ ոչ միայն հիմնական արտադրություններում, այլև բեռնման-բեռնաթափման և նորոգման օժանդակ աշխատանքներում»:

Այդ տեսակետից զգալի են թերությունները հատկապես հանրապետության գյուղատնտեսության մեջ: Անասնապահական ֆերմաներում հիմնական արտադրական գործողությունները մեքենայացված են՝ կթինը՝ 22,6 տոկոսով, կերի բաշխմանը՝ 12,6, գոմաղբի հեռացմանը՝ 56,2 տոկոսով: Ցածր է կենցաղային սպասարկման մակարդակը: Շատ բնակավայրերում չկան կենցաղսպասարկման օբյեկտներ, որոշ կոլտնտեսություններում ու սովխոզներում չեն գործում մսուր-մանկապարտեզներ:

Հիմնականում պրոֆեսիոնալ հիվանդությունների ու խեղումների մակարդակով պետք է դատել աշխատանքային պայմանների մասին: Եվ երբ այս պահանջներից ելնելով ենք գնահատում իրավիճակը, ապա աչքի են զարնում մի շարք թերություններ և բացթողումներ: Ցավով պետք է նշել, որ դեռևս չեն կանխվել արտադրական խեղումների հետևանքով տեղի ունեցած պատահարները, այդ թվում և մահացու դեպքերը: Դրությունն առավել անհանգստացնող է գունավոր մետալուրգիայի վարչության, արդյունաբերական շինարարության, գյուղատնտեսության մինիստրության ձեռնարկություններում ու տնտեսություններում:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ դժբախտ պատահարները հիմնականում տեղի են ունենում արտադրության տեխնոլոգիայի և անվտանգության տեխնիկայի կանոնների խախտման, բանվորական տեղի և աշխատանքի վատ նախապատրաստման ու կազմակերպման պատճառով, ինչպես նաև մեխանիզմների, սարքավորումների և հաստոցների անսարքության հետևանքով: Փոքր դեր չեն խաղում աշխատանքային ու արտադրական կարգապահության խախտումները և բանվորների անբավարար ուսուցումը: Աններելի է, որ մեր մի շարք օբյեկտներում չկան աշխատանքի պաշտպանության ծառայություններ, սանիտարա-կենցաղային պայմանները չեն համապատասխանում գործող նորմաներին: Առանձին ձեռնարկություններում չեն բավականացնում հանդերձարանները, բաղնիքներն ու լվացարանները, չկան կանանց անձնական հիգիենայի սենյակներ:

Աշխատանքի պայմանների բարելավման գործում արհմիութենական կազմակերպությունների համար կարևոր միջոց են կոլեկտիվ պայմանագրերը, որոնցով կանխագծվում են սոցիալիստական ձեռնարկության զարգացման ուղիները, նշվում լուծում պահանջող խոշոր սոցիալական պրոբլեմներ: Այդ պայմանագրերով դիրեկցիան և արհմիութենական կազմակերպությունները համաձայնության են գալիս պետական պլանների կատարման ու աշխատանքային պայմանների բարելավման հարցերում, կոնկրետ միջոցառումներ են մշակում անվտանգության տեխնիկայի ապահովման համար: Առաջադրվում են նաև կոլեկտիվ լուծում պահանջող այլ խնդիրներ: Որքան էլ տարօրինակ է, այս գործը ևս առանձին տեղերում իր բարձրության վրա չէ: Որոշ ձեռնարկություններում պայմանագրերը կնքվում են մեծ ուշացումներով, ժամանակին չեն իրականացվում աշխատանքի պաշտպանության նպատակով նախատեսված միջոցառումները, իսկ արհմիութենական կոմիտեներն ու համապատասխան դերատեսչությունները չեն վերահսկում այդ կարևոր գործը: Աշխատանքի պաշտպանության համար, օրինակ, մեծ նշանակություն ունի աշխատողներին բարձրորակ արտահագուստով, հատուկ կոշիկներով և այլ պաշտպանական միջոցներով ապահովելը: Մինչդեռ Կիրովականի մորթու-մուշտակի, Երևանի թղթի տարայի կոմբինատներում և ուրիշ մի շարք ձեռնարկություններում չեն հոգում այդ մասին:

Արդյունաբերական ձեռնարկություններում աշխատանքի անբարենպաստ գործոններից մեկն էլ արտադրական աղմուկն է, որի վերացման նպատակով մեր հանրապետությունում կատարվող աշխատանքը դեռևս չի համապատասխանում արդի պահանջներին:

Արհմիութենական կազմակերպությունների կարևոր խնդիրներից է աշխատանքային օրենսդրության պահպանման վրա հսկողության սահմանումը: Ճշմարտությունը պահանջում է ասել, որ շատ տնտեսական ղեկավարներ հաճախ խախտում են այդ օրենսդրությունը, հանդուրժում արտաժամյա աշխատանքը, խախտում բանվոր-ծառայողներին տրամադրվող ամենամյա հերթական արձակուրդների, կանանց ու անչափահասների աշխատանքային իրավունքների պահպանման սահմանված կարգը: Միայն հաստոցաշինության և գործիքաշինության արդյունաբերության համակարգում կիրառված արտաժամյա աշխատանքը, 1975 թ. համեմատությամբ, աճել է մոտավորապես երեք անգամ: Երևանի ավտոդողերի գործարանում 1975 թ. արտաժամյա աշխատանքը հասել է 159.680 մարդ-ժամի: Ստուգումները ցույց են տալիս, որ երբեմն խախտվում է նաև հնգօրյա աշխատանքային շաբաթի ռեժիմը: Գյուղատնտեսության, շինարարության, առևտրի, թեթև արդյունաբերության մինիստրությունների առանձին ձեռնարկություններում մարդկանց աշխատեցնում են 6 օր, երբեմն նույնիսկ կիրակի օրերին, մի բան, որ արգելվում է օրենսդրությամբ:

ՀԱՄԽ-ը, ճյուղային արհմիությունների հանրապետական կոմիտեները պարտավոր են ուժեղացնել հսկողությունն աշխատանքային օրենսդրության պահպանման նկատմամբ, կանխել դրա խախտման յուրաքանչյուր փաստ:

Արհմիութենական կազմակերպությունները սոցիալիստական մրցության արդյունքներն ամփոփելիս պետք է պարզեն, թե այս կամ այն ձեռնարկությունը, արտադրական բարձր ցուցանիշների հասնելիս, չի՞ խախտել, արդյոք, արտաժամյա աշխատանքի կիրառման սահմանված կարգը: Նրանք պետք է բացահայտեն բանվորական ժամանակի կորստյան պատճառները, բարձրացնեն բանվորների ու ինժեներա-տեխնիկական անձնակազմի պատասխանատվությունը տեխնոլոգիական ռեժիմի և անվտանգության տեխնիկայի կանոնների խստագույն պահպանման համար, ձգտեն այն բանին, որ մարդիկ խնամքով վերաբերվեն մեքենաներին, սարքավորումներին, գործիքներին, անհատական պաշտպանիչ հարմարանքներին, հասարակական ներգործության միջոցներով կանխեն աշխատանքային ու արտադրական կարգապահության խախտումները: Այդ գործին պետք է ակտիվորեն մասնակցի ՀԱՄԽ-ի նախագահության որոշմամբ ստեղծված և գործող «Տեսչությունների խորհուրդը», որտեղ ընդգրկված են իրավասու դերատեսչությունների ու ճյուղային արհմիությունների հանրապետական կոմիտեների ներկայացուցիչները:

Արտադրության մեջ աշխատանքի պաշտպանության բարելավումը մեծ չափով պայմանավորված է այդ գործում բանվորների և ծառայողների լայն ընդգրկմամբ, ինչպես նաև նախատեսված միջոցառումների իրականացման նկատմամբ հսկողության սահմանմամբ: Տարեցտարի աճում է աշխատանքի պաշտպանության հանձնաժողովներում ներգրավված ակտիվիստների թիվը, որոնց մի զգալի մասը բարեխղճորեն է կատարում հասարակական տեսուչների իրենց պարտականությունները:

Աշխատավորության լայն մասսաներին աշխատանքի պաշտպանության գործին մասնակից դարձնելու լավագույն միջոց է դարձել Միության մեջ արդեն հայտնի եռաստիճան հսկողության առաջավոր մեթոդը: Դրա էությունն այն է, որ տեղամասերի ու արտադրամասերի պետերը աշխատանքի պաշտպանության հասարակական հսկիչների, իսկ գլխավոր ինժեները՝ աշխատանքի պաշտպանության հանձնաժողովի նախագահի, անվտանգության տեխնիկայի ինժեների, գլխավոր էներգետիկի և մեխանիկի հետ որոշակի հաճախականությամբ ուսումնասիրում են բանվորների տրամադրությունը, անվտանգության տեխնիկայի և արտադրական սանիտարիայի վիճակը, գրանցում ու քննարկում արդյունքները, միջոցառումներ մշակում բացահայտված թերությունները վերացնելու համար: Այդ մեթոդը կիրառվում է նաև Կիրովականի քիմիական մանրաթելի գործարանում, Երևանի էլեկտրալամպերի, Վ. Ի. Լենինի անվան էլեկտրամեքենաշինական գործարաններում և այլ ձեռնարկություններում: Քաջարանի պղնձամոլիբդենային կոմբինատում, Երևանի «Պոլիվինիլացետատ», Ձերժինսկու անվան հաստոցաշինական գործարաններում յուրաքանչյուր ամիս անցկացվում է աշխատանքի պաշտպանության և անվտանգության տեխնիկայի օր: Դրանով հնարավոր է լինում տեղերում ծանոթանալ անվտանգության տեխնիկայի վիճակին, վերացնել աշխատանքի պաշտպանության բնագավառում եղած թերությունները:

Սակայն հանրապետության մի շարք գործարաններում ու ֆաբրիկաներում, այդ թվում մեքենաշինական ու հաստոցաշինական ձեռնարկությունների մեծ մասում, որտեղ, ի դեպ, ծնունդ է առել աշխատանքի պաշտպանության եռաստիճան հսկողության այս մեթոդը, դեռևս վատ է կազմակերպված գործը: «Հայքիմմաշ» արտադրական միավորումում, արհեստական ալմաստների, ավտոամբարձիչների, ոսկերչական, ֆրեզերային հաստոցների գործարաններում շոշափելի քայլեր են արվում հսկողության առաջադիմական եղանակներն արմատավորելու համար:

Աշխատանքի պաշտպանության և անվտանգության տեխնիկայի արմատական հարցերն արտացոլվում են յուրաքանչյուր կոլեկտիվի սոցիալական զարգացման հեռանկարային պլաններում, որոնց մշակումը մեր հանրապետության ձեռնարկություններում նույնպես լայն թափ է ստացել: Սոցիալական զարգացման պլանները կազմվում են ձեռնարկությունների արտադրական պլանների հետ սերտորեն շաղկապված, դրանցում բազմակողմանիորեն հաշվի են առնվում յուրաքանչյուր կոլեկտիվի, նրա ամեն մի անդամի շահերը:

Աշխատանքի պայմանների և պաշտպանության բարելավումը վերաբերում է բոլոր աշխատավորներին, շոշափում է նրանցից յուրաքանչյուրի շահերը: Աստիճանաբար ավելի է մեծանում այդ հարցի կարևորությունը: Կյանքը թելադրում է և ժամանակը պահանջում, որ անընդհատ ուժեղացվեն ու կատարելագործվեն այդ նպատակով կատարվող աշխատանքները, որոնք յուրաքանչյուր կոլեկտիվի հաջող գործունեության, նրա առջև դրված խնդիրներն անթերի կատարելու լավագույն երաշխիքն են հանդիսանում:

Գիտատեխնիկական առաջընթացի արդի փուլում պահանջվում է կոմպլեքսային մոտեցում ցուցաբերել աշխատանքի պայմանների բարելավման նկատմամբ, փնտրել, գտնել և ներդնել ավելի արդյունավետ ձևեր ու մեթոդներ, որոնք լիովին համապատասխանեն արտադրության կազմակերպման ու ղեկավարման այն պահանջների մակարդակին, որ առաջադրել է ՍՄԿԿ XXV

համագումարը։ Աշխատանքի պայմանների բարելավման խնդիրները հանգա-
մանորեն քննարկվել են արհմիութենական սկզբնական կազմակերպություն-
ների վերջին հաշվետու-ընտրական ժողովներում, դրանց մեծ ուշադրություն են
նվիրել նաև արհմիութենական կոնֆերանսներն ու համագումարները։

Սովետական ողջ ժողովրդի հետ միասին մեր արհմիությունները, արհ-
միության յուրաքանչյուր անդամ խորին գոհունակությամբ ընդունեցին ՍՍՀՄ
արհմիությունների XVI համագումարում ՍՄԿԿ Կենտկոմի գլխավոր քարտու-
ղար Լ. Ի. Բրեժնևի արտասանած խորապես բովանդակալից ճառը, համագու-
մարին ՍՄԿԿ Կենտկոմի հղած ողջույնը։ Կարելի է առանց չափազանցության
ասել, որ համագումարի ուշադրության կենտրոնում սովետական մարդն էր։
Դա առանձնահատուկ ցայտունությամբ դրսևորվեց Լ. Ի. Բրեժնևի ճառում, որը
և կանխորոշեց համագումարի աշխատանքի ողջ բովանդակությունը։ «Կուսակ-
ցությունը,— ասաց Լ. Ի. Բրեժնևը,— առաջին պլանի վրա է դրել սովետական
մարդկանց կյանքի նյութական և կուլտուրական մակարդակի բարձրացման
խնդիրը։ Նա հազարավոր ու հազարավոր պրակտիկ գործերի ոլորտն է փո-
խադրել մեր ծրագրային լոզունգը՝ «Ամեն ինչ մարդու համար, ամեն ինչ հա-
նուն մարդու»։ Ինչպես նշեց Լ. Ի. Բրեժնևը, արդյունաբերության, գյուղատըն-
տեսության, շինարարության ու տրանսպորտի տեխնիկական վերազինումը,
որի համար հսկայական գումարներ են հատկացվում, կուսակցությունը դիտում
է որպես աշխատապայմանները բարելավելու, բոլոր արտադրությունները
մարդու համար անվտանգ, հարմար դարձնելու վճռական միջոց։ Արհմիու-
թյունների համար իբրև մարտական պատվիրան են հնչում ՍՄԿԿ Կենտկոմի
գլխավոր քարտուղարի այն խոսքերը, թե կյանքը ամեն քայլափոխի մարդու
հանդեպ հոգատարության նոր հարցեր է առաջադրում և որ դրանք «...կարելի
է լուծել միայն մարդու նկատմամբ հոգատար վերաբերմունքի մեծ արվեստն
անդուլ կերպով կատարելագործելով։ Եվ ուրիշ ով, եթե ոչ արհմիությունները,
որոնք գտնվում են կյանքի հորձանուտում, պետք է ակտիվորեն մասնակցեն
այդ մեծ գործին, որից կախված է յուրաքանչյուր սովետական մարդու բախ-
տը, երջանկությունը»։

Համագումարում Լ. Ի. Բրեժնևի արտասանած ճառը, նրանում պարունակ-
ված դրույթներն ու հետևությունները տևական ժամանակաշրջանի մարտական
ծրագիր են սովետական արհմիությունների համար։

Աշխատանքի պաշտպանության ու անվտանգության տեխնիկայի հետագա
բարելավումը համարելով արհմիությունների կարևորագույն խնդիրը, Լ. Ի.
Բրեժնևն ասաց. «Մեր նպատակը կարելի է ձևակերպել այսպես. անվտանգու-
թյան տեխնիկայից դեպի անվտանգ տեխնիկա։ Մենք կանգնած ենք այդ ուղու
վրա և կշարունակենք դրանով ընթանալ անշեղորեն»։ Սովետական մարդկանց
աշխատանքի պայմանների նկատմամբ իսկական լենինյան հոգատարությամբ
տոգորված այդ ճառում առաջադրված խնդիրները մեզ պարտավորեցնում են
նոր ձևով դնել աշխատանքի ու կենցաղի հետ առնչվող շատ հարցեր, ավելի
հաստատակամորեն ու հետևողականորեն պայքարել աշխատանքի պայման-
ների բարելավման ասպարեզում արհմիությունների առջև ծառացած խնդիր-
ների լուծման համար։

ՍՍՀՄ արհմիությունների XVI համագումարն ստեղծագործական նոր լիցք
հաղորդեց Հայաստանի արհմիութենական կազմակերպություններին։ Նրա
որոշումները, անտարակույս, կնպաստեն արհմիության անդամների քաղաքա-
կան ու աշխատանքային ակտիվության, արհմիութենական կազմակերպու-
թյունների մարտունակության բարձրացմանը, նրանց գործունեության բարե-
լավմանը։ Համագումարի որոշումների կենսագործումը կծառայի նաև արտա-
դրության կուլտուրայի հետագա բարձրացման, արտադրական խեղումների
նվազեցման, աշխատանքի պաշտպանության կանոնների ու նորմաների խըս-
տիվ պահպանման, աշխատավորների կուլտուր-կենցաղային պայմանների
բարելավման նպատակին։

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ԵՎ ԲՈՒՐԺՈՒԱ-ԿԱՆ ՍՈՑԻՈԼՈԳԻԱՅԻ ՆԿՐՏՈՒՄՆԵՐԸ

Վ. Ա. ՄԻՐԶՈՅԱՆ

ՄԱՐՔՍԻՍՏԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ կարևոր խըն-
դիրներից են, ինչպես մատնանշեց ՍՄԿԿ XXV համագու-
մարը, սոցիալական երևույթների ոչ մարքսիստական մեկնաբանումների քըն-
նադատական վերլուծությունը, բուրժուական սոցիոլոգիական մտքի էվոլյու-
ցիայի գիտական քննադատությունը։ Ներկայումս գաղափարախոսական պայ-
քարի առավել թեժ ասպարեզներից է մարդու աշխատանքային գործունեության
երկրներում աճել է ուշադրությունն արտադրության «մարդկային գործոնի»
նկատմամբ. այն դարձել է թե՛ տեսական քննարկումների առարկա և թե կապի-
տալ ներդրումների շահավետ ասպարեզ։
բնագավառը։ Վերջին տասը-տասնհինգ տարում զարգացած կապիտալիստական

Աշխատանքային պրոբլեմատիկայի նկատմամբ հետաքրքրության նման
աճը պայմանավորված է հիմնականում հասարակության արտադրական զար-
գացածության առկա աստիճանով։ Արդի գիտատեխնիկական հեղափոխության
ծավալումը որակապես նոր պահանջներ է ներկայացնում աշխատողին, փոխ-
վում են նրա տեղն ու դերը արտադրության համակարգում, արմատական փո-
փոխություններ է կրում աշխատանքի բուն բովանդակությունը, դրա անմիջական
սուբյեկտի զարգացումը հետզհետե դառնում է հետագա գիտատեխնիկական
և տնտեսական առաջադիմության վճռական գործոններից մեկը։ Արդյունաբե-
րական ձեռնարկության և նրա առանձին ենթահամակարգերի գիտական կա-
ռավարման իրականացումը աստիճանաբար հրամայական պահանջ է դառնում
աշխատողի շահագրգռված և գիտակից մասնակցությունը։ Այսինքն, հասարա-
կական արտադրության զարգացումն օրինաչափորեն հանգեցնում է աշխա-
տանքային գործունեության սուբյեկտի դերի բարձրացմանը՝ բուն արտադրու-
թյան անխափան գործառնության և հետագա զարգացման համար։ Դա ար-
տացոլվում է բուրժուական սոցիոլոգիայի ներկայիս հիմնական ուղղություն-
ներից մեկի՝ աշխատանքի սոցիոլոգիայի զարգացման մեջ։ Վերջինիս հետ ծա-
նոթացումը թույլ է տալիս, նրանում եղած արժեքավորի ու օգտակարի առանձ-
նացման հետ մեկտեղ, պարզորոշ տեսնել ընդհանրապես արդի բուրժուական
սոցիոլոգիայի գաղափարական և սոցիալ-քաղաքական էությունը, կիրառական
ուսումնասիրությունների նպատակները և ուղվածությունը։

ԲՈՒՐԺՈՒԱԿԱՆ ՍՈՑԻՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ՄՏՔԻ ԷՎՈԼՅՈՒՑԻԱՅԻ և ներկա զար-
գացման տենդենցների քննարկումն անհրաժեշտ է սկսել Ֆրեդերիկ Թեյլորից,
որն Արևմուտքում համարվում է «գիտական մենեջմենտի» հիմնադիր, և «որից
միայն,— ինչպես հայտարարում է այդ բնագավառի ճանաչված հեղինակու-
թյուններից մեկը՝ ամերիկացի սոցիոլոգ Պ. Դրակերը,— սկսվեցին աշխատան-

քի ուսումնասիրման և կատարելագործման պարբերական փորձերը»: Մինչ Թեյլորը, աշխատանքի կազմակերպման սեղմ բնութագիրն այսպիսին է. բանվորների հմտությունը, փորձը, գիտելիքները միմյանց էին փոխանցվում տաբերայնորեն. որևէ կոնկրետ մասնագիտությունում աշխատանքի կատարման մեթոդները չէին ենթարկվում հատուկ վերլուծության և ուսումնասիրության. ձեռնարկատերերն ու կառավարիչները չէին տիրապետում պրոֆեսիոնալ բանվորների գործնական գիտելիքներին ու հմտություններին, ուստի, ձեռնարկության ղեկավարության խնդիրն էր՝ ամեն կերպ ստիպել բանվորին ներդնելու իր ողջ էներգիան ու գիտելիքները աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման նպատակով: Սակայն, վերջին հաշվով, հենց բանվորներից կախված աշխատանքի տեմպը և արտադրողականությունը համեմատաբար ցածր էին: Բանվորների նման վարքում արտահայտվում էր, այսպես ասած, արհեստագործական աշխատանքի իներցիան, որի ժամանակ արհեստավորն ինքն էր որոշում աշխատանքի կատարման մեթոդները և ռիթմը: Սակայն, եթե նա միաժամանակ արտադրանքի տնօրենն էր, ապա կապիտալիստական ձեռնարկությունում բանվորներն արդեն աշխատում են կապիտալիստի համար և նրա իշխանության ներքո: Եվ զարմանալի չէ, որ, քանի դեռ այդ իշխանությունը չէր հասել ընդհուպ մինչև անմիջական արտադրական պրոցեսը, աշխատանքային վարքագծի իրենց «ազատությունը» բանվորներն օգտագործում էին աշխատանքի տեմպն իջեցնելու համար: Այլ կերպ ասած, բանվորների ակտիվությունն ու նախաձեռնությունը նման իրավիճակում խոչընդոտում էին աշխատանքի արտադրողականության բարձրացմանը: Հենց այս պրոբլեմի լուծման, այսինքն՝ հասարակական աշխատանքի արտադրողականության հետագա վերելքի հնարավորությունների ստեղծման մեջ է աշխատանքի կազմակերպման Թեյլորյան սիստեմի ծառայությունը:

«Կառավարման նոր փիլիսոփայության» հիմունքները Թեյլորն ամփոփել է հետևյալ խոսքերով. «ավանդական հմտությունների փոխարեն՝ գիտություն, հակասությունների փոխարեն՝ հարմոնիա, անհատական աշխատանքի փոխարեն՝ համագործակցություն, արտադրողականության սահմանափակման փոխարեն՝ առավելագույն արտադրողականություն, յուրաքանչյուր առանձին բանվորի զարգացումը մինչև նրան մատչելի առավելագույն արտադրողականություն և առավելագույն բարեկեցություն»[1]: Ակնհայտ է, որ Ֆր. Թեյլորը, որն իրեն միայն ինժեներ էր համարում և հրաժարվում էր սոցիոլոգ կոչվելուց, աշխատանքի կազմակերպման իր սիստեմը ներկայացնում էր իբրև արմատական հասարակական ռեֆորմ. բանվորների դժգոհության բացակայությունը, ամեն տեսակի գործադուլների իսպառ վերացումը նա ներկայացնում էր որպես այդ սիստեմի մեծագույն սոցիալական բարեգործություն: Ինչպես տեսնում ենք, աշխատանքի գիտական կազմակերպման հիմնադիրն այնպես նեղ չէր դատում, ինչպես որ ձգտում էին ներկայացնել նրա հետագա քննադատները և, հատկապես, «արդյունաբերությունում մարդկային հարաբերությունների» տեսության ներկայացուցիչները: Կարևոր է նշել այն, որ Թեյլորի ձևակերպած «հավատո հանգանակը», բանվորների և ձեռնարկատերերի, աշխատանքի և կապիտալի միջև համերաշխության և ներդաշնակության ձգտումը միանգամայն բնութագրում է և արդի բուրժուական սոցիոլոգին:

ԹԵՅԼՈՐԻԶՄՆ ԱՌԱՎԵԼ ԲՆՈՐՈՇՈՂՆ ԱՅՆ Է, որ արտադրության կազմակերպման ողջ համակարգում անտեսվում էին աշխատանքի անմիջական սուբյեկտի ինքնուրույնությունն ու նախաձեռնությունը, կազմակերպչական այս կամ այն միջոցառման նկատմամբ նրա դրսևորած վերաբերմունքը: Ավելին, կառավարման Թեյլորյան սիստեմի սկզբունքները ուղղակիորեն բացառում էին անմիջական կատարողի մասնակցությունը պլանային և այլ կարգի մտավոր գործունեությանը: Թեյլորը գիտակցաբար ձգտում էր նվազագույնի հասցնել միջանհատական աշխատանքային հաղորդակցումը, պայքարում էր «սիստեմատիկ սաբոտաժի», այսինքն՝ բանվորների շփումից ծագող «երկրորդային դատողությունների» դեմ, համարելով դրանք աշխատանքի բարձր ար-

տադրողականության համար անբարենպաստ երևույթներ: Ձեռնարկության հիմնովին ռացիոնալացման և, հատկապես, ժամանակի ու բանվորի շարժումների մանրակրկիտ չափումների, ինչպես նաև աշխատավարձի բաշխման ձևերի կատարելագործման ուղիով Թեյլորը ձգտում էր հասնել յուրաքանչյուր աշխատանքային օպերացիայի կատարման միակ և լավագույն ձևին („One best way“); Նախօրոք ենթադրվում էր, որ վերջինս լիովին հասանելի է տեխնիկա-կազմակերպչական միջոցառումներով, շրջանցելով աշխատանքի սուբյեկտին, նրա շարժառիթների համակարգը: Ասենք, այդ շարժառիթներն էլ, անգլիական դասական տնտեսագետների ոգով (որոնցից Թեյլորը փոխառել էր «տնտեսական մարդու» և աշխատանքի՝ իբրև մարդու հարկադրական գործունեության, միմիայն ապրուստի միջոցի մասին պատկերացումները) հանգեցվում էին միմիայն տնտեսական խթաններին:

Աշխատանքի և արտադրության համակարգում մարդու դերի նկատմամբ Թեյլորյան մոտեցումը ներկայիս բուրժուական գրականության մեջ իրավամբ բնութագրվում է իբրև «տեխնիցիստական» մոտեցում: Թեյլորի շատ հետևորդներ ու քննադատներ են փորձել ըմբռնել այդ, ինչպես գրում է ֆրանսիացի սոցիոլոգ Պոլ Ալբուն, «անմարդկային տեխնիցիզմի» արմատները: Իր Ձեռնարկության մարդկային պրոբլեմները գրքում Ալբուն դրանք տեսնում է տեխնիկական բուռն զարգացման մեջ և հատկապես այն բանում, որ «ինդուստրիալ հեղափոխությունը, սկսած XIX դարի երկրորդ կեսից, սահմանեց մեքենաների գերազանցությունը»: Սակայն մեկնաբանվո՞ւմ է արդյոք բուրժուական կազմակերպչական մտքի տեխնիցիզմը, այսինքն՝ տեխնոլոգիական և կազմակերպական մոմենտների դերի գերագասումը «մարդկային գործոնի» նկատմամբ, միմիայն զուտ տեխնոլոգիական պատճառներով կամ իմացաբանական «մոլորություններով»:

Ինչպես արդեն ասվեց, արհեստավորը, արդյունաբերական բանվորի այդ «նախնին», սկզբից մինչև վերջ ինքն էր իրագործում աշխատանքային բոլոր ֆունկցիաները, և ամբողջովին նրա հմտությամբ, ընդունակություններով էր պայմանավորված արտադրանքի որակը: Նույնիսկ մանուֆակտուրային արտադրությունում, աշխատողի զարգացման վրա աշխատանքի ծայրահեղ բաժանման թողած ամբողջ վնասակար ազդեցությամբ հանդերձ, այնուամենայնիվ բանվորների կատարած աշխատանքները բաշխվում էին, Մարքսի խոսքերով ասած, «ընդունակությունների և ուժերի հիերարխիկ սանդղակին համապատասխան»[2]: Մինչդեռ XVIII դարի վերջի—XIX դարի սկզբի արդյունաբերական հեղափոխության ընթացքում, մեքենաների մուտքն արդյունաբերություն՝ օտարելով աշխատանքի սուբյեկտից անմիջապես աշխատանքի առարկայի մշակմանն ուղղված նրա ֆունկցիան, բանվորի դերը փաստորեն հանգեցրեց մեքենային լրացնող մի հասարակ կցորդի: Մեքենայական արտադրությունը, տեխնոլոգիական պրոցեսը խարսխելով օբյեկտիվ հիմքի վրա, ստեղծեց մի նոր մասնագիտություն, «որի բնորոշ գիծը,— նկատել է Մարքսը,— բանվորի պասսիվ ենթարկումն է մեխանիզմի շարժմանը, բանվորի լիակատար հարմարեցումը այդ մեխանիզմի կարիքներին ու պահանջներին... Այդ պասսիվության մասնագիտացումը, այսինքն՝ մասնագիտացման ոչնչացումը որպես այդպիսին, մեքենայական աշխատանքի բնորոշ գիծն է»[3]:

Կարծես թե ստացվում է այնպես, որ հենց միայն մեքենան է իրոք պայմանավորում Թեյլորի տեխնիցիստական մոտեցումը: Իհարկե, աշխատանքի գիտական կազմակերպման Թեյլորյան սիստեմում պետք է, որ արտահայտվեր այն անժխտելի փաստը, որ հասարակական արտադրության տեխնիկա-տեխնոլոգիական հիմքի զարգացման տվյալ փուլում արտադրության կառավարումն ու կատարելագործումը իրոք չէին պահանջում աշխատանքի անմիջական սուբյեկտի մասնակցությունը: Ճիշտ նույն կերպ, Թեյլորի հիմնադրույթը, թե բանվորներն ի սկզբանե չեն ուզում աշխատել, խուսափում են ամբողջ եռանդով գործելուց, պարբերաբար ձգտում են «մի կերպ աշխատել» և այլն, բավականին ադեկվատ է արտացոլում վարձու բանվորի վերաբերմունքն աշխատանքային գործունեության նկատմամբ: Չէ՞ որ կապիտալիստ ձեռնարկատիրոջ համար

արտադրության նպատակն ստացվող շահույթն է, վերջինիս ապահովումը՝ արտադրության կատարելագործման խթանը։ Նման իրադրությունում բանվորը հանդես է գալիս ընդամենը որպես աշխատուժի կրող, ուստի, այդպիսի աշխատանքն անխուսափելիորեն «կատարելագործում է բանվորին ու նսեմացնում մարդուն»[4]։ Բանվորն ինքը աշխատանքային գործունեությունն ընկալում է ոչ իբրև իր հոգևոր և ֆիզիկական կարողությունների դրսևորման ասպարեզ, իր սեփական կենսագործունեություն, այլ միմիայն իբրև գոյության միջոց, իբրև արտաքուստ պարտադրված, հարկադրական զբաղմունք։ Այսինքն, թե՛ տեխնոլոգիական և թե՛ սոցիալ-տնտեսական առկա գործոններն իսկապես խոչընդոտում էին բանվորի մոտ բուն աշխատանքի նկատմամբ գիտակցված պահանջմունքի ձևավորմանը, աշխատանքային գործունեության ընկալմանը որպես մի ինքնուրույն կենսական արժեք, բանվորի աշխատանքային ակտիվության աճին և այլն, և, ընդհակառակը, պայմանավորում էին աշխատանքի սուբյեկտի բացարձակ անտարբերությունն իր ստեղծած արդյունքների և աշխատանքի բովանդակության նկատմամբ։

Սակայն մեքենայական աշխատանքի այս օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ հատկանիշները միմիայն իրենց՝ մեքենաների հետևանքը չեն, ինչպես որ դա պնդել ու պնդում են «տեխնոլոգիական հոռետեսության» հին ու նոր տեսաբանները։ Բուրժուական տնտեսագետների հասցեին ժամանակին Մարքսն ասել է, թե նրանք իրենց կոնցեպցիաներում աշխատանքի առարկայական մոմենտին մտացածին, կեղծ կարևորություն են վերագրում՝ ի հակակշիռ բուն աշխատանքի, գերագնահատում են դրա նշանակությունն աշխատանքի սուբյեկտիվ տարրի նկատմամբ, ձգտելով այդ կերպ, «նաև տեխնոլոգիապես արդարացնել այն ուրույն հասարակական ձևը, այսինքն՝ կապիտալիստական ձևը, ուր աշխատանքի և դրա պայմանների փոխհարաբերությունը շրջված է, ուր ոչ թե բանվորն է այդ պայմաններն օգտագործում, այլ պայմաններն են օգտագործում բանվորին»[5]։

Այսօր էլ, մարդու անխուսափելի ռոբոտացման, արդյունաբերության ավտոմատացման կործանարար հետևանքների, արդի գիտատեխնիկական հեղափոխության ազդեցությամբ աշխատանքի հարաճուն օտարման և այլ ըմբռնումների հեղինակները, բացարձակացնելով աշխատանքի տեխնիկական միջոցների ազդեցության հարաբերական ինքնուրույնությունը, շրջանցում են հենց սոցիալ-տնտեսական գործոնը և, մասնավորապես, հասարակական արտադրության նպատակը, անմիջական արտադրողների սոցիալական վիճակը, աշխատանքային կոլեկտիվներում իշխող հասարակական հարաբերությունները։ Մինչդեռ առանց այս գործոնների հաշվառման «մարդ—տեխնիկա» փոխհարաբերության սոցիոլոգիական ըմբռնումը վերածվում է գռեհիկ ֆետիշիստական կամ իդեալիստական մեկնաբանման։ Եվ իրականում արևմտյան շատ սոցիոլոգների «տեխնիցիզմում» արտացոլվում են ոչ այնքան տվյալ հետազոտողի դիրքորոշումն ու նրա սխալները, որքան այն սոցիալ-տնտեսական պայմանները, որոնցում գործառնում է «մարդ—տեխնիկա» համակարգը. հաճախ հենց այդ պայմաններն էլ, ուղղակի կամ անուղղակի կերպով, պայմանավորում են բուրժուական մտածողի աշխարհայացքային, մեթոդաբանական դիրքորոշումը։

Այս առումով կարևոր է այն, որ մեքենայական արտադրության գոյավորումն էապես կապված է հասարակության սոցիալական որոշակի կառուցվածքի հետ։ Անցումն աշխատանքի գործիքներից մեքենաների համակարգին պատահական երևույթ չէր զարգացող բուրժուական հասարակության համար. եթե հատկապես XVIII դարի արդյունաբերական հեղափոխությունը նպաստեց կապիտալիստական արտադրաեղանակի հաստատմանը, ապա հենց վերջինս, իր բուն էությամբ, պայմանավորեց աշխատանքի միջոցների պատմական վերափոխումը, ինչպես Մարքսն է շեշտում, «դրանց վերածումը կապիտալին ադեկվատ աշխատամիջոցների»[6]։ Բանն այն է, որ կապիտալիստական արտադրությանը, որպես միաժամանակ և՛ աշխատանքի պրոցեսի, և՛ կապիտալի աճի պրոցեսի, ներհատուկ է կենդանի աշխատանքն առարկայացված աշխատանքին ենթարկելու ձգտումը։ Բայց միայն մեքենայական արտադրությունում, ուր,

տեխնոլոգիական անհրաժեշտությամբ, աշխատամիջոցները մեքենաների տեսքով ձեռք են բերում ինքնուրույն, առաջնային բնույթ բանվորների նկատմամբ, իսկ վերջիններս վերածվում են մեքենաների կենդանի կցորդների, աշխատանքի սուբյեկտի և աշխատամիջոցների նշված փոխհարաբերությունն ստանում է տեխնոլոգիական մարմնավորում, հանդես է գալիս իբրև, այսպես ասած, «տեխնոլոգիական փաստ»[7]։ Հետևապես, բուրժուական մտքի տեխնիցիզմը, այսինքն՝ արտադրության մարդկային գործոնի թերագնահատումը, արդյունք չէ իմացաբանական սխալների կամ ինքնին մեքենայական արտադրության, որն իսկապես ձևավորում է «պասսիվության մասնագիտացում»։ Պետք է ելնել հենց մեքենայական համակարգի և կապիտալիստական արտադրաեղանակի համապատասխանության փաստից, բուրժուական արտադրահարաբերության բուն էությունից։ Հասարակական արտադրության մյուս բոլոր նպատակները և, ամենից առաջ, անմիջական աշխատողների անհատականության զարգացումը, անխուսափելիորեն ենթարկվում են արդյունավետության իմպերատիվին, քանի որ մեքենայական տեխնիկան ապահովում է այդ արդյունավետությունը՝ կենդանի աշխատանքի սուբյեկտին «օգտագործելով» միայն որպես իր՝ գիտակցությամբ օժտված կցորդ (ասվածի վկայությունն է թեյլորյան սիստեմի հաջողությունը)։

Այսպիսով, թեյլորիզմը՝ քրտինք քամելու «գիտական» սիստեմը, մեքենայի միջոցով մարդու կեղեքման սիստեմը, ինչպես որակել է դրա սոցիալ-դասակարգային էությունը Վ. Ի. Լենինը՝ միաժամանակ նշելով և արտադրության կատարելագործման թեյլորյան մեթոդներում եղած օբյեկտիվ, դրական գիտելիքը, կյանքի կոչվեց ի պատասխան որոշակի հասարակական-քաղաքական կարիքների և, տեսական պլանով, կապիտալիստական հասարակարգի և մեքենայական արտադրության ադեկվատության արտացոլումն էր, ընդսմին՝ առավել անմիջական ու սոցիալ-դեմագոգիական պաճուճանքներից զերծ արտացոլումը՝ ի տարբերություն բուրժուական մենեջմենտի հետագա տեսությունների։

«ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ» ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ հաջորդելով թեյլորիզմին, հավակնում էր վերջինիս արատների հաղթահարմանը. համենայն դեպս այդպես էին մեկնաբանում այդ տեսության հետևորդները։ Ինչպես նշվեց, աշխատանքի կազմակերպման թեյլորյան սիստեմում բանվորի աշխատանքային շարժառիթը միմիայն ակնկալվող վարձատրությունն էր, իսկ ձեռնարկության անձնակազմը դիտվում էր ոչ իբրև սոցիալական բարդ կազմակերպություն, այլ մեկուսացված, բացարձակապես իրենց նեղ տնտեսական շահերը հետապնդող ինդիվիդների զանգված։ Սակայն, հասարակական արտադրության զարգացմանը, ձեռնարկությունների խոշորացմանը, բանվոր դասակարգի հասունացմանը զուգահեռ ակնհայտ էր դառնում „homo econmicuos„-ի կոնցեպցիայի՝ իբրև արտադրության կառավարման մեթոդի, իբրև բանվորների աշխատանքային եռանդը խթանելու միջոցի, սահմանափակությունը։ Այնպիսի գործոնների անտեսումը, ինչպիսիք են բանվորի վերաբերմունքն աշխատանքի և գործընկերների նկատմամբ, ձեռնարկությունում տիրող բարոյական մթնոլորտը, աշխատանքային խմբի համախմբվածության աստիճանը և այլն, խանգարում էր աշխատանքի արտադրողականության ցանկալի աճին։ «Սխալ է և վտանգավոր կարծել,— ընդգծում է ֆրանսիացի հայտնի սոցիոլոգ Ալեն Թուրենը,— թե տեխնիկական փոփոխությունների ու դրանց նկատմամբ վերաբերմունքի առավել սահմանափակ կոնցեպցիան հնարավորություն է ընձեռում լավագույնս ձևակերպել գործնական երաշխավորությունները։ Բազմաթիվ հետազոտություններ ցույց են տվել բանվորների աշխատանքային շարժառիթների խիստ պարզունակ կոնցեպցիայի ողջ սնանկությունը։ Չմոռանանք, որ ինդուստրիալ սոցիոլոգիայի առավել կարևոր արդյունքներից մեկը հենց դրամական խթանների թույլ արդյունավետության ապացույցն էր»։

Իրոք, թեյլորյան կոնցեպցիայի սահմանափակությունը հաստատվեց հռչակավոր «հոթորնյան հետազոտություններով», որոնց հետ էլ արևմտյան սոցիոլոգները կապում են ինդուստրիալ սոցիոլոգիայի ծնունդը (աշխատանքային

գործունեության ուսումնասիրությունը հետագայում չսահմանափակվեց միայն արդյունաբերության բնագավառով, ուստի և բելգիացի գիտնական Ա. Դուսեի առաջարկած «աշխատանքի սոցիոլոգիա» անվանումն ավելի ճիշտ է արտահայտում արևմտյան սոցիոլոգիայի բազմաթիվ հոսանքների ընդհանուր ուղղությունը): Չիկագո քաղաքի Հոտորն արվարձանում, «Վեստերն էլեկտրիկ» ընկերության ձեռնարկություններում Հարվարդի համալսարանի պրոֆեսոր Էլտոն Մեյոյի ղեկավարությամբ 1924—1932 թթ. անցկացված փորձերը բացահայտեցին աշխատանքի արտադրողականության կախումը հոգեբանական կարգի գործոններից: Պարզվեց, որ, Թեյլորի պատկերացումներին հակառակ, աշխատողների խումբը մի սոցիալական միկրոաշխարհ է, իսկ բանվորների աշխատանքային շարժառիթներում մեծ տեղ ունի կոմունիկատիվ գործոնը: Քննադատելով Թեյլորին «կոպիտ տեխնիցիզմի» համար, Է. Մեյոն արտադրության կազմակերպիչներին կոչ արեց «օգտագործել համագործակցության բուռն ձգտումը, որ հատուկ է յուրաքանչյուր մարդու», խթանել իր գործընկերների հետ մշտական կապի ձգտումը, որը, ըստ նրա, աշխատանքային կարևորագույն շարժառիթն է: Այդ եղանակով ազդելով բանվորների փոքր խմբերի վրա, Մեյոն հույս ուներ տարածել համագործակցության ոգին ո՛չ միայն աշխատանքային խմբերում, այլև բոլոր ձեռնարկություններում, ամբողջ հասարակությունում:

Մեյոյի երաշխավորությունները (որը հոգեբան էր և մնաց սոցիալական հոգեբանության շրջանակներում, չառաջադրելով իսկապես սոցիոլոգիական պրոբլեմներ) հետագայում հիմք դարձան «արդյունաբերությունում մարդկային հարաբերությունների» տեսության համար: Վերջինս, իր անժխտելի նվաճումներով հանդերձ, չկարողացավ ու չէր էլ կարող հաղթահարել թեյլորյան «տեխնիցիզմը»: Իրոք, ինչպես Թեյլորի, այնպես էլ «մարդկային հարաբերությունների» տեսության ներկայացուցիչների մոտ ձեռնարկատիրոջ ու բանվորի փոխհարաբերությունում ակտիվ, նախաձեռնող կողմը առաջինն է: Այլ կերպ չէր էլ կարող լինել. «մարդկային հարաբերություններն» իրենց ճշմարիտ, մարդկային իմաստով խորթ են սեփականատիրոջ և վարձու բանվորի հարաբերություններին, քանի որ դրանցում վերջինը եղել և մնում է լոկ առաջինի շահույթի ավելացման միջոց: Մեյոյի ու նրա հետևորդների «հակատեխնիցիզմի» երևութականությունն ավելի ակնհայտ է «մարդկային հարաբերությունների» տեսության գործնական կիրառման մեջ. Մեյոյի երաշխավորությունները ձեռնարկատերերի համար դարձան, ըստ էության, բանվորների ո՛չ միայն ֆիզիոլոգիական (ինչպես Թեյլորի սիստեմում էր), այլև հոգեբանական գործոնները քամելու միջոց: Իրոք, Հոտորնը աշխատավորների շահագործման նոր հնարավորություններ ստեղծեց. ձեռնարկատերերն զգացին, թե որքան են կորցնում՝ աշխատավորների նկատմամբ համապատասխան վերաբերմունքի բացակայության հետևանքով: «Այդ պահից ի վեր, սույն վիճակը վերացնելու համար,— վկայում է Բրյուսելի համալսարանի պրոֆեսոր, լիբերալ հայացքների տեր Մ. Բոլ դը Բալը,— ձեռնարկատերը պարտավոր էր իր անձնակազմին ցույց տալ, թե ինքը մտահոգված է նրանով և հիմնել խորհրդատու-հոգեբանների ինստիտուտ, որը պետք է լսի աշխատավորների գանգատները, լուծի անհատական լարվածությունները, կանխի հնարավոր սոցիալական բախումները: Ինտեգրացիա և համագործակցություն— այս հիմնական բառերը սեղմ արտահայտում էին նոր տիպի ձեռնարկատիրոջ, սոցիալական կապիտալիզմի նպատակները: Ինտեգրացիա նշանակում է, թե պետք է ստեղծել կորպորացիայի ոգի, ձեռնարկության համայնքի ոգի և անհատներին ինտեգրել այդ համայնքում: Համագործակցություն նշանակում է, թե պետք է գործադրել բոլոր միջոցները բանվորներին պասսիվ կատարողներից ակտիվ մասնակիցների վիճակի բերելու, նրանց կոոպերացիան և դինամիզմը գրգռելու համար, սակայն առանց վերափոխելու սեփականության և իշխանության ավանդական կառուցվածքը»: Այստեղ բավականին հստակ շարադրված է սոցիալական այն պատվերի էությունը, որի կատարմանը (կամա թե ակամա) հավաքագրված էին «մարդկային հարաբերությունների» մասնագետները: Դեռևս Թեյլորն էր հույս հայտնում, թե ձեռնարկատերերը «պետք է, որ հանգեն այն եզրակացության, որ բանվորների նկատմամբ ավելի լիբերալ քաղաքականությունն իրենց համար ավելի ձեռնտու կլինի[8]:

ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՊԱՏՎԵՐՆ ԱՌԱՆՁՆԱՊԵՍ ՑԱՅՏՈՒՆ է արտահայտված աշխատանքի սոցիոլոգիայի ներկա փուլում, որն սկսվեց 50-ական թվականների վերջից: Արդի բուրժուական սոցիոլոգների տեսական կոնցեպցիաները և գործնական առաջարկությունները բնութագրական են ընդհանրապես ժամանակակից կապիտալիզմին, որը փորձում է հարմարվել նոր պայմաններին և, առաջին հերթին, խուսափել դասակարգային պայքարի՝ մասսայական հեղափոխական շարժման վերաճումից: Այստեղից էլ բուրժուազիայի ձգտումը՝ կիրառելու աշխատավորների շահագործման ու ճնշման ավելի քողարկված ձևեր, նրա պատրաստակամությունը՝ մի շարք դեպքերում դիմելու մասնակի ռեֆորմների, որպեսզի մասսաներին ըստ կարելվույն պահի իր գաղափարական ու քաղաքական վերահսկողության ներքո»[9]: Այնուամենայնիվ, իրադարձությունների ընթացքն ապացուցում է կապիտալիզմի կայունացման փորձերի ունայնությունը: Ու թեև կոմունիստները հեռու են կապիտալիզմի «ինքնափլուզման» մասին պնդումներից, «Սակայն վերջին տարիների իրադարձությունները նոր ուժով հաստատում են, որ կապիտալիզմը ապագայից զուրկ հասարակարգ է»[10]: Մինչդեռ արևմտյան բազմաթիվ սոցիոլոգների հետազոտությունները, հաճախ նրանց անմիջական նպատակից անկախ, կոչված են լրացնելու ապագայից զուրկ այդ հասարակարգի կենսունակության հիմնավորման միջոցների զինանոցը:

Անշուշտ, առանձին հարցերում բուրժուական սոցիոլոգիայի առաջադիմությունն անվիճելի է: Այսպես, եթե Թեյլորը մարդու աշխատանքային շարժառիթները հանգեցնում էր միմիայն տնտեսական խթաններին, եթե Մեյոն դրանք սահմանափակում էր համագործակցության, կոմունիկատիվ պահանջմունքով, այսինքն, աշխատանքային գործունեության շարժառիթները մատնացույց էին արվում բուն աշխատանքային պրոցեսից դուրս, արդի որոշ սոցիոլոգներ կարողանում են երբեմն հասնել մարդկային աշխատանքի սոցիոլոգիական արժեքի ըմբռնմանը, տեսնել աշխատանքի պրոցեսի նշանակությունը անհատի ձևավորման և զարգացման մեջ: «Մարդն ունի աշխատանքի պահանջմունք,— ընդգծում է ֆրանսիացի հայտնի փիլիսոփա Պոլ Շոշարը,— և նա երջանիկ է աշխատելիս... Մարդն աշխատում է ոչ միայն յուր ապրուստը հոգալու, այլ նախ և առաջ ստեղծագործական աշխատանք կատարելու համար»:

Աշխատանքի նկատմամբ բանվորի հետաքրքրության խթանում, աշխատանքի պրոցեսում ստեղծագործելու պահանջմունքի բավարարում, պատասխանատվության և ձեռներեցության, ինքնուրույնության դաստիարակում— ահա հիմնական բովանդակությունն այն խորհուրդների, որ այսօր աշխատանքի սոցիոլոգները տալիս են ձեռնարկատերերին: Վերջիններս ստիպված են զբաղվել նման հարցերով. այստեղ արտահայտվում են գիտատեխնիկական հեղափոխության հրամայական պահանջները: «Եթե միանգամայն հավաստի է, որ մեքենայացված ու մասնատված աշխատանքը պահանջում է հարկադրանքի վրա հիմնված արդյունաբերական կարգ ու կանոն, որպեսզի ապահովվեին հարաճուն տեմպեր,— իրավացիորեն նկատում է ֆրանսիացի մարքսիստ Էդուարդ Շոնին,— ապա ավտոմատացումը, ընդհակառակը, պահանջում է աշխատավորների ռեալ մասնակցությունը, նրանց գիտակից դերը»: Եվ այդ պահանջը «սկսում է գիտակցվել որպես անհրաժեշտություն նաև ձեռնարկատերերի կողմից: Ահա թե ինչու (բանվորների) ինտեգրման փորձերն այսպես համառ և սաստիկ են»:

Քննարկելով ավտոմատացման հնարավոր ազդեցությունները անհատի ու նրա աշխատանքային գործունեության զարգացման վրա, բուրժուական հետազոտողները խուսափում են ամենագլխավոր հարցից. ի վիճակի՞ է արդյոք պետական մոնոպոլիստական կապիտալիզմը լրիվ գործադրել գիտատեխնիկական հեղափոխության ընձեռած հնարավորությունները հօգուտ բոլորի, արդյոք

բուրժուական արտադրահարաբերությունները ադեկվա՞տ են արտադրողական ուժերի զարգացման նոր մակարդակին: Զդնելով այս սկզբունքային հարցը, բուրժուական մտածողները ավտոմատացման ռեալ ընթացքից իրենց հիասթափությունը «հեշտորեն» տարածում են նաև սոցիալիստական հասարակության վրա, դիտելով գիտատեխնիկական հեղափոխության մարդկային պրոբլեմներն իբրև միանգամայն նույնական հակադիր սոցիալական սիստեմներում: Ամերիկյան փիլիսոփա Հենրի Սկոլիմովսկին, խորհրդածելով «Տեխնոլոգիայի և ազատության անտինոմիաների» մասին, պնդում է, թե հատկապես տեխնոկրատների, այդ «տեխնոլոգիական ուտոպիստների» մեղքով է, որ մարդկային պրոբլեմները հանգեցվում են տեխնոլոգիական պրոբլեմների, որ մարդիկ իրենք «ենթակա են տեխնոլոգիական համակարգի մասի վերածվելու վտանգին»: Արևմուտքում ընդհանրապես մոդայիկ է քննադատել տեխնոկրատներին, որոնց անխոհեմության պատճառով, իբր, հումանիզմը վտանգի տակ է: Արդի գիտատեխնիկական հեղափոխության սոցիալական պրոբլեմների առաջացման նման պատճառաբանումը, անշուշտ, «հարմար է» բուրժուական սոցիոլոգիային, քանի որ կրկին, ինչպես անցյալում, քողարկվում է մարդու և տեխնիկական միջոցների շրջված փոխհարաբերությունը: Իսկ այդ քողարկումը սոցիալական պատվերի ուղղակի պահանջն է, որին ծառայում են բուրժուական սոցիոլոգիական միտքը և կազմակերպական պրակտիկան՝ սկսած «գիտական մենեջմենտի» հիմնադիր Ֆր. Թեյլորից:

ԲՈՒՐԺՈՒԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՍՈՑԻՈԼՈԳԻԱՅԻ այս նկարագիրն ավարտենք անգլիացի սոցիոլոգներ Բեյնոնի և Բլեքբեռնի խոստովանությամբ. «Աշխատանքի ուսումնասիրությունը մեր դարի սկզբից ի վեր դարձել է ինդուստրիալ սոցիոլոգների սպեցիֆիկ գործը, սակայն նրանց հետազոտություններից քչերում է հաջողվել ըմբռնել այն ամբողջ նշանակությունը, որ հասարակությունում ունի աշխատանքը: Դրա բազմաթիվ պատճառներ կան, առավել ակնհայտը սերտ կապն է դասական ինդուստրիալ սոցիոլոգիայի հետ՝ կառավարման իր նպատակներով և ձգտումներով: Այս, հիրավի, պերճախոս վկայությունը բնորոշ է ամբողջ արևմտյան սոցիոլոգիային. Հետազոտությունների խիստ ծառայողական բնույթն անդրադառնում է նաև մեթոդաբանական հարցերի վրա, խոչընդոտում օբյեկտիվ գիտական հետազոտությունները, դժվարացնում ուսումնասիրվող երևույթների կոմպլեքսային ընդգրկումը և իրոք սոցիոլոգիական վերլուծությունը:

Արևմտյան սոցիոլոգիայի ներկա ճգնաժամային վիճակը կապիտալիստական հասարակության գաղափարական-քաղաքական ճգնաժամի արտահայտություններից մեկն է:

1 Ф. У. Тэйлор, Научная организация труда, М., 1925, стр. 26—27.

2 К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 47, стр. 509.

3 Նույն տեղը, էջ 504, 511:

4 К. Маркс и Ф. Энгельс, Из ранних произведений, М., 1956, стр. 533.

5 К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 26, ч. III, стр. 285.

6 Նույն տեղը, հ. 46, II մաս, էջ 205:

7 Նույն տեղը, հ. 47, էջ 551:

8 Ф. У. Тэйлор, նշվ. աշխ., էջ 6:

9 ՍՄԿԿ XXIV համագումարի նյութերը, էջ 18—19:

10 Լ. Ի. Բրեժնև, ՍՄԿԿ Կենտրոնական կոմիտեի հաշվետվությունը և կուսակցության հերթական խնդիրները ներքին ու արտաքին քաղաքականության բնագավառում, Ե., 1976, էջ 46:

ԻՍԱՀԱԿ ԼԱԼԱՅԱՆՑԸ ԿԱԶԱՆՈՒՄ

Ի. Պ. ԿՈՒԶՆԵՑՈՎԱ

XIX ԵՎ XX ԴԱՐԵՐԻ ՍԱՀՄԱՆԱԳԼԽԻՆ մարքսիզմի տարածումը Ռուսաստանում արմատական բեկում էր հեղափոխական-ազատագրական շարժման զարգացման մեջ: Այդ բեկումն արտահայտվում էր նրանով, որ քննադատաբար վերաիմաստավորվում էին պայքարի գոյություն ունեցող ձևերն ու մեթոդները, և ձևավորվում էր նարոդնիկներին ու նարոդովոլականներին փոխարինելու եկած հեղափոխականների մի նոր սերունդ: Այդ սերունդը ձևավորվում էր անլեգալ խմբերում ու խմբակներում, որտեղ ուսումնասիրում էին մարքսիզմը, նոր ուղիներ որոնում իր դարն ապրած նարոդնիկական գաղափարախոսության դեմ մղվող վճռական պայքարում:

Հեղափոխական շարժման զարգացման և մարքսիզմի պրոպագանդման գործում մեծ ավանդ ներդրեց պրոֆեսիոնալ հեղափոխականների այն հիանալի համաստեղությունը, որն աներեր ընթացավ լենինյան ուղիով: Լենինյան գվարդիայի առաջին ներկայացուցիչներից էր և Ի. Խ. Լալայանցը: Նրա հեղափոխական կենսագրությունն սկսվում է դեռ վաղ պատանեկան տարիներից, Ն. Ե. Ֆեդոսեևի խմբակներից մեկում, մի գործչի, որին չափազանց բարձր էր գնահատում Վ. Ի. Լենինը, նրան համարելով արտասովոր տաղանդավոր և իր գործին արտասովոր նվիրված հեղափոխական (տե՛ս Երկեր, հ. 33, էջ 539), և որը հսկայական դեր է խաղացել Պովոլժիեում մարքսիզմի պրոպագանդման ու տարածման գործում:

Ն. Ե. Ֆեդոսեևի խմբակում անցնելով ընդհատակյա պայքարի իսկական դպրոց՝ Ի. Խ. Լալայանցն արդեն 1888—1889 թթ. ինքնուրույն հեղափոխական աշխատանք էր կատարում Կազանում: «Հեղափոխական սոցիալ-դեմոկրատական շարժմանը մասնակցում էր 80-ական թվականների վերջերից, 1888—1889 թթ. ձմռանը Ն. Ե. Ֆեդոսեևի հետ միասին Կազանում զբաղվում էր սովորող երիտասարդության շրջանում մարքսիստական խմբակներ կազմակերպելով (Ленинский сборник, т. VII, стр. 66):

1889 թ. ամռանը Ն. Ե. Ֆեդոսեևի Կազանի խմբակների ձախողումից հետո նրա ակտիվ հետևորդներից շատերն արտաքսվեցին Ռուսաստանի տարբեր քաղաքներ: Նրանք հանդես էին գալիս որպես հեղափոխական գաղափարների կրողներ, դառնում կազմակերպող կենտրոններ տեղերում, նպաստում մարքսիզմի տարածմանը: Ֆեդոսեևականների գործունեության հարցերը քիչ են ուսումնասիրված և լուսաբանված պատմակուսակցական գրականության մեջ: Այդ ուսումնասիրությունն ունի խոշոր գիտաճանաչողական նշանակություն, որովհետև բացահայտում է մարքսիզմի տարածման ուղիները, հեղափոխական ավանդույթների հաջորդականությունը, ֆեդոսեևյան խմբակների գործունեության էությունը: Այդ առումով չափազանց կարևոր է ու բնորոշ Ի. Խ. Լալայանցի անձնավորությունը, որ 1889 թ. ամռանը նույնպես արտաքսվեց Կազանից:

1889 թ. աշնանը Ի. Խ. Լալայանցը կրկին վերադարձավ Կազան: Լալայանցի կյանքի ու գործունեության կազանյան ժամանակաշրջանը նրա կենսագրության ամենից քիչ հայտնի էջերից է: Փաստական, առավելապես արխիվային նյութի հիման վրա այդ ժամանակաշրջանի լուսաբանմանն է նվիրված սույն հոդվածը, որի նպատակն է ընդլայնել ու հարստացնել ֆեդոսեևականների ընդհատակյա հեղափոխական գործունեությանը վերաբերող տվյալները:

1888—1892 թթ. ժամանակաշրջանը, այսինքն՝ ֆեդոսեևական խմբակների ջախջախումից սկսած մինչև 1892 թ. վերջին Ա. Ստոպանիի և Ն. Բաումանի խմբակի կազմակերպումն ընկած ժամանակաշրջանը, Կազանի պատմաբանները համարում են ամենից քիչ ուսումնասիրված, ուստի Ի. Խ. Լալայանցի գործունեության հարցը հատուկ հետաքրքրություն ունի: Դեռևս 20-ական թվականներին այդ հարցը բարձրացրել է Վ. Ի. Նևսկին, իսկ վերջին տարիներին՝ Ա. Գ. Ցիունչուկը, մի բան, որ վկայում է նրա այժմեականության մասին (տե՛ս **В. И. Невский. «Очерки по истории Российской Коммунистической партии,** стр. 305—309 и

сб. «Из истории казанского революционного подполья», Казань, 1970, изд. КГУ, стр. 8):

Կազանում Ի. Խ. Լալայանցի ծավալած գործունեության պարզաբանումը հնարավորություն է ընձեռում զգալիորեն ընդլայնելու մեր պատկերացումն այդ քաղաքում կատարված հեղափոխական աշխատանքի վիճակի մասին, նշելու, թե ինչ ուղղությամբ պետք է ընթանա հետագա ուսումնասիրությունը, քննադատաբար վերանայելու պատմա-կուսակցական գրականության մեջ եղած տեսակետը: Միաժամանակ հոդվածում նշտվում են ականավոր հեղափոխականի կենսագրության առանձին փաստեր, մի գործչի, որն արդեն այն ժամանակ համոզված մարքսիստ էր, ակտիվ ու կայուն մարտիկ, և որը որոշակի ավանդ է ներդրել Կազանի հեղափոխական շարժման զարգացման գործում՝ հետևելով Ն. Ե. Ֆեդոսեևի ու նրա խմբակների ավանդույթներին:

Ն. Ե. Ֆեդոսեևի, իսկ ապա՝ մարքսիստական դիրքերում կանգնած մի շարք այլ խմբակների ձախողումը 1890—1891 թթ. չէր կարող չանդրադառնալ Կազանում կատարվող աշխատանքի վրա: Մարքսիստական խմբակների առավել գործունյա անդամներին սիստեմատիկորեն ասպարեզից հեռացնելն այն հետևանքն էր ունենում, որ նարոդնիկական գաղափարախոսությունը արմատախիլ էր անում մարքսիզմի ծիլերը: Նոր ուժերի ներհոսն այստեղ խիստ սահմանափակ էր, քանի որ Կազանը համարվում էր «անբարեհույս» քաղաք, և այստեղ մարդ աքսորելն արգելված էր: Հասարակական-քաղաքական կյանքում շարունակվում էին առաջատար դեր խաղալ ուսանողությունն ու մտավորականությունը, որովհետև արդյունաբերությունը թույլ էր զարգացած, և բանվորները կազմում էին բնակչության չնչին տոկոսը: «Պրոպագանդա էր մղվում գրեթե բացառապես սովորող երիտասարդության շրջանում՝ ուսանողներից և ուսանողուհիներից կազմված խմբակներում...»,— գրում է Ի. Խ. Լալայանցը, նշելով, որ մարքսիստական ու սոցիալ-դեմոկրատական գաղափարները դժվարությամբ էին իրենց համար ճանապարհ հարթում **(«У истоков большевизма», М., 1934, стр. 7):**

1892 թ. երիտասարդությունը փորձում էր «ակումբի» նման «միավորել լավագույն ուժերը»՝ նպատակ ունենալով միացնել նաև սոցիալ-դեմոկրատական ու նարոդովոլական տեսությունները, կամ գոնե պարզել այն կետերը, որոնցից սկսվում են նրանց տարաձայնությունները[1]: Սակայն միասնական քաղաքական ծրագիր չմշակվեց, իսկ «ակումբը», դեռ չստեղծված, 1892 թ. ամռանը քայքայվեց: Կազանում չկար մարդկանց հստակ բաժանում մարքսիստների և նարոդնիկների, հաճախ միևնույն խմբակում կային տարբեր հոսանքների ներկայացուցիչներ:

Ի. Խ. Լալայանցի գործունեության վերաբերյալ կա երկու տեսակետ. ըստ դրանցից մեկի՝ նա մասնակցել է Կ. Ե. Օստրյանինի խմբակին, որն ստեղծվել է Մ. Իլոշինի նախաձեռնությամբ (տե՛ս **С. Лившиц. «Очерки по истории социал-демократических организаций в Казани 1888—1916 гг.», Казань, 1922, стр. 17):** Ըստ մյուս տեսակետի, նա Կազանում ունեցել է ինքնուրույն խմբակ, որն զբաղվել է Ֆ. Էնգելսի «Ընտանիքի, մասնավոր սեփականության և պետության ծագումը» գրքի թարգմանությամբ **(С. Шепров. «Выдающийся революционер Н. Е. Федосеев», М., 1958, стр. 43—44, 103; Ю. Полевой. «Зарождение марксизма в России», М., 1959, стр. 358—359):**

Ս. Լիվշիցն իր աշխատության մեջ լիովին վերականգնում է «Օստրյանինի գործի» վերաբերյալ պաշտոնական ոստիկանական-քննչական վերսիան, թեև հետաքննությանը չի հաջողվել պարզել գործի էությունը: Ըստ այդ վերսիայի, Ի. Խ. Լալայանցի ամբողջ աշխատանքը հանգել է այն բանին, որ նա առաջարկել է անլեգալ գրականություն դուրս գրել Վիլնոյից և այդ նպատակի համար փող ստանալ Կ. Օստրյանինից: Ս. Լիվշիցը գրում է. «...Միտրոֆան Իլոշինը... ուսանող Կ. Ե. Օստրյանինին համոզում էր ձեռնամուխ լինել խմբակի կազմակերպման՝ «բանվորական գրադարանի» բրոշյուրները վերահրատարակելու համար, որպես հուսալի մարդ նրան հանձնարարելով հայ Ի. Խ. Լալայանցին»[1]: Հարցաքննությունների ժամանակ Կ. Օստրյանինի տված ցուցմունքների հետ հաշվետվության համեմատությունը հնարավորություն տվեց պարզել մի շատ կարևոր մանրամասնություն, որն արմատապես փոխում է գործի էությունը: Նա նշել է. «Իլոշինի միջոցով ես ծանոթացա Լալայանսի (այսպես է տեքստում— Ի. Կ.), որին Իլոշինը, ամենայն հավանականությամբ, ինձ ներկայացրեց որպես հուսալի մարդ»[2]: Այս բոլորից երևում է Ի. Խ. Լալայանցի ինքնուրույնությունը և նրա շահագրգռությունը հուսալի մարդկանց նկատմամբ: Դա հաստատվում է նաև Մ. Իլոշինի հետ Ի. Խ. Լալայանցի ծանոթությամբ: Նախընթաց

---

[1] *Տե՛ս* ЦГАОР, ф. 102, оп. 1894 г., д. 99, ч. I, л. 40):

[1] *Տե՛ս* С. Лившиц. «Очерки...», стр. 17; Куйбышевский областной архив, ф. 468, оп. 1, ед. хр. 97, л. 55 (XVII обзор важнейших политических дознаний).

[2] *Տե՛ս* ЦГАОР, ф. 102, 4 ДП, оп. 189, д. 237, л. 276.

տարիներին դրա հնարավորությունը չի հաստատվում, մինչդեռ Մ. Իլոշինը 1892 թ. օգոստոսի վերջին, սեպտեմբերի սկզբին, գալով Կազան, մի գիշեր անցկացրել է Լալայանցի բնակարանում: Դա երևում է արխիվային փաստաթղթերից:

Այս փաստը հաստատվում է, երբ Մ. Գրիգորևայի հիշողությունները համեմատում ենք Մ. Իլոշինի և Կ. Օստրյանինի ցուցմունքների հետ: Կ. Օստրյանինի ցուցմունքներից երևում է, որ Մ. Իլոշինը Կազան է եկել նույնպես հանձնարարականներով, թեև կարող էր և չասել, թե դրանք ում են ուղղված եղել[1]: Կասկածից դուրս է, որ Ի. Խ. Լալայանցը եղել է այն մարդկանցից մեկը, որին հասցեագրված հանձնարարական նամակներ է ունեցել Մ. Իլոշինը: Այսպիսով, երկու դեպքում էլ կապը գնում է դեպի Ի. Խ. Լալայանցը և ոչ թե գալիս նրանից, այսինքն՝ կրում է միակողմանի բնույթ: Մ. Իլոշինը Կազանում երկար չմնաց, իսկ Կ. Ե. Օստրյանինը չգիտեր Ի. Խ. Լալայանցի անունը, ոչ էլ նրա հասցեն, ուստի և սխալ է գրում նրա ազգանունը: Այս ամենը բացառում է նրանց մոտիկ շփումը, հետևաբար և՝ Կ. Օստրյանինի իրազեկությունը Ի. Խ. Լալայանցի գործունեությանը: Որ այդ գործունեությունը չէր սահմանափակվում միայն ըստեղծված խմբակով, մեզ համոզում է Ի. Խ. Լալայանցի կապը բուժակային դպրոցի հետ 1892 թ. սեպտեմբերի կեսերին: Դա բխում է աղբյուրագիտական տեսակետից շատ հետաքրքրական «Լաշկևիչի գործից», որտեղ հիշատակվում է Իսահակ Խրիստափորևիչի ազգանունը: Այդ գործի առաջացման համար հիմք է ծառայել 1892 թ. սեպտեմբերի 19-ին Կազանից Վյատկա՝ Լ. Լաշկևիչին ուղղված մի նամակ: Նամակի հեղինակը հայտնում էր, թե ինքը ծանոթացել է մի այնպիսի հեղափոխական հոսանքի ներկայացուցչի հետ, որն սկզբունքորեն տարբեր է նարոդովոլական հոսանքից, և հույս էր հայտնում նրա մեջ գտնել «այն հարցերի լուծումը, որ ո՛չ ես եմ գլխի ընկել, ո՛չ էլ դուք...»: «Իմ ծանոթությունը ամենաիսկական բարձր կարգի է»,— գրում է հեղինակը, որը եղել է մի աղջիկ[2]: Պարզել, թե ով է եղել նամակի հեղինակը և ում է վերաբերում խոսքը, չի հաջողվել, բայց ժանդարմները հավանական հեղինակներից մեկը համարում էին Լ. Կուզնեցովային: Նա բուժակային դպրոցի աշակերտուհի էր և ապրում էր Օ. Ն. Գրոսսի հետ, որը «մոտիկից ծանոթ էր... Իսահակ Լալայանցին»[1]:

Բացառված չէ, որ նամակում խոսքը հենց վերաբերում է Լալայանցին, քանի որ կազանցիների մեջ նա համարվում էր «տեղական աչքի ընկնող մարքսիստներից մեկը»[2]: Նրա հետ ուզում էր ծանոթանալ Ա. Ստոպանին, քանի որ նա և Ն. Բաումանը փորձում էին իրենց հետաքրքրող հարցերի պատասխանն ստանալ Կազանի լիդերներից **(«Пролетарская революция» № 2(14), 1923, стр. 583)** Ի. Խ. Լալայանցի ձերբակալության պատճառով այդ ծանոթությունը չկայացավ, թեև Ա. Ստոպանիին խոստացել էին հաջողեցնել այն: Բնորոշ է, որ Վ. Ի. Նևսկին իր «Ուրվագծերում» Ի. Խ. Լալայանցի ծառայությունը համարում էր այն, որ նա «Կազանում կազմակերպող կենտրոն էր» **(«Очерки по истории Российской коммунистической партии, стр. 309):**

Պետք է հատկապես անդրադառնալ Վ. Ի. Նևսկու կարծիքին, քանի որ այն էապես տարբերվում է վերևում հիշատակված տեսակետներից: Նա Լալայանցի խմբակը, Ա. Ստոպանի—Ն. Բաումանի Կազանի, Մ. Գ. Գրիգորևի Նիժնի Նովգորոդի և այլ խմբակների հետ միասին, բնութագրում է որպես տիպական 90-ական թվականների համար (նույն տեղը, էջ 305—309): Ելնելով այն բանից, որ Ա. Ստոպանիի և Մ. Գ. Գրիգորևի խմբակներն առաջին սոցիալ-դեմոկրատական խմբակներն էին, հիմք կա այդպիսին համարելու նաև Լալայանցի խմբակը: Դրա հաստատումը կա լենինյան ժողովածուի VII հատորում (ռուսերեն), որտեղ նշված է. «Կրկին լինելով Կազանում, Մ. Գ. Վյաչեսլավի և ուրիշների հետ այնտեղ ս.-դ. խմբակ կազմակերպեցի» **(Ленинский сборник, т. 7, стр. 66):**

Կազանում տարվող պրոպագանդիստական աշխատանքի վիճակի ու մակարդակի խոր վերլուծությունը, որ տրված է Ի. Խ. Լալայանցի հիշողություններում, վկայում է, որ նա գտնվել է խմբակի գործունեության կենտրոնում: Խմբի աշխատանքի հիմնական ուղղությունները նույնպես նշված են նրա հիշողություններում: Նախ, պետք էր խորացնել տեսական պատրաստականությունը, որը, ինչպես Լալայանցն է գրում, թույլ էր երիտասարդ մարքսիստների մոտ, ապա հարկավոր էր լրացնել սոցիալ-դեմոկրատական գրականությունը, որի անհրաժեշտությունը խիստ զգացվում էր, վերջապես, պետք էր պրոպագանդիստական խմբակներ կազմակերպել առավելապես մտավորականության շրջանում և փորձել կապվել բանվորների հետ **(И. Х. Лалаянц. «У**

---

[1] *Տե՛ս նույն տեղը,* 1892 г., д. 237, т. I, л. 12.

[2] *Տե՛ս* ЦГАОР, ф. 102, 3 ДП, оп. 1893, г., ед. хр. 108, лл. 1—1 оп; ф. 102, об. 1893 г., л. 32.

[1] *Տե՛ս նույն տեղը,* л. 10-об.

[2] «У истоков партии», изд. 2-ое, М., 1969, стр. 380.

истоков большевизма», стр. 8)։ Այսպիսով, խմբի հիմնական խնդիրն էր՝ ընդլայնել և ամրապնդել մարքսիզմի պրոպագանդան Կազանում։ Այդ խնդրի հաջող լուծման անհրաժեշտ պայմանը նարոդնիկության գաղափարախոսության ու պրակտիկայի դեմ մղվող պայքարն էր։

Մարքսիստորեն տրամադրված երիտասարդներից շատերը տարվեցին տեռորով, մի բան, որ երևում է Կազանի խմբակների գործի վերաբերյալ քննչական նյութերից։ Հայացքների մեջ եղած խառնաշփոթությունը նշել է նաև Լալայանցը՝ այն բացատրելով մարքսիստների տեսական պատրաստականության ցածր մակարդակով։ Բնորոշ է, որ «Օստրյանինի գործով» պատասխանատվության կանչվածներին տեռորիստների և տեռորի կողմնակիցների բաժանելիս՝ Ի. Խ. Լալայանցին, Ա. Կոժուխին, Ֆ. Բերկովիչին, Մ. Գ. Գրիգորևին և մի շարք այլ անձանց մտցրել են մի առանձին խմբի մեջ։ Նրանք բոլորն էլ ակտիվ ֆեդոսեևականներ էին, մի բան, որ ապացուցվում է Ն. Ե. Ֆեդոսեևի խմբակներում նրանց ստացած տեսական հիմնավոր պատրաստությամբ։

Գրականությունը լրացվում էր արտասահմանից դուրս գրված և մյուս քաղաքներից ստացվող գրքերով։ Ինչպես պարզել է հետաքննությունը, գրականություն ձեռք բերելու հարցի հետ ամենասերտ առնչություն են ունեցել Վ. Անդրեևը, Մ. Կոռնիլովը, Ի. Խ. Լալայանցը[1]։ Խուզարկության ժամանակ Մ. Կոռնիլովի մոտ հայտնաբերվեցին Մարքսի «Կապիտալ»-ի թարգմանությունը պարունակող 24 տետր և նրա 28.10.1892 թ. պատասխանը, թե հնարավոր չէ Շմիդորֆի խանութից ուղարկել Կաուցկու երկը, «որպես գրաքննության կողմից արգելված» գործ։ Ի. Խ. Լալայանցի բնակարանում գտնվել է «հինգ տետր (սովորական թանաքով)՝ Կաուցկու լրիվ թարգմանությունը..., 6 տետր սովորական թանաքով գրված ձեռագիր՝ Կարլ Մարքսի «Փիլիսոփայության աղքատությունը»..., 2 տետր Լիբկնեխտի ճառի թարգմանությունը..., Ֆրիդրիխ Էնգելսի «Ընտանիքի զարգացումը», որն արգելված էր Ռուսաստանում տարածելու համար...»[2]։ Դա լիովին ապացուցում է այն կարծիքի սնանկությունը, որը Լալայանցի աշխատանքը կապում է միայն Էնգելսի գրքի թարգմանության հետ (տե՛ս Ս. Շեպրովի հիշատակված աշխատությունը)։ Էնգելսի գրքի 1892 թ. հրատարակությունն ստացվել էր արտասահմանից՝ Դիտցից, այն Ռուսաստանում դեռ հայտնի չէր և հենց Լալայանցի

[1] ЦГИА, ф. 1405, оп. 93, ед. хр. 10601, л. 18; ЦГАОР, ф. 102, оп. 1894 г., д. 99, ч. I, л. 139—об.

[2] ЦГАОР, ф. 102, 4 ДП, оп. 189, 1892 г., д. 237, т. IV, л. 323.

նախազգուշացմամբ կազմվել էր Շմիդտի «Կրկնակի հաշվապահություն» գրքի մեջ։ Լալայանցը հրաժարվեց բացատրել, թե որտեղից են ստացվել գրքերը և որտեղ են գտնվում բնագրերը, բայց այդ գրքերի նման հրատարակություն ժամանակին ուներ Ն. Ե. Ֆեդոսեևը, իսկ դա հիմք է տալիս ենթադրելու, որ դրանք պահպանել է ֆեդոսեևականներից որևէ մեկը։

Գրականություն ձեռք բերելու հարցի հետ սերտորեն կապված է Ի. Խ. Լալայանցի՝ Կ. Ե. Օստրյանինին արած առաջարկը անլեգալ հրատարակություններ դուրս գրելու մասին։ «Իր այցելություններից մեկի ժամանակ,— հայտնել է Կ. Ե. Օստրյանինը հարցաքննության ժամանակ, — նա ինձ ասաց, որ ինքը հնարավորություն ունի Վիլնոյից անլեգալ հրատարակություններ դուրս գրելու...»[1]։

Կ. Ե. Օստրյանինը այն հաղորդել է Մ. Բերեզինին, որը, ինչպես և Կ. Օստրյանինը, ընդունել է այդ առաջարկությունը, խնդրելով բրոշյուրներ դուրս գրել բանվորների համար։

1892 թ. ձմռան սկզբներին Կազանում զգալի քանակությամբ մարքսիստական, սոցիալ-դեմոկրատական գրականություն կար, մի բան, որ երևում է Ի. Խ. Լալայանցի և Ա. Ստոպանիի հիշողություններից (տե՛ս **«Пролетарская революция», № 2(14), 1923, стр. 584, № 4(27), 1924, стр. 113**)։ Մեծ քանակությամբ թարգմանությունների առկայությունը հանգեցնում է այն մտքին, որ խմբի անդամները մտադիր էին տպարան սարքավորել։

Ուշագրավ է, որ Ի. Խ. Լալայանցն իր հիշողություններում գրականությունը բաժանում է «տեսական-մարքսիստականի և հեղափոխական-սոցիալ-դեմոկրատականի»։ Նա գրում է, որ զգացվում էր թե՛ մեկի, թե մյուսի կարիքը (տե՛ս **И. Х. Лалаянц. «У истоков большевизма», стр. 6)**։

Վերջինին է պատկանում Վ. Լիբկնեխտի «Ուսումն ուժ է, ուժը՝ ուսում» ճառը, որ նա արտասանել է 1872 թ. փետրվարի 24-ին բանվորների Դրեզդենի ու Լայպցիգի ընկերության հիմնադրման տարելիցի կապակցությամբ և որի թարգմանությունը հայտնաբերվել է Լալայանցի մոտ։ Ա. Պետրովի հիշողություններից երևում է, որ բանվորները լավ ծանոթ են եղել այդ ճառին։ Դա հիմք է տալիս ասելու, որ Լալայանց—Վյաչեսլավ—Բարամզինի խումբը կապեր է ունեցել բանվորների հետ։ Այդ բանը հաստատում է նաև Ա. Ստոպանին։

Խմբի գործունեության մեջ ամենից ավելի հստակ է երևում նարոդնիկների դեմ մղած տե-

[1] ЦГАОР, ф. 102, 4 ДП, оп. 189, 1892 г., д. 237, т. IV, л. 276, д. 99. ч. I, 1894 г., 5 ДП, л. 42.

սական համառ պայքարը, որը հաճախ «կատաղի դիսկուսիայի» բնույթ էր կրում։ Ի. Խ. Լալայանցն իր հիշողություններում նշում է, որ պայքարը կրում էր սիստեմատիկ բնույթ, որովհետև մարքսիստների և նարոդնիկների միջև «մշտական վեճեր» էին լինում։ Արխիվներում չափազանց հարուստ նյութ կա, որն արտացոլում է երկու հոսանքների պայքարը 1892 թ. (ամենից առաջ «Կազանի գաղտնի խմբակների» հարցում)։ Հետաքրքրական է ոմն Յանովսկու նամակը Կ. Օստրյանինի մասին։ Նամակում շեշտված է պայքարի անհաշտելի բնույթը, որն առանձնապես ուժեղացել էր 1892 թ. երկրորդ կեսին։ «Տեռորիստների և ոչ տեռորիստների միջև անտագոնիզմ է առաջացել»,— գրում է հեղինակը։ Լայնորեն տարածված էին բաց ժողովներում ռեֆերատների ընթերցումն ու քննարկումը, որոնք հաճախ վերածվում էին դիսկուսիաների՝ պայքարի տակտիկայի հարցերի շուրջ։ Այդ պայքարի շնորհիվ Կազանի հասարակական-քաղաքական կյանքում երևան եկավ սկզբունքորեն մի նոր երևույթ՝ երիտասարդության հայացքներում բեկում առաջացավ, սկսվեց մարքսիստների գաղափարական սահմանազատումը նարոդնիկներից։

Այդ փաստն իր հիշողություններում հիշատակել է Ա. Ստոպանին, նշելով, որ 1892 թ. երկրորդ կեսին մարքսիզմն սկսել էր խոր արմատներ ձգել Կազանում (տե՛ս **«Пролетарская революция», № 2(14), 1923, стр. 583**)։ Դա ամենից առաջ արդյունք էր Լալայանց—Վյաչեսլավ—Բարամզին խմբի գործունեության, որը շարունակեց ու զարգացրեց Ն. Ե. Ֆեդոսեևի ավանդույթները և զգալի չափով հող նախապատրաստեց Ա. Ստոպանիի—Ն. Բաումանի խմբակի աշխատանքի համար, որը ծավալվեց 1893 թ.։

Այդ տեսակետից բնորոշ է գնդապետ Գանգարտի եզրակացությունը, որն իր պարտքն է համարել, խմբակների գործի հետաքննությունն ավարտվելուց հետո, հայտնել ոստիկանության դեպարտամենտին. «Լիակատար հիմք կա Իսահակ Լալայանցին համարելու... Նիկոլայ Ֆեդոսեևի և մյուս մասնակիցների հայտնի գործունեության շարունակողը, մի գործունեություն, որի մեջ... աչքի ընկնող դեր էր խաղում հատկապես Կարլ Մարքսի երկերի թարգմանությունը, որի ռուսերեն վերահրատարակությունը պետք է ծառայի երիտասարդությանը հակակառավարական ուղղությամբ կողմնորոշելու հանցավոր նպատակին»[1]։ Այս եզրակացությունը պատմա-կուսակցական գրականության մեջ օգտագործել են միայն Ն. Սերգեևսկին ու Ա. Գ. Ցիունչուկը՝ հե-

[1] ЦГАОР, ф. 102, 4 ДП, оп. 189, 1892 г., д. 237, т. II, л. 325.

ղափոխական շարժման մեջ հաջորդականությունն ապացուցելու համար, բայց նրանք այդ նամակը վերագրում են գրականության հարցին։ Դրա հետ չի կարելի համաձայնել, քանի որ հաջորդականությունը քննարկվում է նաև ըստ գործունեության այլ ուղղությունների, իսկ գլխավորը՝ ըստ նրա էության ու բովանդակության։

1892 թ. Կազանում մարքսիստական խմբի գոյությունը պարզվում է Ի. Խ. Լալայանցի հիշողություններից։ Նա գրում է. «...Կազանում ապրում և աշխատում էին մի խումբ երիտասարդ մարքսիստներ, մի կողմից, լրացնելով ու խորացնելով իրենց տեսական գիտելիքները և միաժամանակ կատաղի վեճեր մղելով նարոդնիկների դեմ, մյուս կողմից, ստեղծելով պրոպագանդիստական խմբակներ...» (**«У истоков большевизма». стр. 8**)։ Բայց Ի. Խ. Լալայանցը ոչինչ չի ասում հիշյալ խմբի կազմակերպական կառուցվածքի մասին և նույնիսկ մոտավորապես չի հիշատակում նրա մասնակիցներին։ Կապերի և ցայտուն արտահայտված ղեկավար կենտրոնի բացակայության տեսակետից խումբը նման է Ն. Ե. Ֆեդոսեևի խմբակներին, իսկ ինչ վերաբերում է նրա գաղափարական պլատֆորմին, ապա ուշագրավ է 13 կետից բաղկացած այն ծրագիրը, որ խուզարկության ժամանակ գտնվել է Լալայանցի մոտ։

Հիշատակման արժանի է վերջին կետը, որտեղ շեշտված է մտավորականության տեսական պատրաստության և հեղափոխական պրոպագանդայի խնդիրը[1]։ Հետաքննության ժամանակ այդ ծրագրի առիթով հարցաքննված Ի. Խ. Լալայանցը բացատրել է, թե դրա բովանդակությունն իրեն անհասկանալի է, քանի որ այն արտագրել է իր մի ծանոթից «հետաքրքրությունից դրդված», ըստ որում, արտագրել է տիրոջ բացակայությամբ։ Նա կտրուկ հրաժարվել է տալ ծանոթի ազգանունը։ Հետաքննությունը ենթադրություն է արել, թե ծրագիրը գրել է Լալայանցը՝ «հեղափոխական ռեֆերատ կազմելու համար»։ Ավելի հավանական կլիներ այդ փաստաթուղթը համարել խմբի գաղափարական պլատֆորմը, մի բան, որ հայտնի չէր հետաքննությանը։ Դրա ապացույցն այն է, որ 1892 թ. դեկտեմբերին սկսված ձերբակալությունները կատարվում էին Կ. Ե. Օստրյանինի նոյեմբերի 23—25-ի ցուցմունքների հիման վրա և ոչ թե խմբի գործունեության այս կամ այն փաստը պարզելու կապակցությամբ։

Կ. Ե. Օստրյանինի մատնած գործիչներից շատերին ոստիկանությունն ստիպված եղավ երկար որոնել։ Ի. Խ. Լալայանցին 1892 թ. դեկտեմբերի 2-ից մինչև 1893 թ. հունվարի 2-ը ապարդյուն որոնում էին Կազանում, Նիժնի Նովգորոդում

[1] *Տե՛ս* ЦГАОР, ф. 102, 5 ДП, оп. 1894 г., ед. хр. 99, ч. I, л. 57.

և Վիլնոյում (նույն տեղը, т. II, лл. 10, 61, 62, 244)։ Գանզարտի խոստովանությամբ, Լալայանցի որոնումը և Կազանում հայտնաբերելը զգալիորեն դժվարանում էր Լալաև ազգանունով[1]։ Այս փաստն ինքնին վկայում է, որ Ի. Խ. Լալայանցը միանգամայն որոշակի մտադրություններ է ունեցել՝ Նիժնի Նովգորոդից տեղափոխվելով Կազան։

1893 թ. հունվարի 2-ին Լալայանցի մոտ խուզարկություն կատարեցին և նրան ուղարկեցին բանտի մենախուց, որտեղ գտնվում էր մինչև 1893 թ. փետրվարի 11-ը[2]։

Հարցաքննությունների ժամանակ Ի. Խ. Լալայանցը լիովին ժխտել է իր մասնակցությունը որևէ խմբակի, իր ծանոթությունը Կ. Ե. Օստրյանինի և մյուս անձանց հետ, որոնցից պատասխանատվության էր կանչվել ավելի քան 50 մարդ։ Հետաքննությանը ոչ միայն չհաջողվեց բացահայտել Լալայանցի ամբողջ գործունեությունը, այլև ապացուցել նրա մեղավորությունը։ Նրա ցուցմունքները բացարձակապես ոչինչ չտվեցին հետաքննությանը, բացի դրանց «անարժանահավատության» վերաբերյալ համոզմից, մի բան, որի մասին Գանզարտը հաղորդել է ոստիկանության դեպարտամենտին։

Լալայանցին մեղադրանք ներկայացվեց միայն այն բանի համար, որ նա կապեր է պահպանել հակակառավարական անձանց հետ և անլեգալ գրականություն պահել։ Պատահական չէ, որ Մ. Գրիգորևին հղած նամակներից մեկում Լալայանցը քննադատել է Գանզարտի կարգադրությունը իրեն ձերբակալելու մասին։ Հետաքննությունը վերջանալուց հետո Ի. Խ. Լալայանցին առաջարկվեց երեք օրվա ընթացքում հեռանալ Կազանից և նշվեց նոր բնակության վայրը։ Ընդ որում, նրան չէր թույլատրվում ապրել մայրաքաղաքներում, համալսարանական և ֆաբրիկա-գործարանային կենտրոններում, ինչպես նաև Սարատովում, Նիժնի Նովգորոդում, Տվերում, Թիֆլիսում[3]։ Նա կանգ առավ Սամարայի վրա։ 1893 թ. փետրվարի կեսերին, ընկնված ամենամռայլ մտքերից, մեկնեց այնտեղ՝ ոստիկանության հրապարակային հսկողության տակ։ Սամարայում նա պետք է սպասեր գործի վերաբերյալ դատավճռին, բայց դա չխանգարեց նրան մի քանի հասցեներ ստանալ, որպեսզի նոր քաղաքում իրեն չզգա «որպես բոլորովին մի ինչ-որ Ռոբինզոն»։ Կազանից մեկնելով՝ ավարտվում է Ի. Խ. Լալայանցի հեղափոխական կենսագրության առաջին ժամանակաշրջանը։

Այդ ժամանակաշրջանում Ի. Խ. Լալայանցը Կազանի և Նիժնի Նովգորոդի մարքսիստական, սոցիալ-դեմոկրատական խմբակներում և ամենից առաջ Ն. Ե. Ֆեդոսեևի խմբակում անցավ հեղափոխական պայքարի իսկական դպրոց։ Նա այն քչերից մեկն էր, ովքեր իրենց տեսական համառ աշխատանքով դարձան համոզված մարքսիստներ։

Դեռևս 80-ական թվականների կեսերից բռնելով հեղափոխական պայքարի ուղին, Ի. Խ. Լալայանցը դարձավ Ռուսաստանի մարքսիստների նոր սերնդի ներկայացուցիչը։ Նրա աշխարհայացքը ձևավորվեց նարոդնիկական գաղափարախոսության դեմ մղված համառ ու անհաշտ պայքարում։ Սակայն մերժելով նարոդնիկների ու նարոդովոլականների տեսությունն ու տակտիկան՝ նա, ինչպես և մյուս մարքսիստները, նրանցից ընդունեց այն ողջ լավը, որ այդ ուղղությունը տվել էր կազմակերպական բնագավառում, և ամենից առաջ ընդհատակի պայմաններում նրանց կատարած կոնսպիրատիվ աշխատանքի փորձը։

РЕЗЮМЕ

Данная статья на основе архивных материалов, воспоминаний старых большевиков освещает малоизвестные страницы революционной биографии верного ленинца, профессионального революционера И. Х. Лалаянца. В статье рисовываются условия, формы и методы нелегальной работы в период распространения марксизма в Казани.

[1] *Տե՛ս* ЦГАОР, ф. 102, 4 ДП, оп. 189, 1893 г., д. 237, т. 11 лл. 191—322 об.

[2] *Տե՛ս* ЦГА Татарской АССР, ф. 390, оп. 1893 Е. ед. хр. 214, л. 17; ЦГИАЛ, ф. 1405, оп. 93, ед. хр. 10600, л. 37.

[3] *Տե՛ս* ЦГАОР, ф. 102, 3 ДП, оп. 1889 г., ед. хр. 624, лл. 2—об 3. (И. Х. Лалаянц. «У истоков большевизма, стр. 8).

ՍՏՈՐԻՆ ՕՂԱԿՆԵՐԸ՝ ՈՒՇԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆՈՒՄ

Ա. Գ. ԳՈՒՐՈՒՆՅԱՆ
ՀԿԿ 26 կոմիսարների անվան շրջկոմի
երկրորդ քարտուղար

ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ 26 ԿՈՄԻՍԱՐՆԵՐԻ անվան շրջանային կոմիտեն մշտապես իր տեսադաշտում է պահում արտադրությանն ավելի մոտ կանգնած, կուսակցական ստորին օղակների՝ արտադրամասային կուսկազմակերպությունների և կուսակցական խմբերի աշխատանքը։ Նրանց արդյունավետ գործունեությունն ու բարձր ակտիվությունն սկզբնական կուսկազմակերպությունների մարտունակության ամրապնդման երաշխիքն են։

ՍՄԿԿ XXV համագումարը կուսակցական ղեկավարման մակարդակի բարձրացումը պայմանավորեց նրանով «թե որքան մարտականորեն և նախաձեռնորեն են աշխատում սկզբնական կուսակցական կազմակերպությունները, *որոնք կազմում են մեր կուսակցության հիմքը»* (ՍՄԿԿ XXV համագումարի նյութերը, *«Հայաստան» հրատ., 1976 թ., էջ 100)։ Կուսակցությունն անչափ կարևորում է սկզբնական կուսկազմակերպությունների դերը մասսաների կենդանի ստեղծագործության հետ կուսակցության քաղաքականության միահյուսման, տնտեսական, քաղաքական և գաղափարա-դաստիարակչական խնդիրների հաջող լուծման գործում։ Այս գնահատականը հավասարապես վերաբերում է նաև արտադրամասային սկզբնական կուսկազմակերպություններին ու կուսխմբերին, որոնք անմիջականորեն, առավել սերտորեն են առնչվում աշխատավորական լայն զանգվածների հետ։ Եվ, բնականաբար, սկզբնական կուսկազմակերպությունները, հանդիսանալով աշխատավորական կոլեկտիվների ղեկավար կորիզը, իրենց ամենօրյա գործունեության ընթացքում հենվում են արտադրամասային կուսկազմակերպությունների և կուսխմբերի վրա, նրանց միջոցով և գործուն օգնությամբ լուծում ամեն մի փոքր ու մեծ խնդիր։*

Գործելով արտադրության ստորին օղակներում՝ արտադրամասերում, հերթափոխություններում, տեղամասերում, բրիգադներում, արտադրամասային կուսկազմակերպություններն ու կուսխմբերը լայն հնարավորություններ ունեն՝ օպերատիվ կերպով ազդելու գործերի վիճակի վրա, ամեն օր շփվելու և աշխատանք տանելու այդ օղակներում ընդգրկված յուրաքանչյուր մարդու հետ։ Այժմ շրջանի արտադրական ձեռնարկություններում և աշխատավորական այլ

կոլեկտիվներում հաշվվում են 162 արտադրամասային կուսկազմակերպություններ և 139 կուսխմբեր. դրանք մեծ ուժ են կուսակցության որոշումների հետևողական կենսագործումն ապահովելու համար։

Ուղեցույց ունենալով ՍՄԿԿ XXV համագումարի որոշումները, կուսշրջկոմը առանձնակի հոգատարություն է ցուցաբերում արտադրամասային կուսկազմակերպությունների և կուսխմբերի մարտունակության աճի, նրանց կազմակերպական ամրապնդման նկատմամբ, բարձրացնում սկզբնական կուսկազմակերպությունների դերն ու պատասխանատվությունը ստորին օղակների ղեկավարման գործում։

Ամեն մի բնագավառի հաջողություն պայմանավորված է այնտեղ աշխատող կադրերի քաղաքական և կազմակերպչական բարձր մակարդակով։ Դա վերաբերում է նաև կուսակցության ստորին օղակներին։ Կուսշրջկոմն ու սկզբնական կուսկազմակերպությունները, հաշվի առնելով այդ իրողությունը, կուսակցական վերջին հաշվետու-ընտրական ժողովների ժամանակ լուրջ ուշադրություն նվիրեցին արտադրամասային կուսկազմակերպությունների քարտուղարների և կուսխմբերի կազմակերպիչների ընտրությանը։ Քարտուղարներ և կազմակերպիչներ երաշխավորվեցին և ընտրվեցին կոլեկտիվներում հեղինակություն վայելող արտադրության առաջավոր կոմունիստներ, որոնց մեծ մասն ունի միջնակարգ, միջնակարգ-մասնագիտական և բարձրագույն կրթություն։

Շրջկոմն անչափ կարևորում է նաև արտադրամասային կուսկազմակերպությունների քարտուղարների և կուսխմբերի կազմակերպիչների ուսուցման կազմակերպումը։ Որպեսզի ավելի արդյունավետ ու գործնական լինի արտադրամասային կազմակերպությունների և խմբերի մասնակցությունը հնգամյակի առաջադրած սոցիալ-տնտեսական խնդիրների լուծմանը, հարկ է, առաջին հերթին, ըստ ամենայնի բարձրացնել նախաձեռնությունն ու պատասխանատվությունն այն կոմունիստների, որոնց վստահված է իրենց աշխատանքային ընկերների ղեկավարումն ու դաստիարակությունը։ Գործի հաջողությունն էապես պայմանավորված է նաև ստորին օղակների կուսակցական ակտիվի, քարտուղարների, կուսխմբերի կազմակերպիչների ուսուցման ու փորձի փոխանակման կազմակերպման մակարդակով։ Հաշվի առնելով այս ամենը՝ շրջկոմը, սկզբնական կուսկազմակերպությունների կոմիտեներն ու բյուրոները մշտապես բարելավում են արտադրամասային կազմակերպությունների և խմբերի ղեկավարների ուսուցումը։ Այդ նպատակով իրականացնում ենք զանազան միջոցառումներ, կիրառում տարբեր ձևեր ու մեթոդներ։ Շրջկոմում կուսխմբերի կազմակերպիչների համար անցկացնում ենք հավաքներ ու սեմինար-պարապմունքներ, որտեղ նրանց համար կարդացվում են հետաքրքրական զեկուցումներ։ Շրջկոմին կից, կանոնավոր գործում է սկզբնական կուսկազմակերպությունների քարտուղարների մշտական սեմինար, որի թեմատիկ պլանում առանձնահատուկ տեղ ենք հատկացնում նաև կուսակցական խմբերի կազմակերպիչների և արտադրամասային կուսկազմակերպությունների քարտուղարների հետ տարվող աշխատանքին։ Այդ միջոցառումները կազմակերպում ենք տեղերում։ Արդյունավետ են եղել հատկապես ավտոմոբիլային, ալյումինի, էլեկտրալամպերի գործարաններում հրավիրված սեմինար-պարապմունքները։ Սեմինարների ժամանակ հիմնական ուշադրությունը սևեռում ենք կուսակցական ստորին օղակների ղեկավարների հետ տարվող աշխատանքի մակարդակի բարձրացմանը։ Այդտեղ նրանց գործնական օգնություն է ցույց տրվում ներկուսակցական ու դաստիարակչական աշխատանքի կազմակերպման, օրինակելի տնտեսություն ստեղծելու գործում։ Աշխատանքի կազմակերպման այս ձևը ավելի լայն հնարավորություն է ընձեռում մեզ՝ արմատավորելու առաջավոր արտադրամասային կուսկազմակերպությունների փորձը, նրանց քարտուղարների համար կարդացվող դասախոսությունները սերտորեն շաղկապելու արտադրական խնդիրներին։

Կուսակցական խմբերի և արտադրամասային կուսկազմակերպությունների մարտունակության բարձրացմանը վերաբերող մի շարք հարցեր են քննարկ-

վել շրջկոմի բյուրոյում։ Դա օգնության ու վերահսկողության լավ, պրակտիկայում իրեն արդարացրած ձև է, որը նպաստում է կուսակցական ստորին օղակների գործերի վիճակի համար սկզբնական կազմակերպությունների, նրանց կոմիտեների ու բյուրոների պատասխանատվության բարձրացմանը, արտադրամասային կազմակերպությունների քարտուղարների ու խմբերի կազմակերպիչների ակտիվության աճին, նախաձեռնության զարգացմանը։

Այս առումով ուսանելի շատ բան են տվել արտադրամասային կուսկազմակերպություններին ցույց տրվող օգնության ու ղեկավարության վերաբերյալ ալյումինի և ավտոմոբիլային գործարանների կուսկոմիտեների հաշվետվություններ, էլեկտրալամպերի գործարանի հատուկ լամպերի հավաքման արտադրամասի՝ Գ. Թադևոսյանի ղեկավարած կուսակցական խմբի աշխատանքի փորձի և այլ հարցերի քննարկումները։

Արտադրամասային կուսկազմակերպությունների և կուսակցական խմբերի հետ տարվող հետևողական աշխատանքն անարդյունք չի մնացել։ Դրա շնորհիվ բարձրացել է խմբերի ու արտադրամասային կազմակերպությունների մարտունակությունը, նրանց կողմից տարվող կազմակերպական ու գաղափարա-դաստիարակչական աշխատանքի մակարդակը։ Այդ օղակները դարձել են անհամեմատ ավելի ակտիվ ու նախաձեռնող, ապահովում են կոմունիստների ավանգարդային դերը արտադրության մեջ ու հասարակական կյանքում, նրանց ակտիվորեն ներգրավում արտադրամասերի և տեղամասերի տնտեսական գործունեության նկատմամբ վերահսկողության իրականացմանը, հետևողականորեն զբաղվում են պետական պլանների և սոցպարտավորությունների կատարման հարցերով։ Դրա ակնբախ վկայությունը տասներորդ հնգամյակի առաջին տարում շրջանի արդյունաբերական ձեռնարկությունների, շինարարական կազմակերպությունների, տրանսպորտի, կապի ծառայության նշանակալից հասումներն են։ Լայնորեն ներգրավվելով համամիութենական սոցիալիստական մրցության մեջ՝ շրջանի արդյունաբերության աշխատողներն արտադրանքի իրացման տարեկան պլանը կատարեցին 103,2 տոկոսով և արտապլանային կարգով իրացրին 6.775 հազար ռուբլու արտադրանք։ Ուրախությամբ պետք է նշել, որ շրջանում չունեցանք իրացման առաջադրանքները թերակատարող և ոչ մի ձեռնարկություն։

Լայն են արտադրամասային կուսկազմակերպությունների և կուսխմբերի գործունեության շրջանակները՝ պայքար արդյունավետության ու որակի բարձրացման համար, սոցիալիստական մրցության կազմակերպում ու ծավալում, մարդկանց աշխատանքային ու քաղաքական դաստիարակություն, աշխատանքային կոլեկտիվների ստեղծում ու ամրապնդում, առաջավոր փորձի արմատավորում և այլն։ Ստորին օղակներն իրենց բազմազան գործունեությամբ էապես նպաստում են կուսակցության կանխագծումների իրականացմանը, վերադաս կուսակցական մարմինների որոշումների իրագործմանը։ Էլեկտրոլիզի արտադրամասը ալյումինի գործարանի գլխավոր օղակներից է։ Նրա հաջողությամբ է հիմնականում պայմանավորված ձեռնարկության ընդհանուր առաջընթացը. այնտեղ է ծնունդ առնում նախնական ալյումինը։ Եվ այդ բանը լավ են գիտակցում կոմունիստները։ Արտադրամասային կուսկազմակերպությունը և նրա բյուրոն, որը ղեկավարում է փորձառու էլեկտրոլիզավար, կուսշրջկոմի բյուրոյի անդամ Ն. Հակոբյանը, մարդկանց ուժերն ուղղում է արտադրական առաջադրանքների կատարմանն ու գերակատարմանը, էլեկտրաէներգիայի, էլեկտրոլիզանյութերի խնայողությանը։ Այս արտադրամասում ծնունդ առավ էլեկտրոլիզավարների բրիգադավար, ՀՍՍՀ Գերագույն սովետի դեպուտատ Պ. Նազարեթյանի հայրենասիրական նախաձեռնությունը՝ արտապլանային արտադրանք թողարկել միայն տնտեսված հումքի և էլեկտրաէներգիայի հաշվին։ Արտադրամասի կուսբյուրոն հավանություն տվեց անվանի մետալուրգի նախաձեռնությանը և այն մասսայականացրեց բոլոր բրիգադներում։ Դրա շնորհիվ էլեկտրոլիզի արտադրամասի կոլեկտիվը 1976 թ. ստանձնած հանդիպական պլանը կատարեց հիմնականում խնայված հումքի ու էներգառեսուրսների և աշխատաժամանակի ռացիոնալ օգտագործման հաշվին։ Արտադրամասի կուսկազմա-

կերպությունը ձեռնարկությունում առաջինն արձագանքեց կուսկոմիտեի՝ հումքի, էներգառեսուրսների և աշխատաժամանակի ռացիոնալ օգտագործման վերաբերյալ նախաձեռնությանը։ 1976 թ. նոյեմբերից մինչև 1977 թ. փետրվարը գործարանում հայտարարված խնայողության ստուգատեսի ժամանակ էլեկտրոլիզավարները խոստացել էին տնտեսել 115 տոննա կավահող, 55 տոննա անոդային զանգված, 3 միլիոն կվտ-ժամ էլեկտրաէներգիա, աշխատանքի ռացիոնալ օգտագործմամբ աշխատանքի արտադրողականությունը բարձրացնել 1,2 տոկոսով։ Նրանք պատվով կատարեցին իրենց խոստումը։ Եվ սա, ինչ խոսք, եզակի օրինակ չէ։

Երևանի էլեկտրալամպերի գործարանի հատուկ լամպերի հավաքման արտադրամասի «Ա» հերթափոխության կուսխմբի կոմունիստների համար ավանդույթ է դարձել մեր երկրում տեղի ունեցող կարևոր յուրաքանչյուր իրադարձություն նշանավորել արտադրական հաջողություններով, կուսակցության որոշումներին ու կոչերին պատասխանել հարվածային աշխատանքով ու հայրենասիրական նոր նախաձեռնություններով։ Կուսխմբի կազմակերպիչ Գ. Թադևոսյանի ղեկավարած բրիգադը, ի պատիվ ՍՄԿԿ XXV համագումարի, խոստացել էր խնայված նյութերի հաշվին թողարկել 50 հազար հատ ավտոլամպ։ Եվ խոսքը գործի վերածվեց։ Այնուհետև բրիգադը հանդես եկավ «Տասներորդ հնգամյակը՝ 50 ամսում» հայրենասիրական նոր նախաձեռնությամբ։ Խմբի բոլոր կոմունիստները տեղաբաշխված են արտադրության վճռական տեղամասերում, և նրանցից յուրաքանչյուրը հայրենանվեր աշխատանքի օրինակ է տալիս։ Կուսխմբի ժողովներում լսվում են կոմունիստների հաշվետվությունը՝ ՍՄԿԿ կանոնադրական պարտականությունների կատարման, խնայողության ռեժիմի պահպանման, աշխատանքային կարգապահության ամրապնդման, թողարկվող արտադրանքի որակի բարելավման և արտադրության շահերից բխող այլ կարևոր հարցերի մասին։ Շարունակելով լավագույն ավանդույթները՝ կուսխումբը հետևողական աշխատանք է տանում կոլեկտիվի առջև ծառացած խնդիրները հաջողությամբ լուծելու համար։ Գ. Թադևոսյանի ղեկավարած բրիգադն զգալիորեն գերակատարել է ընթացիկ տարվա առաջին երկու ամիսների պլանը, տնտեսել մեծ քանակությամբ նյութեր ու կիսաֆաբրիկատներ։ Այս առաջավոր կոլեկտիվը հանդես է եկել «Բարձր որակի և արտադրողականության համար» նախաձեռնությամբ և պարտավորվել մինչև մեծ Հոկտեմբերի 60-ամյակը խնայված նյութերի հաշվին լրացուցիչ թողարկել 60 հազար հատ ավտոլամպ։

Կուսակցական խումբն արտադրանքի որակի բարձրացումը համարում է իր ամենօրյա ու կենսական գործը։ Կոմունիստ Մ. Մուխոյանի ղեկավարած բրիգադի կոլեկտիվն աշխատում է անձնական դրոշմանիշով։ Կուսխմբի անդամներից շատերն ակտիվորեն մասնակցում են ռացիոնալիզատորական շարժմանը, հանդես գալիս արժեքավոր նախաձեռնություններով։ Կուսխումբն զբաղվում է կոլեկտիվի քաղաքական դաստիարակությամբ, իր ժողովներում քննարկում այդ բնույթի հարցեր։ Վերջերս, օրինակ, ժողովը լսեց կոմունիստ Ս. Սարգսյանի հաղորդումը կոլեկտիվի անդամների սովորող երեխաների շրջանում տարվող դաստիարակչական աշխատանքի վիճակի մասին և որոշեց ուժեղացնել կապը դպրոցների, մանկավարժական կոլեկտիվների հետ։

Ձեռնարկության կուսկոմիտեն գործնական օգնություն է ցույց տալիս արտադրամասային կուսկազմակերպություններին ու կուսխմբերին, վերահսկում նրանց գործունեությունը։ Նա անցկացնում է քարտուղարների ու կուսխմբերի կազմակերպիչների սեմինարներ, խորհրդակցություններ, որոնցում քննարկվում են արտադրամասային կուսկազմակերպությունների ու կուսխմբերի գործունեությանը վերաբերող բազմաբնույթ հարցեր, ընդհանրացվում է առաջավոր փորձը։ Նրանց մարտունակության բարձրացման, քարտուղարների ու կազմակերպիչների ընտրության ու դաստիարակության վերաբերյալ շատ հարցեր են քննարկվել կուսկոմիտեում։

Երևանի էլեկտրալամպերի գործարանը տարիներ շարունակ քայլում է հանրապետության ու Միության առաջավոր կոլեկտիվների շարքում, մշտա-

պես կատարում ու գերակատարում ստանձնած սոցպարտավորություններն ու պետական առաջադրանքները։ Եվ այդ հաջողություններում մեծ է կուսակցական խմբերի ու արտադրամասային կուսկազմակերպությունների ներդրումը։ Նրանք կարողանում են կուսակցական ճիշտ ղեկավարություն ու արդյունավետ վերահսկողություն ապահովել արտադրության բոլոր օղակներում։

Երևանի ժամացույցի գործարանի մամլման արտադրամասը 1976 թ. միջարտադրամասային սոցիալիստական մրցությունում վեց անգամ մրցանակային տեղ է գրավել։ Արտադրամասի հաջողություններում արժանի ավանդ ունի թերմոպլաստ տեղամասի կուսխումբը։ Նրա կազմակերպիչ Վ. Նազարեթյանը կարողանում է գտնել մարդկանց հետ տարվող աշխատանքի ճիշտ ձևեր ու մեթոդներ։ Խմբի ժողովներն անցնում են գործնական մթնոլորտում, բոլոր կոմունիստները ելույթ են ունենում, սկզբունքային գնահատական տալիս իրենց աշխատանքին, կոնկրետ առաջարկներ անում թերությունների վերացման համար։ Կուսխմբի կազմակերպիչը խնամքով նշումներ է կատարում իր օրագրում կոմունիստների առաջադրած բոլոր հարցերի, քննադատական դիտողությունների վերաբերյալ, անհրաժեշտության դեպքում դրանք ներկայացնում արտադրամասային կուսբյուրոյին կամ ձեռնարկության կուսկոմիտեին՝ լուծելու համար։ Այսպես, խմբի ժողովներից մեկում քննարկվում էր թողարկվող արտադրանքի որակի բարելավման հարցը։ Կոմունիստներ Ա. Գրիգորյանը, Գ. Մկրտչյանը ելույթ ունեցան և քննադատեցին գլխավոր մեխանիկի, գլխավոր ինժեների ծառայությունները՝ կամրջային ամբարձիչի նորոգումն անհանգուրժելիորեն ձգձգելու համար։ Ժողովը որոշեց հարց հարուցել կուսկոմիտեի առջև՝ արագացնելու կամրջային ամբարձիչի նորոգումը, որն զգալիորեն կնպաստի թողարկվող արտադրանքի որակի բարելավմանը։ Կուսկոմիտեն կոնկրետ հանձնարարականներ տվեց համապատասխան ծառայություններին և ժամկետ սահմանեց խմբի անդամների առաջադրած հարցերի լուծման նպատակով։ Արդյունավետ անցավ նաև խնայողության վերաբերյալ հարցի քննարկումը։ Բանն այն է, որ այստեղ հիմնական նյութը խիստ ֆոնդավորված է, և դրա հայթայթումը դժվարությունների հետ է կապված։ Քննարկելով այդ հարցը, խմբի բոլոր կոմունիստները գործնական որոշում ընդունեցին՝ արտադրական մնացուկները տեսակավորելու, վերամշակելու, արտադրության մեջ օգտագործելու համար։ Արդյունքը գոհացուցիչ է. ամեն ամիս տրվում է 150—200 կգ հիմնական նյութերի խնայողություն։

Կուսխումբը լավ փորձ է կուտակել նաև մարդկանց բարոյա-քաղաքական դաստիարակության բնագավառում։ Կոմունիստ Պ. Սեդրակյանը սիստեմատիկաբար բացակայում էր քաղխմբակի պարապմունքներից, անբավարար էր զբաղվում իր գաղափարա-քաղաքական մակարդակի բարձրացմամբ։ Այդ հարցը դարձավ խմբի ժողովի քննարկման առարկա։ Լսվեց Պ. Սեդրակյանի հաշվետվությունը՝ ՍՄԿԿ կանոնադրական պարտականությունների կատարման մասին։ Սկզբունքային խոսակցություն ծավալվեց։ Խմբի կոմունիստները Սեդրակյանից խստորեն պահանջեցին՝ բարձրացնել քաղաքական ակտիվությունը, ապահովել ավանգարդային դերը ո՛չ միայն արտադրությունում, այլև հասարակական կյանքում։

Արտադրամասային կուսկազմակերպությունները և կուսակցական խմբերը, իրոք, խոշոր դեր են կատարում արտադրության ստորին օղակներում կուսակցական, պետական կարգապահությունն ամրապնդելու, արտադրական առաջադրանքների կատարման համար մարդկանց ուժերը մոբիլիզացնելու գործում։ Դրա համոզիչ վկայությունն է նաև ավտոմոբիլային գործարանի հավաքման արտադրամասի կուսկազմակերպության օրինակը։ Անցած տարվա սկզբին արտադրամասի երկրորդ հերթափոխում, որը ղեկավարում է կոմունիստ Հ. Կարապետյանը, գործերը վատացան։ Արտադրամասի կուսբյուրոն նախապատրաստեց հարցը և այն 1976 թ. փետրվարին քննարկման ներկայացրեց կուսժողովում։ Պարզվեց, որ հերթափոխի անհամաչափ աշխատանքի գլխավոր պատճառներն են՝ աշխատանքային ցածր կարգապահությունը, մեծ չափերի հասնող պարապուրդները, իրենց անելիքների նկատմամբ առանձին

կոմունիստների անտարբեր վերաբերմունքը: Ընդունված որոշման կատարումը հսկողության տակ վերցրեց արտադրամասի կուսբյուրոն: Որոշմամբ միաժամանակ հարց հարուցվեց կուսկոմիտեի առջև՝ զբաղվել տեղամասի մարդկանց աշխատանքային պայմանների բարելավմամբ: Հետևողականությունը, ինչպես միշտ, այս անգամ ևս լավ արդյունք տվեց. կարճ ժամանակում տեղամասում գործերի վիճակը բարելավվեց, և երկրորդ հերթափոխի մարդիկ առաջիններից մեկը զեկուցեցին 1976 թ. պետական առաջադրանքների կատարման մասին:

Կոմունիստների ակտիվության բարձրացման գործում մեծ դեր են խաղում կուսակցական հանձնարարությունները: Կուսխմբերի կազմակերպիչները և արտադրամասային կուսկազմակերպությունների քարտուղարները գործնականորեն մտահոգվում են, որպեսզի ո՛չ միայն իրենց, այլև սկզբնական կուսկազմակերպությունների կոմիտեների կամ բյուրոների և իրենց իսկ կողմից կոմունիստներին տրված հանձնարարությունները ձևական չլինեն, բխեն տվյալ կոլեկտիվի առջև ծառացած կոնկրետ խնդիրներից, համապատասխանեն մարդկանց ուժերին ու հնարավորություններին: Այդ տեսակետից բնորոշ է ռելեի գործարանի հավաքման № 10 արտադրամասի Գ. Պարյանի ղեկավարած կուսխմբի օրինակը: Այստեղ բոլոր կոմունիստներն ունեն կուսակցական հանձնարարություն և բարեխղճությամբ են կատարում այն: Այդ գործում հատկապես լավ են դրսևորում իրենց կուսխմբի կազմակերպիչ, երիտասարդ կոմունիստ Գ. Պարյանը (որը միաժամանակ ձեռնարկության կուսկոմիտեի անդամ է), Զ. Մուսոյանը, Ռ. Հակոբյանը և ուրիշներ: Խմբի կոմունիստները լավ նախաձեռնություն են հանդես բերել. յուրաքանչյուրն ստանձնել է սկսնակ բանվորներին մասնագիտություն սովորեցնելու շեֆությունը: Մարդկանց հետ աշխատելու լավ փորձ ունի նաև արտադրամասի՝ Անահիտ Մանուկյանի ղեկավարած կուսխումբը: Այստեղ ամուր հիմքերի վրա են դրված կուսակցական կարգապահությունը, երիտասարդ կոմունիստների հետ տարվող աշխատանքը:

Կուսակցական խմբերը, ինչպես ասացինք, ավելի մոտ են կանգնած ու լավ են ճանաչում արտադրության մարդկանց, հետևապես և կարող են ճիշտ բնութագրել նրանց, օբյեկտիվ գնահատական տալ իրենց ընկերների գործունեությանը: Ձեռնարկության աշխատողների 70 տոկոսը երիտասարդներ են, նրանցից լավագույնները, բնականաբար, դիմում են ՍՄԿԿ շարքերն ընդունվելու համար: Այստեղ է, ահա, որ խմբերը կարող են որոշիչ դեր խաղալ: Եվ, իրոք, մինչև սկզբնական կուսկազմակերպության բյուրոյում նրանց դիմումի քննարկումը, հարցը լսվում է կուսխմբի ժողովում: Խմբի անդամները հայտնում են իրենց կարծիքը, և նոր միայն դիմումն ընթացք է ստանում:

Խոսելով արտադրամասային կուսկազմակերպությունների և կուսակցական խմբերի դերի, նշանակության, նրանց մարտունակության մասին, անհրաժեշտ է նշել մի կարևոր հանգամանք ևս: Խոսքն այն մասին է, թե կուսխմբերն ու արտադրամասային կուսկազմակերպություններն ինչպիսի օգնություն ու ղեկավարություն են ստանում սկզբնական կուսկազմակերպությունների բյուրոներից և կոմիտեներից: Արդեն խոսվեց էլեկտրալամպերի, ժամացույցի, ավտոմոբիլային, ալյումինի, ռելեի գործարանների կուսխմբերի ու արտադրամասային կուսկազմակերպությունների լավ աշխատանքի մասին, որոնց հաջողություններն արդյունք են այն բանի, որ կուսկոմիտեները և կուսբյուրոները մշտական ուշադրություն են նվիրում նրանց գործունեությանը, անհետևանք չեն թողնում նրանց բարձրացրած ոչ մի պահանջ:

Սակայն, ցավոք, շրջանի ձեռնարկություններում դեռևս կան կուսկոմիտեներ ու կուսբյուրոներ, որոնք անբավարար են զբաղվում խմբերի, արտադրամասային կազմակերպությունների գործունեությամբ, նրանց ցույց չեն տալիս անհրաժեշտ օգնություն: Այստեղ խոսքը ո՛չ միայն այն մասին է, որ պետք է անհրաժեշտ ուշադրություն նվիրվի ստեղծված խմբերի ու արտադրամասային կուսկազմակերպությունների աշխատանքին, այլև այն մասին, որ հարկ է ստեղծել նոր խմբեր ու արտադրամասային կուսկազմակերպություններ, բացառել մակերեսայնությունն ու ձևականությունն այդ գործում: Կուսակցական խմբերի ստեղծման ժամանակ անհրաժեշտ է հաշվի առնել դրանց

աշխատանքի առանձնահատկությունը, հերթափոխությունը, արտադրական խնդիրները: Մինչդեռ կան կուսկազմակերպություններ («Հայէներգանորոգում», հուշանվերների գործարաններ, № 4 սննդառ, որոշ շինվարչություններ), որտեղ բավարարար աշխատանք չի տարվում կուսխմբերի ստեղծման, առաջավոր փորձի տարածման համար:

Կուսակցության շրջանային կոմիտեն ջանում է շտկել սկզբնական կուսկազմակերպությունների այդ սխալները, նրանց ուշադրությունը կենտրոնացնում կուսխմբերը և արտադրամասային կուսկազմակերպություններն ամենուրեք մարտունակ օղակներ դարձնելու վրա: Դա, անշուշտ, կբարձրացնի շրջանի սկզբնական կուսկազմակերպությունների աշխատանքի մակարդակը, կնպաստի կոմունիստների և բոլոր աշխատավորների ակտիվության ու նախաձեռնության զարգացմանը, ՍՄԿԿ XXV համագումարի որոշումների անթերի կատարմանը:

ՍՄԿԿ Կենտկոմի հոկտեմբերյան (1976 թ.), ինչպես նաև ՀԿԿ Կենտկոմի հոկտեմբերյան (1976 թ.) պլենումների որոշումներում ամբողջ սրությամբ առաջ քաշվեցին արտադրության արդյունավետության ու աշխատանքի որակին առնչվող, ղեկավարման ոճի, ձևերի ու մեթոդների կատարելագործման, կուսակցական, սովետական, տնտեսական ապարատի հստակ ու ճկուն աշխատանքի ապահովման, կուսակցական, պետական և աշխատանքային կարգապահության ամրապնդման, վստահված գործի նկատմամբ կադրերի անձնական պատասխանատվության, աշխատավորների գաղափարա-քաղաքական դաստիարակության մակարդակի բարձրացման հարցերը:

Կուսշրջկոմը հետևողական աշխատանք է կատարում այդ պահանջների իրականացման գործում ստորին օղակների՝ արտադրամասային կուսկազմակերպությունների և կուսխմբերի դերն ու պատասխանատվությունը բարձրացնելու, կոմունիստների ակտիվությունն ու նախաձեռնությունը զարգացնելու համար: Այժմ ողջ կազմակերպական-քաղաքական աշխատանքն ուղղված է մեծ Հոկտեմբերի 60-ամյա հոբելյանը հայրենանվեր գործերով դիմավորելու համար սոցիալիստական մրցության ծավալմանը, ՍՄԿԿ Կենտկոմի, ՍՍՀՄ Մինիստրների սովետի, ՀԱՄԿԽ-ի և ՀամԼԿԵՄ Կենտկոմի՝ համամիութենական սոցիալիստական մրցության մասին հայտնի որոշման կենսագործման ապահովմանը: Շրջանի արտադրամասային կուսկազմակերպություններն ու կուսխմբերը ակտիվորեն ներգրավվել են համաժողովրդական այդ պայքարի մեջ և գործում են պետական պլաններն ու սոցիալիստական պարտավորությունները անհապաղ կատարելու վճռականությամբ:

ՔԱՂՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ԳԼԽԱՎՈՐ ԴԵՄՔԸ

Հ. Ա. ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ
ՀԿԿ Կիրովականի քաղկոմի պրոպագանդայի և ագիտացիայի բաժնի վարիչ

ՍՄԿԿ XXV ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԸ նշեց, որ մարքսիզմ-լենինիզմի մասսայական ուսումնասիրությունն արդի փուլում հասարակական գիտակցության զարգացման կարևորագույն առանձնահատկությունն է։ Համագումարը պահանջեց կոմունիստների և անկուսակցականների ավելի ու ավելի լայն զանգվածներ ընդգրկել կուսակցական ուսուցման մեջ, հատուկ հոգատարություն ցուցաբերել այդ աշխատանքի բովանդակության հարստացման, նրա տեսական մակարդակի բարձրացման նկատմամբ։ Այս առնչությամբ ՀԿԿ Կիրովականի քաղկոմը և սկզբնական կուսկազմակերպությունները մշակել և իրականացնում են մի շարք միջոցառումներ՝ կոմունիստների, բոլոր կադրերի քաղաքական ու տնտեսագիտական ուսուցման շրջանակներն ընդլայնելու և արդյունավետությունը բարձրացնելու, դրա ձևերն ու մեթոդները կատարելագործելու համար։

Պրակտիկան վկայում է, որ տեսական սեմինարների, քաղդպրոցների պարապմունքների խոր բովանդակությունը, բարձր արդյունավետությունը, առաջին հերթին, պայմանավորված են պրոպագանդիստական կադրերի բանիմաց ու ակտիվ գործունեությամբ։ Ջուր չի առված, թե պրոպագանդիստը քաղաքական ու տնտեսագիտական ուսուցման կենտրոնական դեմքն է։ Քաղկոմն ու սկզբնական կուսկազմակերպություններն ամեն ինչ անում են, որպեսզի նրանք մշտապես գտնվեն իրենց կոչման բարձրության վրա։

ՍՄԿԿ Կենտկոմը «ՍՄԿԿ XXV համագումարի որոշումների լույսի ներքո կուսակցական ուսուցման խնդիրների մասին» հայտնի որոշմամբ պահանջում է կուսակցական կոմիտեներից՝ պրոպագանդիստական գործունեության մեջ ներգրավել քաղաքականապես հասուն, գաղափարապես կոփված, այդ գործը սիրող, հարուստ գիտելիքներ ունեցող մարդկանց։ Միաժամանակ խնդիր է դրվում հոգատարությամբ վերաբերվել պրոպագանդիստական կադրերին, նրանց պարտականությունը դիտել որպես կարևորագույն կուսակցական հանձնարարություն, խրախուսել նրանց շնորհակալ աշխատանքը։

Ընթացիկ ուսումնական տարում պրոպագանդիստական կադրերի ընտրության գործում կուսքաղկոմը և սկզբնական կուսկազմակերպությունները ղեկավարվեցին այդ որոշման պահանջներով։ Մենք օգնում ենք սկզբնական կուսկազմակերպություններին՝ ճիշտ ընտրելու պրոպագանդիստներին, պարզելու, թե ինչպիսի տրամադրությամբ է կոմունիստն ստանձնում կուսակցական այդ պատասխանատու հանձնարարությունը, արդյոք հակում ունի՞ այդ գործի նկատմամբ, պատրա՞ստ է դրան, թե՞ ոչ։

Վերջին տարիներին նկատելիորեն բարելավվել է պրոպագանդիստական կադրերի որակական կազմը։ Ուշագրավ է, որ 1965—1966 ուսումնական տարում կուսակցական լուսավորության ցանցի պրոպագանդիստների միայն 60 տոկոսն ուներ բարձրագույն կրթություն, մինչդեռ այժմ այդ թիվը հասնում է գրեթե 100 տոկոսի, ընդ որում, 1 6 պրոպագանդիստներ գիտության թեկնածուներ են կամ դոցենտներ։

Առաջնորդվելով ղեկավար կադրերին, ինժեներա-տեխնիկական աշխատողներին քաղաքական-գաղափարական աշխատանքում լայնորեն ներգրավելու վերաբերյալ ՍՄԿԿ Կենտկոմի ցուցումով, Կիրովականի քաղկոմն ու սկզբնական կուսկազմակերպությունները, հիմնարկ-ձեռնարկությունների, ուսումնական հաստատությունների բոլոր ղեկավարներին, ինչպես նաև առաջատար մասնագետների զգալի մասի ընդգրկել են պրոպագանդիստական գործունեության մեջ։ Ընդ որում, այսպիսի կարգ է սահմանվել. կոմունիստին որևէ տեղամասում ղեկավար աշխատանքի հաստատելիս՝ քաղկոմի բյուրոն անպայմանորեն նկատի է ունենում նրա քաղաքական պատրաստականությունը և այն հանգամանքը, թե նա կարո՞ղ է, արդյոք, լինել նաև կոլեկտիվի դաստիարակ։ Ղեկավար կադրերին պրոպագանդիստական աշխատանքում ընդգրկելը մեծ չափով նպաստում է պարապմունքների գաղափարական մակարդակի բարձրացմանը, ունկնդիրների առջև ծառացած խնդիրների հետ ուսումնասիրվող թեմաների շաղկապմանը։ Չէ՛ որ հիմնարկ-ձեռնարկությունների ղեկավարներն ունեն հարուստ ինֆորմացիա իրենց գլխավորած օբյեկտի վերաբերյալ, ավելի լավ գիտեն կոլեկտիվին, ծանոթ են նրան հետաքրքրող ու հուզող հարցերին, կարող են տեսական նյութը սերտորեն առնչել պրակտիկ խնդիրների հետ։ Միանգամայն օրինաչափ է, որ կարճ ժամանակում նրանցից շատերը դարձան լավագույն պրոպագանդիստներ և այժմ մեծ հեղինակություն են վայելում ունկնդիրների շրջանում։ Արդյունավետ են անցկացնում տեսական սեմինարների ու քաղդպրոցների պարապմունքները հատկապես քիմիական, ավտոգենային մեքենաշինության, ճշգրիտ հաստոցների գործարանների դիրեկտորներ Մ. Թումանյանը, Հ. Ղամբարյանը, Է. Գրիգորյանը, լուսատեխնիկական գործարանի գլխավոր ինժեներ Կ. Հազրոյանը, № 17 դպրոցի դիրեկտոր Ա. Ենոքյանը, № 5 դպրոցի ուսումնադաստիարակչական աշխատանքի գծով դիրեկտորի տեղակալ Բուրաստան Առաքելյանը և շատ ուրիշներ։

Պրոպագանդիստական կադրերի ընտրությունը, սակայն, միայն գործի սկիզբն է։ Անհրաժեշտ է կատարելագործել նրանց հետ տարվող աշխատանքը, նպաստել նրանց քաղաքական մակարդակի և մեթոդական վարպետության բարձրացմանը։ Այդ նպատակով մենք կիրառում ենք բազմազան ձևեր ու մեթոդներ։ Քաղկոմին կից գործում են պրոպագանդիստների մշտական սեմինարներ։ Դրանց պարապմունքները հրավիրվում են երկու ամիսը մեկ։ Այստեղ պրոպագանդիստների համար կարդացվում են գաղափարապես հագեցված դասախոսություններ՝ ուսումնասիրվող թեմաների հիմնական հարցերի վերաբերյալ, ինչպես նաև մեթոդական խորհուրդներ են տրվում նրանց։

Պրոպագանդիստների հետ տարվող աշխատանքը կազմակերպվում է շերտավորված, հաշվի է առնվում նրանց քաղաքական-տեսական պատրաստականությունը։ Պրակտիկան վկայում է, որ, տեսական օգնությունից զատ, նրանք զգում են մեթոդական օգնության կարիք։ Այդ առումով դրական արդյունք է տալիս բաց պարապմունքների կազմակերպումը։ Դրա էությունն այն է, որ քաղաքի մեկ կազմակերպության տվյալ պրոֆիլի խմբակների պրոպագանդիստներն ունկնդրում են մեկ ուրիշ կազմակերպությունում այդ նույն պրոֆիլի խմբակների պարապմունքները։ Այնուհետև հրավիրվում է սեմինար-խորհրդակցություն, և մանրամասն վերլուծվում են պարապմունքները։ Միայն այս տարվա հունվարին ու փետրվարին 200 պրոպագանդիստներ ունկնդրել են պարապմունքներ և մասնակցել սեմինար-խորհրդակցություններին։ Պարտադիր կերպով բոլոր պրոպագանդիստներն ինֆորմացիա են ուղարկում քաղկոմ՝ իրենց լսած պարապմունքի արդյունքի վերաբերյալ։ Քաղկոմի պրոպագանդայի բաժինը, կադրերի քաղաքական և տնտեսագիտական ուսուցման քաղաքային խորհրդի անդամների հետ միասին, ուսումնասիրում ու վերլուծում է ստացված ինֆորմացիաները, հանձնարարականներ մշակում և տալիս պրոպագանդիստներին հերթական սեմինար պարապմունքից առաջ։ Այս ուսումնական տարում քաղկոմ են ներկայացվել նման ինֆորմացիաներ տեսական սեմինարների և քաղդպրոցների 400 պարապմունքների վերաբերյալ։ Պարապ-

մունքների փոխադարձ ունկնդրումներին ամբողջ ուսումնական տարվա ընթացքում մասնակից ենք դարձնում գրեթե բոլոր պրոպագանդիստներին։ Դա բարձրացնում է նրանց ակտիվությունն ու պատասխանատվությունը, դառնում փորձի փոխանակման կարևոր միջոց։

Լավ արդյունք են տալիս պրոպագանդիստների հետ քաղաքի ղեկավար աշխատողների հանդիպումները, որոնք վերածվում են սրտաբաց զրույցի։ Չէ՞ որ պրոպագանդիստը ոչ միայն տեսական գիտելիքներ է հաղորդում ունկնդիրներին, այլև սովորեցնում է նրանց շաղկապել տեսական և պրակտիկ խնդիրները, ծանոթացնում է հայրենի քաղաքի առջև ծառացած պրոբլեմներին։ Այդ միջոցառման ժամանակ ղեկավարները պրոպագանդիստներին իրազեկ են դարձնում քաղաքի տնտեսական ու կուլտուրական կյանքի, աշխատավորության ձեռք բերած հաջողությունների, առաջիկա անելիքների ու եղած դժվարությունների մասին։ Պրոպագանդիստների համար արդեն դասախոսություններով հանդես են եկել քաղկոմի առաջին քարտուղար Հ. Օհանյանը՝ «Կիրովականը տասներորդ հնգամյակում», քաղսովետի գործկոմի նախագահ Լ. Դանիելյանը՝ «Քաղաքի զարգացման հեռանկարների մասին», քաղկոմի քարտուղարներ Ա. Բադյանն ու Մ. Միրզոյանը՝ «Ինչպես աշխատեցին քաղաքի աշխատավորները տասներորդ հնգամյակի առաջին տարում» և «Պրոպագանդիստը՝ հնգամյակին» թեմաներով։

Պրոպագանդիստների հետ տարվող աշխատանքի լավ ձև են գիտապրակտիկ կոնֆերանսները։ Դրանք հրավիրվում են քաղկոմի նախաձեռնությամբ, որոշակի թեմատիկայով, քաղաքի խոշոր կազմակերպություններում։ Ընթացիկ ուսումնական տարում նպատակահարմար համարեցինք ընտրել «Հնգամյակը և պրոպագանդիստը» թեման։ Արդյունավետ են անցել քիմիական, քիմիական մանրաթելի, «Ավտոմատիկա» ավտոգենային մեքենաշինության, լուսատեխնիկական գործարաններում հրավիրված կոնֆերանսները։ Դրանցում հիմնական զեկուցումներով հանդես են եկել կադրերի քաղաքական և տնտեսագիտական ուսուցման քաղաքային խորհրդի անդամները, իսկ հարակից զեկուցումներով՝ տվյալ կազմակերպության 3—4 պրոպագանդիստներ։ Այսպես, քիմիական գործարանի կոմունիստական աշխատանքի դպրոցների պրոպագանդիստների գիտապրակտիկ կոնֆերանսում քննարկվեցին հետևյալ հարցերը. «Տասներորդ հնգամյակը և պրոպագանդիստների խնդիրները», «Կոմունիստական աշխատանքի դպրոցների դերը աշխատողների դաստիարակության գործում», «Պրոպագանդիստի անձնական օրինակը», «Կոմունիստական աշխատանքի դպրոցը և առաջավոր փորձը»։

Գիտապրակտիկ կոնֆերանսներում քննարկվում են և՛ տեսական, և՛ մեթոդական հարցեր, պրոպագանդիստները հետաքրքրությամբ են մասնակցում քննարկումներին, ստանում մեթոդական կոնկրետ օգնություն։

Սովորաբար եռամսյակը մեկ գումարվում է քաղկոմի պլենում, կարևոր հարցեր քննարկելու համար՝ քաղաքի ակտիվի նիստեր։ Դրանց մասնակիցների մի մասը (հիմնարկ-ձեռնարկությունների ղեկավարներ, կուսկոմիտեների քարտուղարներ) պրոպագանդիստներ են։ Քաղկոմը պլենումի և ակտիվի նիստերին այժմ հրավիրում է նաև պրոպագանդիստների մյուս մասին։ Դրա նպատակն է նրանց տեղյակ պահել քաղաքի տնտեսական, հասարակական, կուլտուրական կյանքում կատարվող իրադարձություններին և բարձրացնել պատասխանատվությունը։

Անչափ կարևոր է պրոպագանդիստներին տեղեկատու նյութերով ապահովումը։ Քաղկոմի քաղլուսկաբինետը պարբերաբար նրանց տալիս է համառոտ տեղեկանքներ պարապմունքներում օգտագործելու համար։ Հարուստ նյութեր են բովանդակում «Կիրովականը տասներորդ հնգամյակում», «Քաղաքի աշխատավորության հաջողությունները 1976 թվականին», «Ի՞նչ է նախատեսվում 1977 թվականին», «Միջոցառումների պլան Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության 60-ամյակի տոնակատարության անցկացման մասին» տեղեկանքները։

Պրոպագանդիստական կադրերի տեսական պատրաստականության, նրանց

որակավորման բարձրացման գործում մեծ է քաղկոմի մարքսիզմ-լենինիզմի համալսարանի դերը։ Այն ստեղծվել է երկու տարի առաջ։ Համալսարանն ունի պրոպագանդիստական ֆակուլտետ, որտեղ ընդգրկված են 65 պրոպագանդիստներ և բարձրագույն կրթությամբ 35 պատասխանատու աշխատողներ։ Այս տարվա հոկտեմբերի 1-ից նրանք նույնպես կստանձնեն պրոպագանդիստի պատվավոր ու պատասխանատու գործը։ Մինչև 1980 թ., քաղկոմի հեռանկարային պլանի համաձայն, բոլոր պրոպագանդիստները կանցնեն համալսարանի դասընթացը։

Գործին լավ է օգնում քաղկոմի բյուրոյում պրոպագանդիստների գործունեությանը վերաբերող հարցերի քննարկումը։ Մենք հանգամանորեն ուսումնասիրում ենք կադրերի քաղաքական և տնտեսագիտական ուսուցման վիճակը մեկ կամ մի խումբ կազմակերպություններում, վերլուծում սեմինարների և դպրոցների պարապմունքների ընթացքը։ Անցյալ տարվանից սկսած՝ մեծ ուշադրություն է հատկացվում պրոպագանդիստական աշխատանքի արդյունավետության հետ առնչվող հարցերի քննարկմանը։ Դա ավելի է պարտավորեցնում պրոպագանդիստներին և բարձրացնում նրանց պատասխանատվությունը։ 1976 թ. դեկտեմբերի 29-ին քաղկոմի բյուրոն քննարկեց իրենց կոլեկտիվների անդամների քաղաքական և տնտեսագիտական ուսուցման արդյունավետության բարձրացման ասպարեզում քիմիական մանրաթելի և ավտոգենային մեքենաշինության գործարանների սկզբնական կուսկազմակերպությունների կատարած աշխատանքի վերաբերյալ հարցը։ Պարզվեց, որ կազմակերպական առումով երկու ձեռնարկությունների կուսկոմիտեներն էլ որոշակի ջանքեր են գործադրել կադրերի ուսուցումը բարելավելու համար, բայց արդյունավետությունն ապահովելու գործում դեռևս ունեն շատ անելիքներ։

Այս հնգամյակն արդյունավետության և որակի հնգամյակ է։ Այն վերաբերում է ոչ միայն տնտեսական շինարարությանը, այլև քաղաքական ուսուցմանը։ Ահա թե ինչու քաղկոմն սկզբնական կուսկազմակերպություններին օգնում է՝ խորապես ըմբռնելու, որ որակի ու արդյունավետության հնգամյակում կադրերի ուսուցումը ևս պետք է կազմակերպել արդյունավետ։ Իսկ դա մեծ չափով պայմանավորված է պրոպագանդիստական կադրերի ակտիվ գործունեությամբ։

Անտարակույս, պրոպագանդիստների հետ տարվող աշխատանքը բարձրացնում է նրանց պատրաստականությունը, մեթոդական վարպետությունը։ Քաղաքում ունենք շնորհալի շատ պրոպագանդիստներ, որոնք ոչ միայն ունկնդիրներին տալիս են քաղաքական ու տնտեսական հարուստ գիտելիքներ, նպաստում նրանց կոմունիստական աշխարհայացքի ձևավորմանը, այլև ակտիվորեն աջակցում են սոցիալիստական մրցության ծավալմանը, արտադրական առաջավոր փորձի ներդրմանը, տնտեսական ցուցանիշների բարելավմանը, արժեքավոր նախաձեռնությունների տարածմանը։ Այսպես, ճշգրիտ հաստոցների գործարանի 28 պրոպագանդիստներ օգնել են ունկնդիրներին՝ ընդունելու հիմնավորված հանդիպական պլաններ, պարապմունքների ընթացքում պարզաբանել են դրանց կարևորությունը և կազմակերպական որոշակի աշխատանք կատարել։ Այս նախաձեռնության և կազմակերպական-տեխնիկական մյուս միջոցառումների շնորհիվ գործարանի կոլեկտիվը իններորդ հնգամյակն ավարտեց ժամկետից 55 օր շուտ և երկրին տվեց երկու միլիոն ռուբլու արտապլանային արտադրանք։

Ուսանելի է «Կիրներուդ» կոմբինատի պրոպագանդիստ, ձեռնարկության գլխավոր ինժեներ Յու. Մելիքսեթյանի աշխատանքի փորձը։ Նա ունկնդիրների մեջ պատվաստում է հանձնարարված գրականությունից օգտվելու ունակություն, օգնում նրանց իմաստավորելու անցած նյութը։ Պարապմունքներից մեկում, «Արտադրության արդյունավետության բարձրացման ուղիները» թեման ուսումնասիրելիս, նա շեշտեց գիտատեխնիկական առաջընթացի որոշիչ դերն այդ գործում։ Ունկնդիրներ Վ. Դանիելյանը, Վ. Պոլշնակովը, Գ. Պետրոսյանը կոնկրետ օրինակներով ցույց տվեցին, որ հնարավոր է հանքերում կատարել որոշ վերակառուցումներ և նկատելիորեն բարձրացնել աշխատանքի արտա-

գրողականությունը։ Պրոպագանդիստ Յու. Մելիքսեթյանն այդ գործում կոնկրետ օգնություն ցույց տվեց նրանց։ Վեց ամիս անց նույն ունկնդիրները սեմինարում ինֆորմացիա տվեցին, որ գիտատեխնիկական նորամուծությունների իրականացմամբ հանքերից երեքում աշխատանքի արտադրողականությունը բարձրացել է 15 տոկոսով։

Ինչպես ագիտացիոն, նույնպես և պրոպագանդիստական աշխատանքում հսկայական կարևորություն ունեն ցուցադրական նյութերը։ Դրանք օգնում են ունկնդիրներին՝ խորությամբ ընկալելու նյութը։ Ցուցադրական միջոցներից օգտվում են նաև մեր պրոպագանդիստները։ ՍՄԿԿ XXV համագումարի նյութերն ուսումնասիրելիս՝ նրանք պարապմունքները զուգակցում են ֆիլմերի ցուցադրմամբ։ Ունկնդիրները մեծ հետաքրքրությամբ են դիտում «ՍՄԿԿ XXV համագումարը», «Մենք կառուցում ենք ԲԱՄ-ը», «Աշխատանքի գիտական կազմակերպումը», «Պատմվածք կոմունիստի մասին» կինոնկարները։

Քաղաքի բոլոր ուսումնական հաստատություններում գործող տեսական սեմինարներում ունկնդիրներն ուսումնասիրում են ՍՄԿԿ XXV համագումարի նյութերը, աշխատավորների կոմունիստական դաստիարակությանը վերաբերող հարցեր։ Նրանք հանդես են գալիս ռեֆերատներով։ Ուսուցումը մեծ չափով օգնում է դասախոսներին, ուսուցիչներին՝ լուծելու մատաղ սերնդի, ուսանողության կոմունիստական դաստիարակության հրատապ շատ հարցեր։

Ինչպես ամեն մի բնագավառում, գաղափարական աշխատանքում ևս մեծ է խրախուսանքի դերը։ Քաղկոմը լուրջ ուշադրություն է նվիրում պրոպագանդիստների խրախուսմանը։ Չէ՛ որ բարոյական աջակցությունն անհրաժեշտ է նաև նրանց։ Քաղկոմի քաղլուսկաբինետում ստեղծվել է «Լավագույն պրոպագանդիստը» պատվո տախտակ, որտեղ ամեն տարի փակցվում են առաջավոր պրոպագանդիստների լուսանկարները։ Ուսումնական տարվա ավարտից հետո առաջավոր 10 պրոպագանդիստների տրվում է քաղսովետի գործկոմի պատվոգիր։ Լավագույն պրոպագանդիստներին խրախուսում են նաև տեղերում, սկզբնական կուսկազմակերպություններում։

Իրենց աշխատանքում հաջողության հասնելով՝ ունկնդիրները երախտագիտությամբ նշում են տեսական սեմինարի օգտակարությունը և սիրով են արտահայտվում պրոպագանդիստների մասին։ Սակայն քաղաքի ոչ բոլոր կուսկազմակերպություններում է, որ պրոպագանդիստները դարձել են քաղաքական և տնտեսագիտական ուսուցման կենտրոնական դեմք։ Դա բացատրվում է նրանով, որ վերջին տարիներին ընդլայնվեցին ուսուցման շրջանակները, մի քանի անգամ աճեց խմբակների թիվը, իսկ պրոպագանդիստական կադրերի պատրաստումը ետ մնաց։ Հետևանքը եղավ այն, որ պրոպագանդիստական աշխատանքում ներգրավվեցին նաև այնպիսի ընկերներ, որոնք դեռևս անհրաժեշտ փորձ և մեթոդական վարպետություն չունեին։

Քաղաքային կոմիտեն, սկզբնական կուսկազմակերպությունները շերտավորված աշխատանք են տանում այդ պրոպագանդիստների հետ։ Կարելի է հուսալ, որ որոշ ժամանակ անց նրանցից շատերը կհամալրեն լավագույնների շարքերը։

Անցած տարի համամիութենական սոցմրցության մեջ բարձր արդյունքների հասավ նաև Կիրովականը, որն արժանացավ ՍՄԿԿ Կենտկոմի, ՍՍՀՄ Մինիստրների սովետի, ՀԱՄԿԽ-ի և ՀամԼԿԵՄ Կենտկոմի փոխանցիկ կարմիր դրոշին։ Անշուշտ, այդ կարևոր նվաճման մեջ իրենց ավանդն ունեն նաև մեր պրոպագանդիստները։ Կուսքաղկոմը և սկզբնական կուսկազմակերպություններն իրենց պարտքն են համարում՝ մշտապես օգնել պրոպագանդիստներին, կատարելագործել նրանց հետ տարվող աշխատանքի ձևերն ու մեթոդները։ Քաղկոմը որոշել է առաջիկա երկու տարում հասնել այն բանին, որ բոլոր պրոպագանդիստները, երկրի առաջավոր պրոպագանդիստների օրինակով, ունենան անհատական ստեղծագործական պլաններ ողջ ուսումնական տարվա համար։ Դա շատ կօգնի պրոպագանդիստներին՝ պարապմունքներն անցկացնելու արդյունավետ, մոբիլիզացնելու ունկնդիրներին տասներորդ հնգամյակի առաջադրանքները հաջողությամբ կատարելու համար։

ՆՈՐ ՄԱՐԴՈՒ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՊՐՈԲԼԵՄՆԵՐ

ԸՆՏԱՆԻՔԻ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ՊԱՐՏՔԸ

Վ. Ա. ԱՍՏՎԱԾԱՏՐՅԱՆ
Հայկական ՍՍՀ պետական մրցանակի դափնեկիր, պրոֆ.
Երևանի պետական բժշկական ինստիտուտի ռեկտոր

Մարդու հոգեկան հարստությունը նրա մտքերի հարստությունն է, զգացմունքների խորությունն ու համոզմունքների ուժը։ Եվ այդ հոգեկան հարստությունն ավելի ու ավելի է դառնում առաջավոր սովետական մարդու՝ կոմունիստական հասարակարգ կառուցողի, լիակատար սեփականությունը։ Սովետական մարդն ունի լայն մտահորիզոն, կոմունիստական հաստատուն համոզմունքներ և զգացմունքների բարձր կուլտուրա։ Կոմունիստական հասարակարգի մարդը ձևավորվում է այսօր։ Նրա առջև բացվում են գիտության ու տեխնիկայի լայն հորիզոններ։ Սակայն գիտելիքների նշանակությունը չի սահմանափակվում սոսկ նրանով, որ հնարավորություն է տալիս զբաղվելու մի որոշակի աշխատանքային գործունեությամբ։ Գիտելիքները լուսաբանում են աշխարհի ընդհանուր պատկերը, բնության և հասարակության զարգացման ընդհանուր օրենքները, որի շնորհիվ մշակվում է երևույթների ընկալման գիտական մոտեցում, ձևավորվում կոմունիստական աշխարհայացք։

Երեխայի՝ ապագա կոմունիստական հասարակարգ կառուցողի, հոգեկան զարգացման հիմքերը դրվում են ընտանիքում։ Ամենավաղ հասակից են երեխաների մեջ ստեղծվում պատկերացումները բնության, մարդկանց փոխհարաբերությունների, շրջապատող աշխարհի մասին։

Ծնողները, նրանց վարքագիծը, երեխաների հետ ունեցած նրանց փոխհարաբերություններն են պայմանավորում երեխաների պատկերացումների հարստությունը, նրանց արագ զարգացումը։ Երեխայի հոգեկան կերպարն ստեղծվում է ծնողների հոգեկան առաջձի ազդեցությամբ. ահա այս չափազանց կարևոր խնդրին եմ ուզում անդրադառնալ ներկա հոդվածում։

Յուրաքանչյուր երեխա իրավունք ունի երջանիկ մանկության, և դրա հիմքը երեխայի կյանքի առաջին իսկ օրերից դնում են ծնողները։

Երեխա մեծացնելն իսկական արվեստ է, որը պետք է կատարելագործել ամբողջ կյանքում։ Սխալվում են այն մարդիկ, ովքեր կարծում են, թե բավական է տանն ստեղծել հիանալի կենցաղային պայմաններ, ապրել լիության մեջ, և միջավայրը ինքնիրեն (ընտանիքը, մանկապարտեզը, դպրոցը և այլն), «մեխանիկորեն» կապահովի երեխայի հետագա դաստիարակությունը։ Ուրիշները, հակառակը, այնքան եռանդ են գործադրում խիստ լինելու, որ նրանց երեխաները մեծանում են ինքնամփոփ և վատ նախապատրաստված՝ ժամանակի բարոյական պրոբլեմները ճիշտ լուծելու։ Իհարկե, միամտություն է մտածել, թե երեխայի անհատականության ձևավորումն ամբողջովին պայմանավորված է սոսկ ծնողների կամքով, սակայն և դժվար է գերագնահատել ծնողների դերը։

Մեծերի անմիջական ներգործությամբ է, որ հայտնվում է երեխայի առաջին ժպիտը, սկսվում է նրա առաջին ծանոթությունն առարկաների հետ, բացվում է լեզուն և այլն։ Այդ գործունեության ընթացքում և մեծերի անմիջական ազդեցությամբ կազմավորվում են երեխայի շատ պատկերացումներ, տարրական հասկացողություններ, երեխան ձեռք է բերում շատ հմտություններ և գիտելիքներ շրջապատող իրերի ու երևույթների մասին, սկսում է կայունանալ նրա կողմնորոշումը շրջապատում, ձևավորվում են մեծերի ու երեխաների տարբեր փոխհարաբերությունները, դրվում են մանկան բարոյական վարքագծի, անհատականության զարգացման հիմքերը։ Երեխաները վաղ հասակից են ունե-

նում բարդ ապրումներ, հույզեր— ուրախություն, հաճույք, վիրավորանք, շփոթմունք, կասկածություն, հետաքրքրասիրություն և այլն:

Այսպիսով, երեխայի կյանքի առաջին իսկ օրվանից նրա գլխավոր դաստիարակները ծնողներն են: Ամեն քայլափոխում կյանքը ծնողների առջև դնում է բազմազան խնդիրներ, որ պետք է լուծել մշտապես, ամեն ժամ: Ճիշտ դաստիարակության բանալին ընտանեկան ապրելակերպն է, նրա գաղափարա-բարոյական համոզմունքները:

Շատ կարևոր է, որ երեխայի հոգում զարգանա վստահություն սեփական ունակությունների նկատմամբ, որ նա հավատա իր կարողությանը՝ մեծերի հետ մասնակցելու ընտանիքի ողջ կյանքին: Այնպես պետք է անել, որ երեխաների՝ ընտանիքում կատարած աշխատանքը բխի հոր և մոր կյանքը թեթևացնելու նրանց անկեղծ մղումից: Ծնողների հոգսերն ու ուրախությունները պետք է տուն մտնեն այնպես, ինչպես և երեխաների հոգսերն ու ուրախությունները, և դրանք պետք է հավասարապես թանկ լինեն բոլորի համար: Այդպես են առաջանում մտերմիկ փոխհարաբերությունները հոր և մոր, երեխաների և ծնողների միջև: Այդպիսի փոխհարաբերությունները դառնում են աճող մարդու վարքագծի և բնավորության շատ կարևոր գործոններ:

Կյանքը ցույց է տալիս, որ երեխաները կարող են հաճախ ճիշտ գնահատել այս կամ այն երևույթները, հուզվել դրանց համար և այդուհանդերձ վատ արարք կատարել, լինել անարդարացի, եսասիրություն ցուցաբերել, խուսափել ոչ հաճելի, սակայն կարևոր գործերից: Որքան մեծ են երեխաները, այնքան ավելի բարդ են կյանքի առաջադրած հարցերը: Ամեն մի, նույնիսկ ամենադժվար դեպքում, երեխան պետք է իր առջև տեսնի ուղիղ ճանապարհ: Ցավով ստիպված ենք ասել, որ ծնողները միշտ չէ, որ բավարար ուշադրություն են նվիրում երեխայի հոգեկան աշխարհին:

Արդյոք, մի՞շտ է, որ երեխայի մեջ տեսնում ենք մարդուն, մի՞շտ է, որ հարգանքով ենք վերաբերվում նրա մտքերին ու ապրումներին: Հարցն ուղղակի դնենք. արդյոք, մի՞շտ ենք հարգում մեր երեխային: Հավանաբար, ո՛չ միշտ, և բնավ ո՛չ բավականաչափ: Այդ երբեք չի արվում գիտակցաբար, սակայն առանց գիտակցելու արվում է շատ հաճախ: Եվ ամենից վատն այն է, որ երեխաներն աստիճանաբար ընտելանում են դրան: Ո՞վ է մեղավոր, եթե ոչ՝ մենք:

Շատ դժվար է, հոգնած և մտահոգ տուն գալով, հաղթահարել այդ վատ տրամադրությունը, լինել քնքուշ ու բարի: Սակայն, եթե նկատի առնենք, որ երեխաների հետ եղած դժվարությունների մեջ մեծ մասամբ մեղավոր են ոչ թե երեխաները, այլ ընտանիքից դուրս մեր մեծ ու փոքր անախորժությունները, որ բարկանալով երեխաների վրա, մենք պարզապես հագուրդ ենք տալիս մեր զայրույթին, գուցե հաջողվի ավելի հաճախ մեզ զսպել:

Իհարկե, կլինեն հայրիկներ ու մայրիկներ, որ կասեն ի պատասխան. «Ներեցե՛ք, մենք երեխաների վրա բարկանում և պատժում ենք ամենևին ոչ այն պատճառով, որ զայրացած ենք: Մենք նրանց բարին ենք կամենում, դաստիարակում ենք նրանց»:

Սակայն պետք է լավ հիշենք և մի այլ բան, որ «դաստիարակելն» ու «խրատներ կարդալը» տարբեր բաներ են: Մենք պետք է հանդես գանք ոչ թե անառարկելի ճշմարտություններ բարբառողի դերում, այլ լինենք մանկան մտքի ու սրտի խորացված թարգմանը:

Աշխատանքի վայրում, բարեկամների, հարազատների հետ շարունակ խոսում ենք մեր երեխաների մասին, հպարտանում նրանց հնարամտությամբ, պատմում զանազան զվարճալի դեպքեր: Իսկ տանը, երբեմն, կարծես դիտմամբ, անում ենք ամեն բան, որ երեխան մեր սերն ու քնքշանքը չտեսնի: Հապա ինչպե՞ս երեխաներն իմանան, որ մենք նրանց աշխարհում ամենից ավելի ենք սիրում:

Եվ մի օր էլ դուք նկատում եք, որ ձեր որդին կամ դուստրը կանգնած է ձեր առջև, հայացքը հատակին հառած և համառորեն լռում է: Առաջ ձեզ բարկացնում էին ամեն տեսակ բացատրությունները, հիմա էլ զայրացնում է լռությունը: Իսկ երեխան, եթե հիշեք, մի ժամանակ ջանում էր ձեզ ինչ-որ բան բացատրել, բայց հետո տեսավ, որ միտք չունի: «Դու ամեն ինչի համար բացատրություն կգտնես»,— ասում էիք դուք (հապա ինչո՞ւ էիք հարցնում): Ահա և նա լռեց:

Ծնողները տառապում են, ծնողները չեն կարողանում հասկանալ՝ պատճառն ի՞նչ է. երեխան դարձել է այնքա՜ն ինքնամփոփ, անհաղորդ: Նա չի ուզում խոսել ո՛չ իր անհաջողությունների, ո՛չ ուրախությունների մասին, նա չի լսում և խորհուրդներ չի ընդունում, ապրում է մի տեսակ ինքնիրեն. ո՛չ ազդել է լինում վրան, ո՛չ օգնել: Եվ ամեն տեսակ մանրմունր, առաջին հայացքից անմեղ թվացող բաներով հաճախ ավելի ու ավելի ենք մեզնից հեռացնում մեր երեխաներին:

— Հայրի՛կ, ի՞նչ ես կարծում, եթե Սևուկը բամբասում է...

— Առաջինը, ես կարծում եմ, ոչ թե Սևուկը, այլ Արմենը, երկրորդ, ես կարծում եմ, որ եթե դու վերցնում ես իմ գործիքները, ուրեմն, բարի եղիր՝ տեղը դնել: Երեկ երկու ժամ որոնում էի մուրճը, որտե՞ղ էիր դրել:

Երևում է՝ բամբասկոտ Սևուկի խնդիրը կլուծվի սեփական ուժերով: Ամեն դեպքում, որևէ կերպ կլուծվի: Բայց թե որդին երկրորդ անգամ կգա՞ հորից խորհուրդ հարցնելու, արդեն կասկածում եմ: Իսկ եթե գա էլ, ապա, հավանաբար, խորհրդի փոխարեն կրկին նկատողություն կստանա:

Հաճախ եմ մտածում, թե որքա՜ն զարմանալիորեն բարյացակամ են երեխաները: Մենք նրանց շշպռում ենք, խոսքը կտրում, հաճախ լինում ենք անարդարացի և, զարմանալի՛ բան, նրանք մեզ ամեն ինչ ներում են: Մեծ մարդը վաղուց սոսկալի կվիրավորվեր նման վերաբերմունքից: Կարելի՞ է պատկերացնել, որ մեկը գա իր բարեկամի մոտ, սկսի պատմել իր ուրախության կամ դժբախտության մասին, և բարեկամը խոսքի կեսին ընդհատի նրան՝ «Քիթդ սրբիր»: Ճիշտ այդպես մենք հաճախ ենք վարվում երեխաների հետ:

Իսկ նրանք նորից ու նորից դիմում են մեզ: Մեծերն ունեն ընկերներ, հարազատներ, ամուսին կամ կին: Իսկ ո՞վ ունի երեխան, բացի մորից ու հորից: Երեխաները դեռևս չեն կարողանում բարեկամություն անել՝ բառիս մեր հասկացողությամբ: Նրանց առաջին իսկական սերը ծնողներն են: Ահա որտեղ է բացվում դաստիարակության լայն ասպարեզը: Ահա որտեղ է ծնվում վստահությունը, հարգանքը մեր նկատմամբ, մտերմությունը՝ ամբողջ կյանքում: Սակայն բարեկամությունն ունի իր օրենքները՝ պահանջում է փոխադարձ հարգանք:

Ուրեմն ի՞նչ, բոլորովին հրաժարվե՞լ նկատողություն անելուց, պատժելուց: Իհարկե, ո՛չ: Սակայն միտք ունի այդ անել միայն այն դեպքում, երբ կարող է ազդել: Եթե, օրինակ, երեխային պատժում են նրա համար, որ սավառնակներ է սարքել հայրիկի աշխատանքային թղթերից կամ նավի համար առագաստներ է կարել մայրիկի շրջազգեստից, ամենայն հավանականությամբ երեխան այլևս այդ բանը չի անի: Սակայն, եթե նրան պատժում են, օրինակ, ցրվածության, կամ թափթփվածությա՞ն համար: Կարո՞ղ է երեխան ճիշտ ըմբռնել այդ պատիժը: Ձեր պահանջով նա այլևս ցրված չի՞ լինի: Այս դեպքում նկատողություններ անելով՝ ոչնչի չես հասնի: Հարկավոր է օգնություն, և անպայման՝ բարյացակամ:

...Դուք կանչում եք ձեր որդուն, նա պատասխանում է. «Գալի՜ս եմ»,— սակայն չափազանց երկար է տևում նրա գալը: Գնում եք պարզելու պատճառը և տեսնում եք, որ ձեր որդին կանգնած է սենյակի մեջտեղը՝ ցրված տեսքով. նա ոտք դնելու տեղ էլ չունի, որովհետև ամբողջ հատակը ծածկված է «Կոնստրուկտորի» մասերով, թղթերով... Զսպե՛ք ձեզ, մի՛ք զայրանա: Չէ՛ որ երեխան զբաղված էր հետաքրքրական գործով, ինչ-որ բան էր սարքում, սոսնձում, կառուցում: Ինչի՞ համար նրա վրա բարկանաք: Մի՞թե նա վատ բան է արել: Իր ցրվածության, անկազմակերպվածության պատճառով նա չի կարողանում իրերը հավաք պահել. նրան պետք է մերթ մի բան, մերթ՝ մյուսը, և պետք է հենց այդ րոպեին: Նա հրապուրված, կլանված է իր գործով, հետևանքների մասին չի էլ մտածում, և այդ բնական է: Տարիքն է մեզ շրջահայաց դարձնում... Ձեզ զսպեցեք և զայրացած մի՛ բղավեք. «Ի՞նչ ես արել»: Բարեկամաբար առաջարկեք նրան միասին վերացնել այդ անկարգությունը: Եվ կտեսնեք՝ ձեր որդին կոգեշնչվի ու խանդավառությամբ կսկսի կարգի բերել:

Բացառված չէ, որ նույնիսկ կջանա ձեզ քիչ գործ թողնել, նա գիտե, որ փաստորեն ինքը պետք է այդ ամենն աներ: Իհարկե, կարող է և այլ կերպ լինել. երեխան սկսի խաղալիքները հավաքել ծուլորեն, դանդաղ: Սակայն չէ՛ որ եթե նա մենակ հավաքելու լիներ, առանց ձեր օգնության, միևնույն է, ավելի արագ չէր շարժվելու: Ուրեմն, լավ է, որ գոնե մի ավելորդ գժտություն չի եղել:

Ցավոք, չափից ավելի որդեսեր ծնողները խախտում են ապագա քաղաքացու հոգևոր աշխարհի ամենահաստատուն սյուներից մեկը, երբ նրան փոքրուց չեն վարժեցնում ֆիզիկական աշխատանքի: Ֆիզիկական աշխատանքի հակման խրախուսումը մարդու երջանկության ու զարգացման մշտական, կարևորագույն գործոններից մեկն է: Խորշանքը ֆիզիկական աշխատանքից՝ ծնում է քաղքենիություն և պորտաբուծություն:

Բենժամին Սփոքը երեխաների և ծնողների մասին իր հիանալի գրքում (Երեխան և նրա խնամքը) գրում է, որ իր համոզմամբ, երեխաների հետ ունեցած փոխհարաբերություններում «ավելի լավ է դրսևորել անհոգություն, քան չափազանց լարվածություն»: Ոչինչ, որ հատակը կեղտոտվել է՝ մեկ է պետք է լվացվի: Մի ընդհատեք երեխային, լսեցե՛ք նրան, երբ խոսում է, իսկ որ տունը թափթփված է, դասերը չի սովորել, նրան հետո կասեք: Դուք նրան շատ պետք եք, նա ձեզ սիրում է, ձեր կարծիքը թանկ է նրա համար: Դուք կարող եք մարդուն ճիշտ ուղիով տանել, օգնել, որ նա միշտ լինի հետաքրքիր ու խելացի, և կարող եք նրան դաստիարակել միայնության, նաև իր ուժերի նկատմամբ՝ անվստահության: Դուք քիչ ժամանակ ունեք, շարունակ զբաղված եք, դա իրոք այդպես է: Սակայն, եթե այն ժամանակը, որ ծախսում եք խրատներ տալու վրա, օգտագործեք խաղալ, ուրախ խոսակցության համար, երեխան լիովին գոհ կլինի: Նրան այնքան էլ շատ բան պետք չէ:

Մեր երեխաները լավն են, բարի, հետաքրքիր:

Եվ, եթե մենք՝ ծնողներս, հոգ չտանենք, որ նրանք այդ իմանան, հապա ուրիշ ո՞վ պիտի այդ անի։ Եթե նրանք տանն իրենց հանգիստ ու ջերմ մթնոլորտում չզգան, ուրիշ որտե՞ղ պետք է իրենց լավ զգան։ Ուրեմն, չարժե, հավանաբար, երեխաներից թաքցնել ձեր սերը։ Թող նրանք իմանան այդ, թող տեսնեն։ Նրանք դրանից երես չեն առնի։ Պարզապես երջանիկ կլինեն։

«Դուք ի՞նչ եք քարոզում։ Անպատի՞ժ թողնել, ամեն ինչ ների՞լ։ Բայց ի՞նչ կդառնա մեր երեխան»,— կարող է առարկել որևէ ընթերցող։ Ո՛չ, իհարկե, խոսքն այդ մասին չէ, մենք խոսում ենք այն կարևոր բանի մասին, որ պետք է երեխային— սիրո մասին, երեխայի նկատմամբ ձեր խոր հարգանքի մասին, այլապես դաստիարակության վերաբերյալ ձեր բոլոր տեսական գիտելիքները հօդս կցնդեն։

Երեխային դաստիարակել պետք է, ավելին՝ անհրաժեշտ։ Սակայն ծայրահեղության մեջ չպետք է ընկնել։ Շարունակ հոգ տանելով երեխայի համար, մի՛ք մոռանա և ձեզ։ Չափազանց ինքնազոհողությունն օգուտ չի տա ո՛չ ձեզ, ո՛չ ձեր երեխային։ Ավելին կասեի՝ այդ կարող է անբարյացամություն հարուցել փոքրիկի նկատմամբ, թեև նա ձեզնից այդքան զոհողություններ չէր պահանջել։ Ձեզ շատ բանից զրկելով, դուք դառնում եք ջղային, դյուրագրգիռ, որը, անկասկած, կանդրադառնա և երեխայի վրա։ Հարկավոր է ավելի համբերատար լինել, առավել նրբանկատ։ Երեխայի նկատմամբ պահանջկոտ լինելով, մի՛ մոռացեք պահանջկոտ լինել և ձեր նկատմամբ։ Աշխատեք միշտ օբյեկտիվ և արդարամիտ լինել։ Եղեք հետևողական, սկզբունքային։ Հաստատակամությունը ծնողական սիրո անհրաժեշտ մասն է։ Մի՛ համառեք երեխայի հետ ձեր փոխհարաբերություններում, նրան մի՛ չարացրեք։ Սկզբունքայնություն պետք է դրսևորել ոչ թե մանրուքներում, այլ կարևոր, առանցքային խնդիրներում։

Իսկ երբ դուք դառնացած եք, ձեզ համար ծանր վիճակ է, խորհուրդ եմ տալիս հիշել մի ճշմարտություն. «Ոչ թե դուք եք ձեր խնամքով և ուշադրությամբ երջանկացնում երեխային— դա ձեր ծնողական պարտականությունն է— այլ երեխան է ձեզ երջանկացրել իր աշխարհ գալով»։

— Սպասեցեք,— կարող եք իրավամբ առարկել,— դուք, կարծես, հակասում եք ձեզ։ Մեկ ասում եք՝ երեխան ձեզ երջանկացրել է, մեկ, թե մի՛ մոռացեք ձեր շահերը, զոհողություններ պետք չեն... Ինչպե՞ս հասկանալ։

Համաձայն եմ։ Հենց այդ հակասություններն են կյանքի դժվարությունները։ Դրանք են հենց ծնողների և երեխաների միջև ծագող անհավատալիորեն բարդ փոխհարաբերությունների արմատները։

Արդ, ինչպես ենք հասկանում մեր դերն ու կարևորությունը «ծնող—երեխա» փոխհարաբերությունների ձևավորման բարդ պրոցեսում,— այստեղ պետք է որոնել ակունքներն ընտանեկան բոլոր բախումների, որոնց մասին երբեմն սահմռկեցուցիչ հրապարակումներ ենք կարդում թերթերի և ամսագրերի էջերում։ Այդ շատ մեծ ու լուրջ սոցիալական պրոբլեմ է։ Վաղ թե ուշ այն ծագում է ամեն մի ընտանիքում, թեև լուծվում է տարբեր կերպ. ոմանց մոտ՝ թեթև և ճիշտ, ուսափ՝ աննկատելի, այլոց մոտ՝ ծանր, բայց և լուծվում է, իսկ մի մասի մոտ դառնում ընտանեկան անլուծելի ողբերգություն։

Ի՞նչ է այս, ինչպե՞ս կարող էր այդ պատահել։ Ծնողներն իրենց երեխային են նվիրել ամբողջովին, անմնացորդ, զրկելով իրենց շատ բաներից։ Նրանք երեխաներին են տալիս իրենց երիտասարդությունը, կյանքի լավագույն տարիները։ Եթե հարկ լինի, առանց վայրկյան իսկ տատանվելու, երեխային կզոհեն և իրենց կյանքը։

Ուստի, ծնողները բնականաբար իրավունք ունեն երախտագիտություն ակնկալելու այն բանի համար, որ նրանց պահել, մեծացրել են,— և դա դեռ շատ քիչ չլիներ...

Երեք կին ջուր էին հանում ջրհորից։ Նրանց մոտեցան իրենց որդիները։ Մեկը համբուրեց մորն ու երգելով շարունակեց իր ճամփան։ Երկրորդը հարցրեց՝ չե՞ս հոգնել և վազեց ընկերոջ հետևից։ Երրորդը լուռ վերցրեց դույլերն ու տուն տարավ։

— Ասա՛, իմաստո՛ւն,— հարցրին մայրերը,— ո՞ւմ որդին է ամենագեղեցիկը։

— Օ՜, կանա՛յք, այստեղ միայն մի որդի կար,— պատասխանեց իմաստունը։

Միշտ այս ուսանելի առակն եմ հիշում, երբ ծնողները գանգատվում են իրենց երեխաների անսրտությունից։ Ինչի՞ց է առաջանում մանկան սրտի այդ խլությունը. ծնողների՝ ամեն ինչ ներող վերաբերմունքի՞ց, թե՞ հոգեկան կապերի բացակայությունից։ Ո՞րն է գաղտնիքն այն մարդկանց, ովքեր շահել են իրենց երեխաների սերն ու նվիրվածությունը։ Երեխաները ծնողների սերն ընկալում են որպես բնարուխ մի բան, սակայն միշտ չէ, որ պատրաստ են նրանց պատասխանելու անշահախնդիր փոխադարձությամբ։ Հաճախ քիչ են հոգում հայրերի և մայրերի համար, միշտ չէ, որ ձգտում են հասկանալ նրանց հոգեկան աշխարհը։ Երբեմն շատ եսասիրական, հաշվենկատ է երեխաների վերաբերմունքը ծնողների նկատմամբ։

«Ո՞ւմ է քաշել»,— նման դեպքերում հարցնում է ծնողը հուսահատված, և անմիջապես ծնվում է առաջին հարցը. «ինչի՞ց եմ զրկել նրան, տվել եմ ամեն ինչ...»։ Կյանքում ամեն ինչ կորցնում

է իր իմաստն ու նշանակությունը. ո՞ւմ համար եմ ապրել, ո՞ւմ համար եմ աշխատել...

...Նունեն իր մայրիկի միակ աղջիկն էր։ Նրանց իրար հետ հաճախ էի տեսնում դպրոցի մոտ, ուր սովորում էր և իմ տղան։ Նունեն սովորում էր նաև երաժշտական դպրոցում։ Մայրը, զրկելով իրեն հանգստից, վազում էր դպրոց, աղջկան տանում պարապմունքի՝ դպրոցից երկու հարյուր մետր հեռու գտնվող մյուս շենքը։ Մայրն աղջկան հագցնում էր վերարկուն, կոճկում կոճակները, կապում, կապում կոշիկների քուղերը։ Իսկ Նունեն՝ երկար, մուգ արտևանունքների տակից փայլփլող սև աչիկներով այդ սքանչելի տասը տարեկան արարածը, շողում էր երջանկությունից։ Անփույթ թափթփված շեկլիկ մազերը, որ շրջանակում էին զարմանալի ճիշտ դիմագծերով ճերմակ դեմքը, նրան առանձին, նույնիսկ իր տարիքի համար մի փոքր անսովոր գեղեցկություն էին տալիս։

Մայրն ինքն էր բռնում նրա պայուսակն ու նոտապանակը։ Մի անգամ փորձեցի նրա հետ խոսել, թե արդյոք շատ չի՞ երես տալիս աղջկան։ Սակայն կինը չուզեց խոսել ինձ հետ այդ մասին, և ես, ինձ համար իսկ անսպասելի, խստորեն ասացի նրան.

— Չի կարելի սեփական երեխայի ծառան դառնալ։

Կինը, մի փոքր շփոթված իմ տոնից, սակայն, հավանաբար, իմանալով, որ մասնագիտությամբ մանկաբույժ եմ, շատ սառը պատասխանեց.

— Ես դա իմ պարտքն եմ համարում։

Դրանից հետո էլ մայրը, ինչպես միշտ, դիմավորում էր Նունեին. ջանալով միայն աննկատ մնալ ծնողների բազմության մեջ կամ, խուսափելով ինձնից, շրջվում էր այնպես, որ չերևար՝ ինչպես է կարգի բերում, գեղեցկացնում աղջկան։ Իսկ Նունեն, ակնհայտորեն զգալով իրադրությունը, փնտրում էր ինձ աչքերով, և ինչ-որ հպարտ բան էր հայտնվում աղջկա հայացքում, երբ մայրը նորից ու նորից կռանում էր ուղղելու նրա ծալված գուլպան։

Եվ ահա մի անգամ, Նունեն, անջատվելով դպրոցից աղմուկով դուրս վազող երեխաների խմբից, տեսավ, որ մայրը չկա։ Ի՞նչ կարող էր պատահել... Ինչո՞ւ ամեն օր... Նունեն մի կողմ քաշվեց, կանգնեց պատի տակ ու շվարած նայում էր շուրջը, կարծես նրան միայնակ գցել էին մի անմարդաբնակ կղզի։ Նա անմիջապես ընկճվեց և կոպիտ, կարուկ պատասխաններ էր տալիս իրեն մոտեցող համադասարանցիներին, որոնք, ըստ երևույթին, իրենց ծառայություններն էին առաջարկում։

Հեռվից երևաց կինը՝ շնչակտուր, շփոթված, մեղավորի տեսքով, ասես հանցանք էր գործել, մոտ վազեց աղջկան և, որքան կարելի է հեռացնելով նրան ինձնից, սկսեց սովորականի նման շտապ-շտապ կոճակները կոճկել, մազերը հարդարել, հետո էլ համբուրում էր ու հուզված ինչ-որ բան ասում։ Չեմ թաքցնում, շատ էի ուզում իմանալ՝ ինչ էին խոսում նրանք. արդարանո՞ւմ էր մայրն իր ուշացման համար, գուցե աղջկան պատմում էր աշխատանքի տեղում կամ տանն իր հետ պատահած մի շատ կարևոր բանի մասին, որը նրան մի քանի րոպե ուշացրել էր... Եվ հանկարծ, ասես գլխիս սառը ջուր լցրին. Նունեն ոտքով խփեց, հրեց մորը և բավական բարձր բղավեց նրա երեսին.

— Ձայնդ կտրի՛ր։ Զզվեցրիր։ Հանգիստ թող ինձ։

Այդ օրից ի վեր, զարմանալիորեն պարզորոշ հաճախ աչքիս առաջ կանգնում է այդ փոքրիկ, գեղեցիկ աղջկա դեմքը, որ այլայլվել էր ատելության ծամածռությամբ, լսում եմ նրա դաժան խոսքերը։ Ի՞նչն էր դաժանացրել աղջկան, հեռացրել այդքա՜ն ուշադիր, քնքուշ և միակ երեխային անսահմանորեն նվիրված մորից։ Ի՜նչ սոսկալի անարդարություն։

Նունուշիկի մայրիկը, իհարկե, վաղուց աղջկան ներել է այդ դավաճանական արարքը (այլ կերպ դա չեմ կարող որակել), ասենք՝ վստահ էլ չեմ, որ այն ժամանակ վիրավորվեց նա։ Իսկ ես երկար մտատանջվում, շարունակ նույն հարցն էի տալիս ինձ. «այնուամենայնիվ, ո՞վ է մեղավոր այս կոնֆլիկտում»— և ամեն անգամ նույն, միակ պատասխանն է— մայրը։

Խորապես համոզված եմ, որ ահա այդպիսի նունեներից են ձևավորվում այն մեծերը, որ սովոր են «վայելել, բայց ոչնչով չհատուցել»։ Վերցնել այն ամենը, ինչ հնարավոր է, վերցնել որպես պարտադիր մի բան, որպես սեփականը, օրինական կերպով իրեն պատկանողը, վայրկյան իսկ չմտածելով՝ ինչո՛վ հատուցել այն մարդուն, որը նրա կյանքը դարձրել է հետաքրքրական, գեղեցիկ, կամ, պարզապես, նրան կարճատև ուրախություն է պարգևել։ Այսպիսի արատավոր, ամարդի վարմունքը մնում է և բարեկամների, ընկերների նկատմամբ, հետագայում արտահայտվում և ամուսնական կյանքում և նույնիսկ... սեփական երեխաների նկատմամբ։

Ամենավաղ մանկական հասակում, երբ դրվում են բարոյականության հիմքերը, մենք պետք է հաստատապես հիշենք, որ ընտանիքը այն կոլեկտիվն է, որտեղ ծնունդ է առնում մերձավորին սիրելու, նրա համար հոգալու հիանալի զգացմունք, երբ սովորում ես մտածել ո՛չ միայն քո, այլև ուրիշների մասին։ Ահա թե ինչու այնքա՜ն կարևոր է երեխաներին սովորեցնել սիրել ու հարգել ծնողներին։ Եթե երեխան անսրտություն է ցուցաբերում հոր կամ մոր, տատիկի կամ պապիկի նկատմամբ, դժվար է հավա-

տալ, թե նա սրտացավ կլինի օտար մարդկանց հանդեպ։ Դպրոցականներին տրվող բնութագրերում հաճախ կարդում ենք. «լավ ընկեր է», սակայն գրեթե երբեք չի գրվում՝ «ծնողներին սիրող որդի, կամ աղջիկ է»։ Եվ այդպես էլ ստեղծվում է հասարակական կարծիք, լավ ընկեր լինելը պարտադիր է, իսկ թե ի՛նչ որդի կլինես, դա հասարակության համար միևնույն է։

Սակայն առանց խելամիտ, խստապահանջ ծնողական սիրո լավ որդի կամ աղջիկ դաստիարակել հնարավոր չէ։ Հիշելով իրենց ապերջանիկ մանկությունը՝ որոշ ծնողներ իրենց երեխաների համար ստեղծում են անհոգ կյանք։ Նրանք երեխային հեռու են պահում ամեն տեսակ հոգսերից ու գործերից, խրախուսում են նրանց քմահաճույքները, շարունակ գովում նրանց ու նույնիսկ սովորում են նրանց փոխարեն։ Նման ծնողներն իրենց երեխաներին զրկում են կյանքի ամենամեծ հաճույքից— ուրիշին օգնելու ունակ զգալու, ուրիշին ուրախություն պատճառելու, դժվարին կացության մեջ գտնվողին զորավիգ լինելու հաճույքից։ Նրանք իրենց սիրելիներին կանխավ մատնում են ծանր ճակատագրի, իսկ իրենց՝ դառը ծերության։

Երեխայի հոգում բարոյական բարձր հատկություններ ներարկելու, ընտանիքում բարյացակամության, արդարամտության, միմյանց նկատմամբ խստապահանջության մթնոլորտ ստեղծելու գործում հսկայական է հոր դերը։ Մանկական առաջին տպավորություններն արտակարգ ուժեղ են դրոշմվում երեխայի հոգում։ Ահա թե ինչու ծնողները պետք է մշտապես զգույշ լինեն երեխայի ներկայությամբ, չասեն կոպիտ խոսքեր, չկատարեն տգեղ շարժումներ և անարդարացի արարքներ։ «Դատարկ բան է,— անհոգ ասում էր ինձ չորս տարեկան տղայի հայրը։— Նա ի՞նչ է հասկանում։ Տեսավ, լսեց, բայց տասը րոպեից կմոռանա»։ Ճիշտ է, երեխան ամեն ինչ չի հասկանում, սակայն ամեն ինչ զգում է և իմաստավորում յուրովի, իր մանկական հասկացողության չափով։— «Հայրի՛կ, դու տատիկին ինչո՞ւ ես հայհոյում»— «Ես նրան չեմ հայհոյում։ Մենք վիճում ենք»։— «Իսկ ինչո՞ւ, երբ դուք վիճում եք, նա լաց է լինում»։ — «Դու արդեն դա տատիկից հարցրու»։ «Տատիկը լավն է, իսկ դու վատն ես»— բղավեց տղան դողացող ձայնով։ Զայրացած հայրը տղային մի ապտակ տվեց և դուրս քշեց։

Բարի, քնքուշ, միշտ և ամեն ինչում արդարամիտ տատիկը լավն է. կոպիտ, անարդարացի հայրը՝ երեխայի կարծիքով, վատ։ Այս ընդրոշումներին երեխան հասել է ինքը, երկարատև աչքածումներից հետո։ Սկզբում տպավորությունները կուտակվում էին երեխայի ենթագիտակցության մեջ, այնուհետև ձև առան ու դարձան որոշակի հասկացողություններ. տատիկը լավն է, հայրիկը՝ վատը։ Դե՛, միգուցե, հայրը հիմա՞ էլ պնդի, որ երեխան «տեսնում է, լսում, իսկ տասը րոպեից մոռանում»։

Ծնող լինելը բարդ բան չէ։ Լավը լինելն է շատ բարդ։ Ամենքին չէ, որ հաջողվում է այդ։ «Հայր և ընտանիք» խնդրի հետ կապված՝ հիշում եմ շատ տպավորիչ մի պատմություն, որի մասին այնպես հուզիչ գրել էր «Կոմունիստ» թերթում ժուռնալիստ Ի. Սովերը։

Սուրեն Նիկոյանին չվիճակվեց մեծացնել իր որդիներին։ Նա զոհվեց ռազմաճակատում։ Պատերազմ գնաց, երբ նրանք դեռ շատ փոքր էին։ Ավագ որդու հազիվ չորս տարին էր լրացել, կրտսերը նոր էր երկու տարեկան դարձել։ Ինչպե՜ս էր ուզում ինքը մեծացնել նրանց, իր ազդեցությունն ունենալ նրանց կազմավորման, բնավորության վրա։ Լիներ նրանց կողքին, երբ պահանջվեր, լիներ նրանց հավատարիմ բարեկամը. խելացի խորհրդատուն, բայց չվիճակվեց։ Զինվորն այդ ուրախ օրը չտեսավ։

Եվ, սակայն, նա կնոջ կողքին էր, երբ կինը գիշերները մինչև լույս կարկատում էր որդիների մաշված շորերը, երբ նստում էր նրանց մահճակալների կողքին հիվանդության ժամանակ, դրան կողափայտին նշաններ էր անում խազ առ խազ, ուրախանալով, որ հասակ են առնում որդիները։ Նա կնոջ կողքին էր նույնիսկ զոհվելուց հետո, միշտ, ամենուրեք, ամբողջ կյանքում։

Սուրեն Նիկոյանի երկու որդիները դարձան լավ մարդիկ, որովհետև նրանք լավ հայր ունեին։ Եվ հայրը կհպարտանար նրանցով, եթե ողջ լիներ։ Սակայն որդիներն ավելի են հպարտանում իրենց հորով։ Մի՞թե նրա որդիները կարող են դավաճանել իրենց հորը, մոռանալ նրա հիշատակը, հայր, որ օգնում է նրանց ապրել, ավելի լավը դառնալ։ Մի՞թե կարող են մոռանալ նրանք մարտադաշտից ուղարկված ծոցատետրի այն փոքրիկ թերթիկները՝ այնքան փոքր տառերով գրված... Այնքա՜ն սեր, այնքա՜ն հոգատարություն կա յուրաքանչյուր բառի մեջ, որ սիրտդ սեղմվում է ցավից. ինչո՞ւ գրողը չապրեց մինչև հաղթանակ. չապրեց կնոջ, որդիների մոտ վերադառնալու երջանկությունը։

«Հենրի՛կ ջան, մաման գրում է, որ դու արդեն մանկապարտեզ ես գնում և շատ լավ ոտանավորներ ու երգեր ես սովորել։ Մանկապարտեզում քեզ լավ պահիր, լսիր դաստիարակչուհուն, աղջիկներին մի՛ նեղացրու։ Քո սովորած ոտանավորները սովորեցրու և Ժանին։ Նրա հետ կռիվ մի՛ արա, տղաս, եղբորդ հետ հանգիստ խաղա։ Սովորածդ բանաստեղծություններից մեկն ուղարկիր ինձ, ես էլ անգիր կանեմ։

Իսկ հիմա քեզ համար մի լավ բան կնկարեմ»։

Մաքուր թերթիկի վրա նկարած են տուն, լիճ, կարապներ...

«Արդեն շատ մութ է, նկարել չեմ կարողանում։ Ցտեսություն, տղա՛ս, ամուր համբուրում եմ քեզ և Ժանին, քո հայրիկ»։

Տարբեր են լինում հայրերը, տարբեր՝ նրանց ճակատագրերը, տարբեր են հասկանում իրենց պարտքը երեխաների հանդեպ։ Ավելի պարզ ասենք, ամենքին չէ, որ վիճակվում է լավ, խելացի, հարազատ մարդու կողքին գտնվելու երջանկությունը։ Շատ երեխաներ դատապարտվում են անհայր մեծանալու դառնությանը։ Ոչնչո՜վ չլրացվող կորուստ։

Ծնողների գժտությունները, որ տեղի են ունենում երեխաների աչքի առջև, նրանց համար միշտ ծանր ապրումներ են դառնում։ Հավատը ծնողների բարձր հեղինակության հանդեպ խախտվում է և ոչնչով չի փոխարինվում։ Այդ գժտությունները մնում են երեխայի հիշողության մեջ ամբողջ կյանքում։

Հաճախ ազնիվ, լավ մարդիկ բաժանվում են, երբ երկար տարիների համատեղ կյանքից հետո պարզում են, որ չեն սիրում իրար։ «Մի անգամ ենք ապրում»,— ասում են նրանք։ Չեմ ուզում դատապարտել այդպիսի ծնողներին, թեև, անկեղծ ասած, ինձ անձնապես տհաճ է, երբ մարդիկ հաճախ են ղեկավարվում «Մի անգամ ենք ապրում» հոռետես մտայնությամբ։ Իրոք, ապրում ենք մի անգամ, և ծնողները պետք է միշտ հիշեն իրենց պատասխանատվությունը զավակների բարոյական վարքագծի համար։

Ամուսնալուծությունների ժամանակ, սովորաբար, տուժած կողմը լինում է մայրը։ Իսկ երեխաները տուժում են ամեն դեպքում։ Ամուսինների անհամերաշխությունը հանգստից զրկում է, առաջին հերթին, երեխաներին։ Երեխաներին պետք է դաստիարակեն երկուսը՝ հայրը և մայրը։ Նրանցից յուրաքանչյուրն ունի իր տեղն ընտանիքում՝ միակ, անփոխարինելի։ Ծնողների անձնական օրինակի կարևորությունը երեխաների դաստիարակության համար ոչ թե մանկավարժություն ուսուցող գիտակների հորինած պարապ խոսք է, այլ պարտադիր պայման մարդու անհատականության կազմավորման համար։

Նայում ես հաճախ որոշ երիտասարդ ամուսինների՝ հիանալի մարդիկ են։ Առողջ, ուժեղ, կրթված, աշխատում են ներշնչանքով, իսկ աշխարհում ամենասուրբ պարտավորություններից մեկը՝ նոր մարդու կազմավորումը, չնայած իրենց երեխայի հանդեպ ունեցած անսահման սիրուն, կատարում են մի կերպ։ Իսկ երբեմն նույնիսկ մոռանում են երեխային, չեն նկատում։

Ավելի վատ է, երբ երիտասարդ ծնողները կարծում են, թե դաստիարակությունը, իբր, սկսվում է դպրոցում, այնտեղ այդ նպատակով հատուկ պատրաստված մարդիկ կան... Դա առաջին սխալն է. երեխան դպրոց է գնում արդեն որոշակի բնավորությամբ, սովորություններով, ընտելություններով, աշխարհի նկատմամբ իր պատկերացումով։ Գլխավորապես ծնողներն են կոչված պատասխանելու այն հարցին, թե դպրոցը պիտի շարունակի՞ դաստիարակությունը, թե՞ ստիպված է վերադաստիարակել։

Ծնողի պահանջկոտություն իր նկատմամբ, ծնողի հարգանք իր ընտանիքի հանդեպ, ծնողական հսկողություն իր յուրաքանչյուր քայլին— ահա դաստիարակության առաջին և ամենակարևոր պայմանը։

Պետք է հիշել, որ երեխան նայում է աշխարհին լայն բացված աչքերով։ Ամեն մի ծնող, հավանաբար, հիշում է Անդերսենի հիանալի հեքիաթն անճոռնի բադիկի մասին։ Հեքիաթ, թե ինչպես անճոռնի բադիկը դարձավ գեղեցիկ կարապ։ Ահա՝ բադիկ է երեխան։ Ահա՝ գեղեցիկ կարապ։ Գեղեցիկ կարապ դառնալը կատարվեց հեքիաթասացի և բնության հրամանով։ Իրական կյանքում հեքիաթներ չկան։ Մե՛նք պետք է բադիկին կարապ դարձնենք։

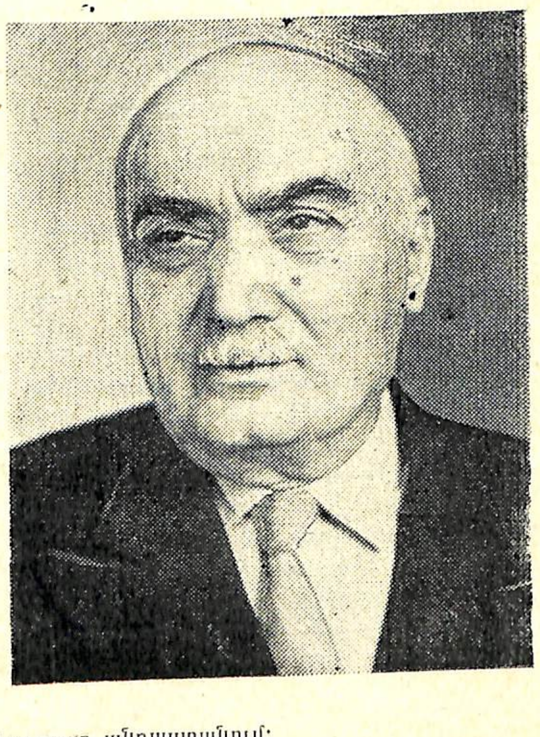
Երեխաները մեր կյանքի իմաստն են, մեր ապագան։ Կյանքում ձեռք բերված մյուս բոլոր նվաճումները ոչ մի կերպ չեն կարող համեմատվել այն երջանկության հետ, երբ մեր երեխաները դառնում են արժանավոր, հանրօգուտ մարդիկ։ Երեխաներին դաստիարակել կոմունիզմի բարոյական կոդեքսի ոգով, հոգ տանել նրանց ֆիզիկական զարգացման, ուսուցման համար, նախապատրաստել նրանց հասարակական օգտակար գործունեության— սա՛ է մեր առաջնահերթ խնդիրը։

ՄԱՐԴԻԿ և ՏԱՐԻՆԵՐ

ԽՈՍՔ ԵՐԱԽՏԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ

Արտաշես Կարինյանը լենինյան գվարդիայի այն երևելի գործիչներից է, որն իր ողջ գիտակցական կյանքը նվիրաբերել է կոմունիստական հասարակարգի կերտման հեղափոխական պայքարին: Իր բազմաբեղուն գործունեությամբ ու սուր գրչով մշտապես սատարել է սոցիալիզմի կառուցման վեհ գործին:

Հիրավի, յոթ տասնամյակ լինելով ՍՄԿԿ անդամ, ակադեմիկոս Ա. Կարինյանն իր բարձր գաղափարայնությամբ, սկզբունքայնությամբ, կուսակցության բազում և հույժ պատասխանատու հանձնարարությունների անբասիր կատարմամբ, կրքոտ կուսակցականության ու սթափ գիտականության դիրքերից անզիջում մաքառելով բուրժուական գաղափարախոսության դեմ՝ վաղուց ի վեր արժանացել է հարազատ կուսակցության և սովետական կառավարության բարձրարժան վստահությանը:



Հանրապետության աշխատավորները վերջերս պատշաճ գոհունակությամբ և հանդիսավորությամբ նշեցին թանկագին ընկերոջ, հեղափոխության վետերանի ծննդյան 90-ամյակը: ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի նախագահությունը նրան շնորհեց սոցիալիստական աշխատանքի հերոսի կոչում, հանձնելով Լենինի շքանշան և «Մուրճ ու մանգաղ» ոսկե մեդալ: Մինչ այդ նա պարգևատրվել էր Լենինի, Աշխատանքային կարմիր դրոշի շքանշաններով, մեդալներով ու պատվոգրերով:

Ա. Կարինյանի երկարամյա կյանքի ուղին անձնվեր լենինյանի խիստ ուսանելի տարեգրությունն է, որը նոր սերնդին մարքսիզմ-լենինիզմի ոգով համակելու վառ ու կենդանի օրինակ է: Այո՛, գրականագետ, արվեստաբան, հրապարակախոս Կարինյանի ավանդն իր արժանի տեղն ունի նոր աշխարհի հոգևոր կուլտուրայի հարուստ անդաստանում:

Չնայած իր պատկառելի տարիքին, Ստ. Շահումյանի անմիջական զինակից Ա. Կարինյանն աշխատում է մեծ ջանասիրությամբ, ակտիվ հետևում երկրի հասարակական, քաղաքական կուլտուրական կյանքին, նախանձելի մղումով հետևում տպագիր խոսքի նորույթներին:

Մեր ավագ ընկերոջն ի սրտե շնորհավորում ենք կառավարական բարձր պարգևի՝ սոցիալիստական աշխատանքի հերոսի կոչման արժանանալու առթիվ և մաղթում ստեղծագործական նորանոր հասումներ, քաջառողջություն, երկար տարիների կյանք:

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԻ ԵՂԲԱՅՐՈՒԹՅԱՆ ԱԿԱՆԱՎՈՐ ՋԱՏԱԳՈՎԸ

Արտաշես Բալասիի Կարինյանի ծննդյան 90-ամյակի առթիվ հրապարակվել է նրա գրական-քննադատական, գրական-հրապարակախոսական ակնարկների ծավալուն ժողովածուն*: Ժողովածուի հարուստ նյութագանկում զետեղված են հեղինակի 1914—1973 թվականներին գրած մի շարք երկեր, որոնց պատշաճ լուսաբանման ու գնահատման համար անհրաժեշտ կլիներ, ամենից առաջ, խորամուխ լինել հասարակական-քաղաքական, ինչպես և գրական կյանքի այն մեծ իրադարձություններում, որի հարազատ ծնունդն է Կարինյան-ստեղծագործողը:

Արտաշես Կարինյանը հայ մարքսիստ քննադատ-հրապարակախոս գործիչների սերնդից է, Ստեփան Շահումյանի, Ալեքսանդր Մյասնիկյանի փայլուն սերնդից, որոնց համար գեղարվեստական գրականությունը անգնահատելի ազդակ էր, գաղափարական պայքարի, սոցիալիստական հասարակության կառուցման հզոր զենք:

Տակավին աշակերտական տարիներին դրսևորվում են Կարինյանի բնորոշ գծերը՝ հակումը քաղաքական-հեղափոխական կյանքի, սերը՝ գեղարվեստական գրականության հանդեպ: Ռուսական առաջին հեղափոխության տարիներին, աշակերտական հեղափոխական ընդհատակյա կազմակերպության հավաքներին նա կարդում է ռեֆերատներ հայ և ռուս առաջավոր գրողների՝ Խաչատուր Աբովյանի, Անտոն Չեխովի, Գլեբ Ուսպենսկու մասին: 1905-ին, ընդհատակում, Բրուտ ծածկանունով, տպագրվեց Կարինյանի *Գրականություն և կյանք* քննադատական առաջին գրքույկը՝ նվիրված Մաքսիմ Գորկու *Հովեկներ* պատերազմությանը: Իսկ 1906-ին 20-ամյա երիտասարդի կենսագրությունը նշանավորվում է նոր իրադարձությամբ— «Կայծ» սոցիալ-դեմոկրատական հայերեն առաջին լեգալ լրագրում, Լևոն Բրուտյան ծածկանունով, տպագրվում է նրա *Բաքվի նորագույն անարխիստների մասին* հրապարակախոսական հոդվածը: 1906—1910 թվականներին Կարինյանը սովորում է Պետերբուրգի համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետում, ընդունվում կոմունիստական կուսակցության շարքերը (1907), 1911-ին նա արդեն «Նոր խոսք» գրական-հասարակական ամսագրի խմբագրական կոլեգիայի անդամ էր: Գրական-հասարակական գործունեությանը զուգընթաց նա ակտիվ մասնակցում է հեղափոխական պրակտիկ աշխատանքներին, որի համար և 1913-ին արտաքսվում է Բաքվից: 1917-ին, փետրվարյան հեղափոխությունից հետո, կրկին վերադառնում է Բաքու, աշխատում իբրև «Բանվորների և զինվորների դեպուտատների Բաքվի սովետի տեղեկագրի» գլխավոր խմբագիր, 1918-ի ապրիլից՝ Ստեփան Շահումյանի գլխավորած Բաքվի նորաստեղծ ժողկոմսովետի արդարադատության կոմիսարն է Բաքվի կոմունայի ակտիվ գործիչը:

Բաքվի կոմունայի անկումից հետո Արտաշես Կարինյանը տեղափոխվում է Մոսկվա, աշխատում Ազգությունների ժողովրդական կոմիսարիատին կից հայկական գործերի կոմիսարիատում, որպես գրական-հրատարակչական բաժնի վարիչ, «Կոմունիստ», «Կարմիր դրոշակ» (Մոսկվա) հայերեն թերթերի խմբագիր:

Ստեփան Շահումյան, Ալյոշա Ջափարիձե, Սուրեն Սպանդարյան, Ալեքսանդր Մյասնիկյան, Սերգո Օրջոնիկիձե— պրոֆեսիոնալ հեղափոխականների մի ամբողջ սերունդ, որոնց հետ գործակցում էր Արտաշես Կարինյանը: Նրան բախտ է վիճակվել նաև տեսնել, լսել հեղափոխության առաջնորդ Վ. Ի. Լենինին:

Բաքվում, Պետրոգրադում, Մոսկվայում հեղափոխական իրադարձությունների, գրական շարժման մեծ հորձանուտում էլ ձևավորվում են Կարինյանի քաղաքական, գրական-գեղագիտական հայացքները: 1906—1920 թթ. տպագրվում են նրա տեսական, սկզբունքային մի շարք հոդվածներ, տեսություններ, գրախոսություններ՝ «Պրավդա»-ում, սոցիալ-դեմոկրատական մամուլի էջերում, առանձին գրքույկներով:

Այդ ժամանակաշրջանում են տպագրվում Կարինյանի հոդվածներն ու գրախոսությունները Մ. Գորկու, Հ. Հակոբյանի, Ծ. Կուրղինյանի, Ալ. Շիրվանզադեի, Վ. Տերյանի, Սիամանթոյի, Վա-րուժանի մասին (*Գյուղացին ռուսահայ գրականության մեջ, Գծեր արևմտահայ գրականությունից, Քաղաքի երգիչները, Ռեալիզմի վերածնունդը, Մաքսիմ Գորկու «Հեքիաթները», Պրոլետարական գրողների ժողովածուի մասին*, «Հին» և «նոր» գեղարվեստը»):

«Գրական գործը,— դեռևս ռուսական առաջին հեղափոխության օրերին ազդարարում էր Լենինը,— պետք է դառնա համապրոլետարական գործի *մի մասը*...» (Երկեր, հ. 10, 4-րդ հրատ., էջ 40): Հեղափոխական կուսակցությունների ղեկավարներին առաջնորդն այնուհետև հիշեցնելով

---

* *Ա. Բ. Կարինյան.* Ժողովուրդների եղբայրության դրոշի ներքո *(564 էջ): Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, 1976:*

նում էր պատմական այն բախտորոշ ճշմարտությունը, որ անհրաժեշտ է *կազմակերպել հեղափոխական տարրերը*, որ նրանք, իբրև փարոս, պետք է «...իր ամբողջ վեհությամբ և ամբողջ հմայքով ցույց տան մեր *դեմոկրատական և սոցիալիստական* իդեալը...» (Երկեր, հ. 9, էջ 130: Ընդգծումը մերն է— Հ. Գ.):

Կարինյան-քննադատը գնում էր այդ ճանապարհով: Նա ծառանում էր ռուսական առաջին հեղափոխությանը հաջորդած ռեակցիոն, անկումային, արցիբաշևյան ամոքալի, «մաներային, եղեռն» գրականության դեմ, անկումային գրականությանը հակադրելով պրոլետարական գրականությունը, ռեակցիոն գաղափարախոսությանը՝ սոցիալիստականը:

«Պրոլետարիատի գաղափարախոսությունը *միակ* առաջավոր գաղափարախոսությունն է,— գրում է քննադատը 1915 թվականին *Պրոլետարական գրողների ժողովածուի մասին* իր գրախոսականում,— որովհետև պրոլետարիատը ձգտում է՝ հենվելով հասարակական զարգացման օրենքների վրա, վերակառուցել ամբողջ հին աշխարհը» (**«Путь правды»** լրագրի հավելված, **«Рабочий»** ամսագիր № 2):

Հենց այդ ոգով էլ 1914 թվականին նա վերլուծում, գնահատում է Մաքսիմ Գորկու *Հեքիաթները* (**«Правда»**, 1914, № 20): «Երբ դեկադենտ բանաստեղծի համար... իրական կյանքը միշտ «կոպիտ» է,— գրում է Կարինյանը,— «կոպիտ» նույնիսկ այն պահին, երբ «հրդեհվելով աղմկում է», ապա Մաքսիմ Գորկու համար հենց այդ «կոպիտ» կյանքն է հմայիչ և լեցուն յուրահատուկ պոեզիայով: Որպես կյանքի տաղանդավոր քանդակագործ,— ընդհանրացնում է քննադատը,— Գորկին գեղեցիկը որոնում է հենց իրականության մեջ»:

Գորկու ռեալիստական-ռոմանտիկ արվեստի ուժն ու հմայքը քննադատը համարում է իսկական, խոր ժողովրդայնությունը, ժողովրդի գեղարվեստական մտածողությունը, կենսահաստատ փիլիսոփայությունը: «Հեքիաթների» հիմնական և գլխավոր հերոսը ժողովուրդն է,— գրում է Կարինյանը,— որն իր հարուստ կյանքով ու բոլոր ձգտումներով նկարազարդում է իրական կյանքը: Գորկին միայն ժողովրդի մասին է խոսում և պատմում...

Հովիվները, գյուղացիները, նավաստիները, բանվորները կուռ շարքերով քայլում-անցնում են և ներբող ձոնում կյանքին ու կյանքի գեղեցկությանը»:

Իտալական հեքիաթներում քննադատը նշմարում է գորկիական պայծառ կենսահայեցողություն. եղբայրական ջերմ սիրո բրբիռներ, ուրույն, գեղեցիկ գույներ ու երբերանգներ: Այնուհետև նա նշմարում է էականը— Գորկի-գեղագետը ժողովրդին չի ներկայացնում որպես մի միաձույլ զանգված. նա խորապես տարբերակում է սոցիալ-հոգեբանական առկա հակասությունները, նկատում դեպի ապագան ձգվող նոր, կենսունակ ծիլերը: «...Մաքսիմ Գորկին իր *Իտալական հեքիաթներում*,— լուսաբանում է Կարինյանը,— շատ հաճախ տալիս է ոչ թե անդորր զգացումով համակված գեղարվեստական վերարտադրություն-նկարներ, այլ ջերմ, «միակողմանի» կամ խորունկ հափշտակությամբ տոգորված կրակոտ հրապարակախոսական ակնարկ-հոդվածներ:

Մաքսիմ Գորկին, հիրավի, իր *Իտալական հեքիաթների* մեջ շատ անգամ հանդես է գալիս որպես *նոր ճշմարտության* քարոզիչ...

Գորկին կարծես «նկարագծում» կամ փորձում է կերտել ժամանակակից հասարակության մեջ նոր կյանքի համար մարտնչող «նոր մարդկանց» հոգեբանության առանձնահատուկ և բնորոշ հատկանիշները...»:

Հեղափոխական իրականության «նոր ճշմարտությունը», «նոր մարդկանց» նկատում է նաև ինքը՝ Կարինյանը, խորապես հասկանում ռուսական առաջին հեղափոխության բարդ բնույթը, տեսնում սոցիալական երկու տարբեր ու տարասեռ պայքար, որ մղվում էր բովանդակ Ռուսաստանում: «Մեկը *համաժողովրդական* կռիվ է ազատության համար (բուրժուական հասարակության ազատության համար), դեմոկրատիայի համար, այսինքն՝ ժողովրդի ինքնակալության համար,— գրում էր Լենինը,— մյուսը *պրոլետարիատի* դասակարգային կռիվն է բուրժուազիայի դեմ՝ հանուն հասարակության *սոցիալիստական* կառուցման» (Երկեր, հ. 9, էջ 391: Ընդգծումը մերն է— Հ. Գ.):

Հեղափոխության այդ յուրահատկությամբ էլ պայմանավորված էր գրականության առանձնահատկությունը. սահմանագծվում էին ո՛չ միայն դասակարգերը, կուսակցությունները, այլև գրական հոսանքները. մի կողմից— Ալ. Շիրվանզադե, Հովհ. Թումանյան, Ավ. Իսահակյան՝ իրենց ստեղծագործության *համաժողովրդական* բնույթով, մյուս կողմից— Հ. Հակոբյան, Շ. Կուրղինյան՝ իրենց պոեզիայի *պրոլետարական* բնույթով:

Պատմական հիմքի վրա, քննադատական ռեալիզմին զուգընթաց, կազմավորվում, ձևավորվում էր պրոլետարական գրականության կենսական շիբը, սկզբնավորվում սոցիալիստական ռեալիզմի ստեղծագործական մեթոդը: Քննադատական ռեալիզմից սոցիալիստական ռեալիզմի վերանեման պրոցեսը, սակայն, որակական հաջորդարագման երկարատև պրոցես է: «Սոցիալիստական ռեալիզմը» չվերացրեց քննադատական ռեալիզմը, չփոխեց այն «պայթյունի» պրոցեսում,

այլ «վերառավ» դիալեկտիկորեն, նոր պայմաններում շարունակելով այն ողջ առաջավորն ու արժեքավորը, որ մշակվել էր անցյալի արվեստում» (**Марксистко-ленинская эстетика, М., 1973, стр. 424**):

Գրականության օրինաչափ զարգացման պատմական այդ նշանակալից պրոցեսն իր ժամանակին նկատել է Արտաշես Կարինյանը: Դրա փայլուն օրինակն է սույն ժողովածուում զետեղված *Ռեալիզմի վերածնունդը* հոդվածը, որը սովետական նշանավոր մի շարք գրականագետներ բնութագրում են որպես «անչափ նշանակալի գրական-հասարակական վավերագիր»: Կարինյանը խորապես հասկանում էր, թե ինչպես պատմական տվյալ ժամանակաշրջանում «բանվորական շարժման վերելքի» շնորհիվ հետզհետե նահանջում են գրական ռեակցիոն ուժերը, թե ինչպես անէանում է դեկադենտների «քաղցր լեգենդը», ինչպես չքանում է արցիբաշևյան սեռական սանձարձակությունների ամբողջ մղձավանջը, որին դիմագրավում է վերածնվող ռեալիստ գրողների՝ Մաքսիմ Գորկիների, Ալեքսեյ Տոլստոյների հուժկու հորձանքը:

Թեև դասական ռեալիստները չէին ըմբռնում այն ճշմարտությունը, որ միայն բանվոր դասակարգին է վիճակված պատմական մեծ առաքելությունը՝ հեղափոխական ուժերի կազմակերպումը, սակայն հաճախ նրանք կարողանում էին ներթափանցել պատմական իրադարձությունների, մարդկային ռեալ հարաբերությունների՝ պատճառ-հետևանքի խորքերը, բացահայտում շատ էական ու կարևոր ճշմարտություններ, վեր հանում հասարակության առաջընթաց շարժման միտումները, սահմանելով ռեալիստական արվեստի նոր ու բարձր չափանիշներ:

Նրանք օբյեկտիվորեն նախապատրաստում էին այն հողը, որի վրա, անտարակույս, պետք է փարթամորեն ծաղկեր, և ծաղկեց պրոլետարական, սոցիալիստական գրականությունը:

Կարինյան-քննադատը ճշտորեն նկատում էր գրական կյանքի պատմական այդ մեծ ընթացքը, ըստ էության գնահատում ռեալիզմի վերածնունդը, բացահայտում դասական ռեալիստների պատմական տեղն ու դերը և օրգանական դաշինքը պրոլետարական գրողների հետ:

«Պրոլետարիատը ռուս հասարակության *միակ* դասակարգն է,— գրում էր նա 1914-ին,— որ նորից ասպարեզի վրա է դնում կենսական խնդիրներ ու նպատակներ: Եվ ահա հենց այսօր էլ ռեալիստ հեղինակներն ստացել ու ստանում են *հասարակական* մեծ նշանակություն: Նշված գրողներից (Մ. Գորկի, Ա. Տոլստոյ, Բունին, Շմելյով, Սուրգուչով— Հ. Գ.), շատերի համար, անշուշտ, խորթ են բանվորական շարժումն ու պրոլետարիատի գաղափարախոսությունը: Չնայած այդ հանգամանքին, նրանք իրենց ստեղծագործություններով, իրենց որոնումներով ու տատանումներով արտահայտում են հասարակական ուժերի *նոր բեկումն* ու *դեմոկրատական* շրջաններ դարձը: Ահա թե ինչու ռուս դեկադենտ գրողները նշմարում են *ռեալիզմը մարքսիզմի հետ միացնող շաղկապը*: Ահա թե ինչու դեկադենտները կրքոտ կերպով, նույնիսկ մոլեգնորեն դատափետում են ռեալիստներին ու գտնում, որ ռեալիզմը նոր շարժման հետևանքն ու արձագանքն է» (ընդգծումները մերն են— Հ. Գ.):

Հեղափոխական «նոր շարժման շնորհիվ» ռեալիզմի զարգացումը «մարքսիզմի հետ միացնող» այդ պրոցեսը, որը ճշմարտացի նկատել է Կարինյանը, խոր արմատներ է ձգում Հոկտեմբերյան հեղափոխության օրերին, երբ կյանքը բուն Ռուսաստանում արդեն մտել էր իր *սոցիալիստական* հունը, իսկ Ռուսաստանի ծայրամասերում, փոքր ժողովուրդների համար բացվել էին սոցիալ-ազգային ազատության ռեալ հնարավորություններ և պայծառ հորիզոններ:

Սոցիալիստական հեղափոխության շիկացած մթնոլորտում կենսականորեն և օրգանապես միահյուսվում, միաձուլվում էին «հինը», դարավոր և նոր ձևավորվող սոցիալիստական ավանդները, քննադատական ռեալիզմի հումանիստական և սոցիալիստական ռեալիզմի սոցիալիստական իդեալները: Տեղի էր ունենում ստեղծագործական այլազան մեթոդների համադրման բարդ ու արգասավոր մի պրոցես. կազմավորվում էր ժողովուրդների գեղարվեստական նոր, սոցիալիստական մտածողությունը, ձևավորվում էին գեղագիտական հայացքները:

Վերափոխվում էին դասական ռեալիստների և՛ հոգեբանությունը, գեղագիտական-քաղաքական հայացքները, և՛ նրանց ստեղծագործությունների թեմատիկ-գաղափարական բովանդակությունը: Նրանք պաշտպանում էին Հոկտեմբերյան մեծ, համաշխարհային նվաճումները: Դեմոկրատ գրողները, իրավամբ նկատում է ճանաչված գրականագետ Դ. Մարկովը, արտահայտում էին «նոր միտումներ, մոտ էին սոցիալիստական արվեստին, իսկ երբեմն էլ միաձուլվում էին նրա հետ...» (**«Правда»**, 1973, 25 ապրիլի):

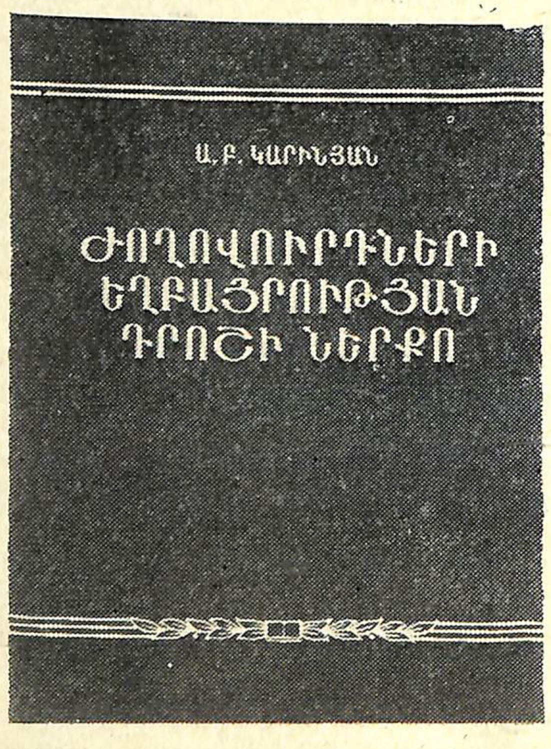
Այդ պրոցեսը, մյուս կողմից, ընթացակցվում էր ֆուտուրիստական, կուբիստական, նաև զուտ պրոլետարական արվեստ ստեղծելու բոգդանովյան սուբյեկտիվիստական-մախիստական գեղագիտական հայացքներով՝ ընդդեմ գրական ժառանգության և ավանդների:

«Թեորիապես սխալ և գործնականապես վնասակար» (Վ. Ի. Լենին) պրոլետկուլտական այդ

սին հայացքների դեմ ժամանակին ծառանում էր Առաշես Կարինյանը:

Հայ բոլշևիկյան «Կոմունիստ» շաբաթաթերթը, որի խմբագիրներից էր Կարինյանը, 1918-ին գրում էր. «Ստեղծվում է նոր իդեոլոգիայի գեղարվեստը, բուրժուազիայի դեմ մղած պրոլետարիատի ճնկայական պայքարի նոր գեղարվեստը», արվեստ, որը պաշտպանում է գրական դարավոր ժառանգությունը, այն ամենը, ինչ ստեղծել է մարդկությունը, ինչ ստեղծվել է բուրժուական հասարակության ընդերքում. ոչ թե պետք է մերժել դասականներին, այլ լուրջ և ուշադիր ուսումնասիրել նրանց:

«Հին արվեստը,— գրել է նա,— լի է այնպիսի *մոմենտներով*, որոնք հարազատ և մոտ են մեզ, նույնիսկ ավելի, քան անցյալի հասարակության... Հասել է այն ժամը, երբ հնարավոր է մեկնել և ըմբռնել անցյալի մեծ արվեստագետների «մոռացված» գործերը, «հին արվեստի» բոլոր հարուստ և բարդ գծերը» (Ա. Կարինյան, «Հին» և «Նոր» գեղարվեստը», մատենագիտական ակնարկ, տե՛ս Ա. Բոգդանովի *Գեղարվեստը և բանվոր դասակարգը* գրքի հավելվածը, Մ., 1920, էջ 38):



Առաշես Կարինյանի գործունեությունը, 1921 թվականից սկսած, նոր ուժով ծավալվում, խորանում է արդեն Սովետական Հայաստանում: Տասնյակ տարիներ նա վարել է հասարակական-կուսակցական, այլև գիտական ղեկավար պաշտոններ. Ալ. Մյասնիկյանի գլխավորած ժողկոմսովետում՝ արդարադատության ժողովրդական կոմիսար, 1924—1928-ը՝ Հայաստանի ՍՍՀ Կենտգործկոմի նախագահ: Ակնհայտ են Կարինյանի ծառայությունները 20-ական թվականներին՝ Սովետական Հայաստանի կազմավորման, հոկտեմբերյան նվաճումների ամրապնդման, նոր մարդու ձևավորման գործում:

Առավել ակնհայտ են Կարինյան-քննադատհրապարակախոսի ծառայությունները սովետահայ մշակույթի, գրականության, արվեստի ձևավորման ու զարգացման ասպարեզում: Որպես համաշխարհային, ռուս և հայ գրականության, արվեստի խոր գիտակ, որպես «Նոր ուղի», «Պայքար» («Խորհրդային Հայաստանի» հավելված) ամսագրերի խմբագիր, նա նիշտ էր կողմնորոշվում 20-ական թվականների գրական բեժ պայքարում, մասնակցում ստեղծագործական նոր մեթոդի— սոցիալիստական ռեալիզմի մշակմանն ու արմատավորմանը, դառնում և գրական ուժերի կազմակերպիչ: Նրա հանախակի գեկուցումները, ելույթները, գրախոսությունները, գրական բանավեճերը՝ Չարենցի, Վշտունու և այլոց հետ, 20-ական թվականներին հսկայական ազդեցություն էին թողնում, աշխուժացնում, կարգավորում էին գրական կյանքը, գրողներին լիցքավորում, մղում ստեղծագործական նոր հղացումների, համակում գեղագիտական նոր խոհերով ու զգացումներով:

Այդ ժամանակաշրջանում են տպագրվում Կարինյանի *Վտանգավոր սայթաքում*, *Նոր Սարյանը*, *Նոր ուղիներով*, *Չարենցը* և այլ հոդվածներ, *Իմպերիալիստական պատերազմը և Հայաստանը*, *Հայ ազգայնականների ուղին*, *Անդրկովկասը 1905 թվին*, *Դեմքեր և դեպքեր*, *Դաշնակցությունը և իր զինակիցները* առանձին գրքույկները և *Երկերի ժողովածուն*:

Ծառանալով գրական ժառանգությունը, ավանդները մերժող պրոլետկուլտական հոսանքի, ապազգային գրականության ու քննադատության հեղեղի դեմ, Կարինյանը գտնում էր, որ իսկական ազգային գրականության, ազգային գույների ու երանգների մեջ են ցոլանում մարդկային խոհերն ու զգացմունքները: Ազգային գրականությունն անջատել ինտերնացիոնալ գրականությունից, հակադրել իրար սխալ, արհեստական ու վտանգավոր հայեցակետ է, և ոչ մի առնչություն չունի ռեալիզմի սկզբունքների, մարքսիստական գեղագիտության հետ:

Կարինյանի խոսքն ուղղված էր այն թյուր պատկերացումների դեմ, որ գրական մամուլի էջերում արտահայտում էին որոշ հայ գրողներ ու գրականագետներ: . . . .

«Անցել է ...Թումանյանների գրական շրջանը,— ազգային գրականության շրջանը»,— գրում էր Ազատ Վշտունին: Ազգային գրականությանը հակադրվում էր *պրոլետկուլտը*՝ որպես պրոլետարիատի, աշխատավորության կոլեկտիվ աշխատանքի մեծարանք, իսկ «անհատական ըստեղծագործությունները...— *Լիր արքա*, *Կայեն* ու *Ֆաուստ*,— Հարություն Սուրխաթյանը համարում էր *չնչին* բաներ... աննշան երկեր» և ընդհանրացնում. «Մեր նոր գրողների ձգտումը պետք է լինի միմիայն հնի ժխտումը»: Իսկ Չարենցը պնդում էր. «Մենք պետք է կազմակերպված պայքար մղենք հին արվեստի տրադիցիաների դեմ...»:

Ֆուտուրիստական-գեղագիտական այդ հայացքներն էլ ներթափանցում էին գրականության մեջ, գրականությունը զրկում պրոլետարականսոցիալիստական բովանդակությունից, արվեստը՝ ռեալիզմից:

Իր *Վտանգավոր սայթաքում* հոդվածում Ա. Կարինյանը Չարենցի *Ռոմանս անսեր* պոեմը որակում է որպես իմաժինիստ Մարիենգոֆներին մատուցված տուրք, ուղղակի հեռացում դասական, ինչպես և սոցիալիստական ռեալիզմի գեղագիտությունից, հեռացում դեռևս 1917—1920 թվականներին իր իսկ նվաճած պոետիկականարվեստի նոր ավանդներից, հեղափոխական պոեզիայի մայրուղուց:

Կարինյանն իր քննադատական հզոր կրակի տակ էր առնում ո՛չ միայն Չարենցին, այլև երիտասարդ սերնդի այն անկոչ հյուրերին, ովքեր պոզահարելով նետվում էին առաջ, գրական կյանքը խլացնում իրենց ոտանավորների աղմուկ-աղաղակով: Մերժելով նրանց ապազգային, անօդ-անկյանք, հնշտածին ու միապաղաղ, գորշ ու պարզունակ, անխոհ ու անզգացմունք գրականությունը, Կարինյան-քննադատը հետեվողական պայքար էր մղում բուն-ժողովրդական գրականության համար, «*իրական Հայաստանի*... ռիթմին համահնչուն արվեստի» համար:

«Չկա և չի կարող լինել առողջ արվեստ այնտեղ,— գրում էր Կարինյանը,— որտեղ այդ արվեստն արտահայտվում է միօրինակ պարբերություններով և *կտրված է կյանքից*, իրականությունից, արտադրողական պրոցեսից... Մեր երիտասարդությունը ևս պետք է կարողանա արտահայտել *իրական* Հայաստանի, գյուղական Հայաստանի խոսքը» («Խորհրդային Հայաստան», 1925, № 185):

Ելնելով ժողովրդի հոգևոր, այլև նյութական կենսական պահանջմունքներից, Կարինյանը նախընտրում էր հմուտ մասնագետին՝ ապաշնորհ, ինքնակոչ «ստեղծագործողից», վճռականորեն մերժելով «թեկուզ երեք փալճոռ, բայց մերը» անհեռանկար կոչը, դրան հակադրելով «մերը, բայց լավը» սկզբունքը:

«Ավելի քիչ *վերացական* արվեստի երկրպագուներ,— ընդհանրացնում էր Կարինյանը,— և ավելի շատ բժիշկներ, ինժեներներ, տեխնիկներ և *ռեալիստ* արվեստագետներ» (նույն տեղը): Պրոլետարական գրականության էությունը Կարինյանը տեսնում էր ոչ թե պրոլետարիատի մասին ընտրած թեմայի, այլ թեմայի բացահայտման, *պրոլետարական-սոցիալիստական* բովանդակության մեջ, համամարդկային խոհեր ու զգացմունքներ արթնացնող, համաշխարհային կյանքի վրա ներգործող ռեալիստական արվեստի հզոր ուժի մեջ:

1924—1926 թվականները եղան Չարենցի ըստեղծագործական բեկման տարիներ: Քննադատին անսահման ուրախացնում է ֆուտուրիստական երբեմնի մոլորությունները լիովին հաղթահարած Չարենցի նոր ստեղծագործությունների բացահայտումը, մեծ պոետի խորապես ազգային, ինտերնացիոնալիստական, ռեալիստական, խորապես ժողովրդական արվեստի ոգին:

Դառնացած Չարենցի արտասահմանյան, ինչպես և տեղական «մոլեգին հակառակորդների» սևամաղձությունից, Կարինյանն արտակարգ սիրով և ազնիվ խանդաղատանքով էր խոսում վերածնված Չարենցի մասին, որպես «մեր էպոխայի առաջատար ուժի՝ «չորրորդ դասի» պոետի ու նկարչի», որի երկերը մարմնավորում էին «իրական կյանքից, հողից և ռեալիստական միջավայրից վերցված կենդանի պատկերներ» (Ա. Բ. Կարինյան, *Չարենց*, Ե., 1972, էջ 10, 82):

Չարենցը, հիրավի, մեծ վերելքով էր պսակում բանաստեղծական իր մոգական տաղանդը, հեղափոխական-նորարարական իր արվեստը հարստացնելով հայ մշակույթի, հայ գրականության հազարամյա արժեքներով:

***

Հայ մշակույթի, գրականության, արվեստի գործիչներին ուղղված Ալ. Մյասնիկյանի՝ հայրենի օջախի շուրջը համախմբվելու կոչի առաջին արձագանքողներից մեկը եղավ Մարտիրոս Սարյանը: Վերածնված, մոխիրներից հառնող Հայաստանն իր հզոր դրոշմը դրեց մեծ նկարչի ներքնաշխարհի վրա, նրա կտավները ողողեց արևի կենսահորդ լույսով ու ջերմությամբ: *Նոր Սարյանը* հոդվածում Կարինյան-տեսաբանը հիանալի ընկալում, մեկնաբանում էր հանճարեղ արվեստագետի ստեղծագործական առանձնահատկություններն ընդհանրապես և զարգացումը մեր օրերում: Հայաստանը, Երևանը, Լենները նոր կտավներում, որ ցուցադրվել էին Վենետիկում ու Մոսկվայում, Կարինյանը տեսնում էր Սարյան-արվեստագետի բուն էությունը— նոր,վիրտուոզ կտավներ, նոր գույների ու ե-

ռանգների կախարդող գամմա: «Միևնույն պարզությունը և հստակությունը, միևնույն սուր և բարձր արվեստի ուժը,— նկատում է քննադատարվեստաբանը,— սակայն ողողված «նոր լույսով»»: Իսպառ չքացել է ռեակցիայի մղձավանջում ստեղծված ցնցող կտավների ծանր մթնոլորտը— մարդակուլ հովազներ, բորենիներ, կաղկանձող շներ, արևախանձ փլվածներ, միայնակ մարդիկ՝ ամայի, անծայր անապատում, մատնված ծանրագին բշվառության— ստոլիպինյան կախաղանների մռայլաշունչ պատկերներ, որոնք այլևս չեն կրկնվում Սարյանի կտավներում: Հին կյանքը փոխվում, լցվում է նոր, կենսահորդ ավիշով. խաչավորվում են հին և նոր գույներն ու գծերը, վերանորոգվում է հինը, վերակերտվում են ստեղծագործական նոր ու վեհաշունչ կտավներ:

«Անդորր և պայծառ զգացումով են համակված այդ մեծ կտավները (Հայաստանը, Երևանը, Լեռները— Հ. Ղ.),— գրում է Կարինյանը,— այդտեղ լուսավոր և հեքիաթային է ամենքիս ծանոթ Երևանն իր այրող արևով և դեղնավուն կոլորիտով: («Մատակոչ», 1924, № 162):

Այսուհանդերձ Սարյանի այս նոր կտավներն էլ դարձյալ, ինչպես Չարենցի ստեղծագործությունները, քամահրանքով էին ներկայացնում վայ-տեսաբանները, իսկ ազնիվ մարդիկ զարմանքով հարցնում էին.

«Մի՞թե, իրոք, ձեր Հայաստանը այդքան գեղեցիկ է... Մի՞թե ձեր երկրում կան այդքան բարձր լեռներ և անծայր հեռուներ...»,— նկարչին է դիմում մոսկովյան ցուցահանդեսը դիտող ռուս նկարիչներից մեկը:

— «*Ես տեսա այդ գեղեցկությունը, իմ աչքերին այդպես է երևում Հայաստանը...*»,— լինում է նկարիչ-գեղագետի պատասխան խոսքը, գեղագետ, որն իր աչքերով աշխարհին ներկայացրեց իր Հայաստանը: Վկայակոչելով այդ երկխոսությունը, Կարինյան-մեկնաբանն ընդհանրացնում է. «Երևանը— հակառակ ինտելիգենտական թերահավատության— ոչ թե սառցրել է նկարչի ստեղծագործության աղբյուրները, այլ նոր ուժ և կենդանություն է ներշնչել արվեստագետին...»: Սարյան-գեղագետի ուժը հայրենի երկրի, ստեղծագործ ժողովրդի հետ ունեցած սերտ օրգանական կապն է:

Սարյան-գեղագետի ուժը նաև ազգային ժառանգական ավանդների, հայ միջնադարյան մանրանկարչության դասական արվեստի ողջ էությունը ներզգալու, ներթափանցելու կարողության մեջ է:

Հանճարեղ Սարյան-արվեստագետի, այլև Թումանյանի, Կոմիտասի, Չարենցի գոյությունն իսկ հաստատումն է այն մեծ ճշմարտության, այնուհետև նկատում է Կարինյանը, որ փոքր ժողովուրդները նույնպես կարող են ծնել մեծ արվեստագետներ, ինչպես Ռոդենբախի, Մետերլինգի, Լեմոնյեի, Վան-Լեբերգի և Վերհարնի նման ստեղծագործական մեծ անհատականությունների ծնունդը Բելգիայում:

Կարինյան-քննադատը, ուսումնասիրելով 20-ական թվականների գրականության, արվեստի կազմավորման բարդ պրոցեսը, ըստ արժանվույն է գնահատել գրական նոր արժեքները, բնութագրել տասական-քառանական թվականների գրական բուռն շարժման հիմնական միտումները:

***

Կարինյանի քննադատական-գրականագիտական կարողությունները նոր ուժով դրսևորվեցին 1940-ական թվականներից, առանձնապես հանրապետության գիտությունների ակադեմիայում աշխատելու տարիներին: Նա վարել է գիտական ղեկավար պաշտոններ— հայ պարբերական մամուլի պատմության բաժնի վարիչ, հասարակական գիտությունների բաժանմունքի ակադեմիկոս քարտուղար, վիցե-պրեզիդենտի պաշտոնակատար, կատարել գրական-գիտական բազմապլան աշխատանքներ: Այդ եղել է գիտնականի ստեղծագործական ամենաբեղուն ժամանակաշրջանը: Այդ տարիներին է ստեղծվել ու տպագրվել նաև գիտնականի ամենախոշոր երկը՝ *Ակնարկներ հայ պարբերական մամուլի պատմության*, որի առաջին (1956), երկրորդ (1960) հատորներն արդեն հրապարակի վրա են, իսկ երրորդը՝ պատրաստվում է:

Ակադեմիկոսն այստեղ համրագումարի է բերում հայ պարբերական մամուլի մոտ 190 տարվա պատմությունը, առաջին անգամ հայ պատմագրության մեջ ներկայացնում հայ պարբերական մամուլի գիտապատմական տեսությունը: Առաջին հատորում հեղինակը ներկայացրել է *Հնդկահայ* պարբերական մամուլի պատմությունը, երկրորդում՝ գաղութահայ պարբերականները *Արևմտյան Եվրոպայում* (Վենետիկ, Վիեննա, Փարիզ, Մանչեստր) XIX դարի սկզբից մինչև 70-ական թվականները, իսկ երրորդ հատորը բովանդակելու է *Արևելյան և Արևմտյան Հայաստանի* լրագրության պատմության զարգացման XIX դարի 30—40—80-ական թվականների շրջափուլերը:

Հարուստ, բազմաբովանդակ են Կարինյանի *Ժողովուրդների եղբայրության դրոշի ներքո* ժողովածուում ընդգրկված նյութերը— հուշեր, հուշագրումներ, առաջաբաններ, գրական դիմանկարներ, գիտահետազոտական աշխատություններ, տեսական-քննադատական հոդվածներ, գրախոսություններ, ակնարկներ և նույնիսկ պիոներներին հղած ողջույնի ջերմ խոսքեր:

Անընդգրկելի են Կարինյանի գրական-գիտական հետաքրքրությունները. համաշխարհային, ռուս, հայ գրականություն և մշակույթ— Լոնգֆելլոյից, Բայրոնից, Ալիշեր Նավոյիից մինչև Շևչենկո, Պուշկին, Գոգոլ, Չեխով, Գորկի, Շոլոխով, Թումանյան, Սարյան, Չարենց, Չերնիշևսկուց, Դոբրոլյուբովից՝ Նալբանդյան:

Տեսական-քննադատական, գիտահետազոտական իր մի շարք գործերում ակադեմիկոսը դարձյալ մեր ուշադրությունը բևեռում է գրական ժառանգության մեծ արժեքների, հայ մշակույթի ժողովրդական ավանդների վրա, զարգացնում ու խորացնում ռեալիստական արվեստի գեղագիտական չափանիշները:

Քննադատը գտնում է, որ կատարյալ գեղարվեստական երկ ստեղծելու համար անհրաժեշտ է մշակել ճշգրիտ դիտակետ: Նույնիսկ լավ գրված ու կերտված գործը,— ասում է նա,— չի կարող լիարժեք լինել, երբ դրա գաղափարական բովանդակությունը խոտելի է կամ անարժեք: Գաղափարական բովանդակությունն իր հերթին բարձր է միմիայն այն պարագայում,— եզրակացնում է նա,— երբ հեղինակի *հիմնական դիտակետը ճիշտ է և հստակ*:

Խոսելով Ռստիկ Կարակուզյանի *Թորգոմի ընտանիքը* վիպակի մասին, Կարինյանը գտնում է, որ երբ գրողի նպատակն է պատկերել, ասենք, 1917 թվականի Բաքվի կյանքը, նշանակում է հեղինակի դիտակետը պետք է լինի «մեծ քաղաքի *ամենաառաջավոր դասակարգի՝ պրոլետարիատի հեղափոխական ավանդարդի*» դիտակետը: Հայրենական պատերազմի իրադարձություններ, կամ այսօրվա կյանքը, պատկերելիս գրողի դիտակետը, բնականորեն պետք է փոխվի:

Այսպիսով, Կարինյան-քննադատ տեսաբանը պահանջում է գեղարվեստական երկի մեկնաբանման *պատմական* ելակետ, հասարակական, ինչպես և գրական երևույթների *պատմական* լուսաբանություն և արժեքավորում, որ մարքսլենինյան գիտության հիմնական սկզբունքներից է:

Այդ ամենը միասին և առանձին-առանձին ուշագրավ են իրենց մի շարք կողմերով, գրավիչ իր իսկ հեղինակի այս կամ այն յուրօվի մտահղացմամբ, գնահատելի խոսքի բարձր կուլտուրայով, ռեալական արվեստի հարստությամբ, շատ անգամ էլ սուր, կրակոտ, խոր, նուրբ դիտողականությամբ: Այդ ամենը միասին և առանձինառանձին ընթերցողի մեջ զարթեցնում են բազմապիսի կենսական խոհեր ու զգացմունքներ սովետահայ մշակույթի, գրականության, արվեստի զարգացման արդի փուլում, այդ ամենը միասին և առանձին-առանձին հարուցում են ջերմ սեր ու երախտագին վերաբերմունք մեր դարավոր մշակույթի, գրականության, արվեստի, մեր մեծ երախտավորների հանդեպ:

Ժողովուրդների եղբայրության դրոշի ներքո խորագիրը կրող այս ժողովածուն ժողովուրդների եղբայրության նվիրական գաղափարի բոլորանվեր ջատագովի՝ Արտաշես Կարինյանի ողջ գիտակցական կյանքի, հասարակական-քաղաքական գործունեության պարծանքի, գրական-գիտական ստեղծագործության վսեմ ու ցայտուն արտահայտությունն է:

ՀՈՎՀ. ՂԱԶԱՐՅԱՆ

ՄԱՐՏԱԿԱՆ ՓԱՌՔԻ ՃԱՄՓԱՆԵՐՈՎ

Հայաստանում սովետական կարգերի հաստատման և Հայաստանի կոմունիստական կուսակցության կազմավորման 50-ամյակի տոնակատարության հանդիսավոր նիստում արտասանած ճառում ՍՄԿԿ Կենտկոմի գլխավոր քարտուղար Լեոնիդ Իլյիչ Բրեժնևը բարձր գնահատական տվեց սովետական զինված ուժերի շարքերում աճած, իրենց զորավարական տաղանդով աչքի ընկած հայազգի ականավոր զորահրամանատարներին:

«Սովետական մարդիկ,— ասաց նա,— մեծ հարգանքով են տալիս պանծալի զորապետներ, զորքերի և մեր զինված ուժերի մարտական գործողությունների կազմակերպիչներ, քաղաքացիական կռիվների հերոս Գայի (Բժշկյանց), Սովետական Միության մարշալ Բաղրամյանի, Սովետական Միության նավատորմի ադմիրալ Իսակովի, ավիացիայի մարշալ Խուդյակովի, զրահատանկային զորքերի մարշալ Բաբաջանյանի և հայ ժողովրդի զավակ՝ մյուս տաղանդավոր զորավարների անունները»:



Ռազմական արվեստին տիրապետելու սերը Հ. Բաբաջանյանի մեջ արթնացել է դեռևս պատանեկան տարիներին: 1925 թվականին իրականանում է նրա փափագը. տասնիննամյա Համազասպը հագնում է զորականի համազգեստ: Սկզբում սովորում է Երևանի ռազմական դըպրոցում, ապա փոխադրվում Անդրկովկասյան զինվորական հետևակային ուսումնարան (Թիֆլիս): Ջանասեր երիտասարդը մեծ եռանդով յուրացնում է ավանդվող գիտելիքները: Ռազմական ուսումնարանն ավարտելուց հետո Հ. Բաբաջանյանը նշանակվում է Կովկասյան 4-րդ գնդում դասակի հրամանատար: Նրա դասակն աչքի է ընկնում մարտական ու քաղաքական պատրաստությամբ, դառնում զորամասի առաջավոր ստորաբաժանումներից մեկը: Շատ չանցած՝ Բաբաջանյանը նշանակվում է վաշտի, ապա՝ գումարտակի հրամանատար: Այսպես սկիզբ է առնում նրա զինվորական տարեգրությունը: 1937 թվականին Ֆրունզեի անվան ակադեմիան ավարտելով՝ նա նշանակվում է կորպուսի շտաբի օպերատիվ բաժնի պետի տեղակալ:

Առաջին մարտական մկրտությունը Հ. Բաբաջանյանն ստանում է սպիտակ ֆինների դեմ մղված կռիվներում և ցուցաբերած քաջության ու խիզախության համար արժանանում ՍՍՀՄ պաշտպանության ժողովրդական կոմիսարի խրախուսանքին:

Շտաբում աշխատելը, սակայն, չի հրապուրում Բաբաջանյանին: Իր խնդրանքով գալիս է Կովկաս և նշանակվում այստեղ տեղակայված գնդերից մեկի հրամանատար: Ընդունելով զորամասը, նա եռանդուն աշխատանք է կազմակերպում դասակներում ու վաշտերում, ռազմիկների շրջանում: Գնդի հրամանատարի, զորամասի կուսակցական կազմակերպության և քաղաշխատողների գործադրած ջանքերն ապարդյուն չեն անցնում: Հերթական տեսչական

ստուգումների ժամանակ գունդը բարձր գնահատականի է արժանանում...

Շուտով Բաբաջանյանը փոխադրվում է 19-րդ բանակի (հրամանատար՝ գեներալ Ի. Ս. Կոնև) շտաբը, նշանակվում օպերատիվ բաժնի պետի տեղակալ: Այդ օրերին էլ Կոնևի բանակը շարժվում է դեպի ՍՍՀՄ արևմտյան սահմանները...

...Սկսվում է Հայրենական մեծ պատերազմը: Ինչպես ողջ սովետական զինված ուժերը, 19-րդ բանակի զորագնդերը ևս արյունահեղ կռիվներ են մղում հիտլերյան զավթիչների դեմ: Այդ ահեղ օրերին Բաբաջանյանն անձկում էր լինել ռազմաճակատի առաջավոր դիրքերում, այն ստորաբաժանումներում, որոնք կատաղի կռիվներ էին մղում հիտլերյան զավթիչների դեմ, այն ռազմիկների կողքին, որոնք կրակի ու բոցերի մեջ իրենց քաջությամբ փակում էին առաջ սողացող ֆաշիստների ճանապարհը:

Մի անգամ, օգտվելով հարմար առիթից, Բաբաջանյանը մոտենում է բանակի հրամանատարին և խնդրում՝ իրեն ուղարկել զորամաս...

— Չլինի՞ թե մեկն ու մեկի հետ գժտվել եք, — հարցնում է գեներալը:

— Ո՛չ, ամեն ինչ կարգին է,— պատասխանում է Բաբաջանյանը:

— Շատ լավ, կգնաք 127-րդ դիվիզիա՝ որպես գնդի հրամանատար... Եթե զոհվեք կռվի դաշտում, այդ քաջի մահ կլինի... Եթե ողջ մնաք՝ հերոս կլինեք... Լավ է երկրորդը,— ավարտում է զրույցը Կոնևը:

Գեներալի համաձայնությունից հետո բանակի ռազմական խորհրդի անդամ Շեկլանովը կատակում է.

— Դասալքում են դեպի առաջին գիծը...

Գեներալի թույլտվությունն ստանալուց հետո Բաբաջանյանն ընկերոջ՝ Պ. Ֆիալկի հետ բռնում է զորամիավորում տանող ճանապարհը... Արկերի ու ականների որոտի տակ նրանք հետիոտն անցնում են ամբողջ ճանապարհը և վերջալույսին հասնում դիվիզիայի շտաբ: Նրան նշանակում են 395-րդ գնդի հրամանատար:

Այդ 1941 թվականի աշնանամուտին էր: Արյունահեղ կռիվներ էին ընթանում Սմոլենսկի ուղղությամբ: Սովետական բանակը ուժեր էր կենտրոնացնում այստեղ՝ թշնամուն հակահարված տալու, դեպի Մոսկվա շարժվող ֆաշիստների ճանապարհը փակելու համար: 395-րդ գունդը ժամանակավորապես ամրացվում է 102-րդ տանկային դիվիզիային: Զորամիավորումից բաժանվելիս դիվիզիայի հրամանատար Ա. Ակիմենկոն Բաբաջանյանին պատվիրում է.

— Վերադարձեք միայն փառքով, այլապես ձեզ չենք ընդունի...

Դիվիզիայի հրամանատարը նախազգում էր, որ այդպես էլ կլինի: Նա կռահում էր, քանի որ իր զորամիավորման կազմում Բաբաջանյանի հրամանատարությամբ գործող զորագունդն արդեն ցույց էր տվել իր քաջությունն ու խիզախությունը:

Սմոլենսկի ճակատամարտը կարևոր տեղ է գրավում մեծ Հայրենականի սկզբնական շրջանի պատմության մեջ: Այստեղ կարմիր բանակի զորամասերը, համառ դիմադրությունից հետո, առաջին անգամ առանձին հատվածներում ուժգին հակահարված տվին հակառակորդին և զգալիորեն հյուծեցին թշնամու հարվածային խմբավորումը:

Ելնյայի ուղղությամբ գործող գնդերը, նրանց թվում և Բաբաջանյանի զորամասը, սաստկացնելով հարձակումը, մեծ կորուստ են պատճառում հակառակորդին, ազատագրում քաղաքն ու բազմաթիվ ուրիշ բնակավայրեր: Թշնամու դեմ մղված կռիվներում քաջություն, խիզախություն և կազմակերպվածություն ցուցաբերելու համար, սովետական զինված ուժերի պատմության մեջ առաջին անգամ, մի շարք զորամիավորումների թվում, գվարդիայի կոչում է շնորհվում նաև 127-րդ դիվիզիային: Այդ լուրը խանդավառությամբ է համակում նաև 395-րդ գնդի ռազմիկներին, որոնք երդվում են ավելի ուժգին հարվածել ֆաշիստներին, փակել դեպի Մոսկվա նրանց ճանապարհը: (Հետագայում, ֆաշիստական Գերմանիայի դեմ տարած հաղթանակի 25-ամյակի տոնակատարության օրերին, ելնյացիները Բաբաջանյանին ընտրում են իրենց քաղաքի պատվավոր քաղաքացի): Սմոլենսկից հետո Բաբաջանյանի զորամասը մարտնչում է Դոնի-Ռոստովի մատույցներում, ապա՝ արևմտյան ռազմաճակատում: Աներեր ու քաջ հրամանատարը միշտ հայտնվում է այնտեղ, ուր թեժ մարտեր են տեղի ունենում: Նրա բոցաշունչ խոսքն ու անձնական քաջությունը մարտիկներին ոգեկոչում են՝ արիաբար պաշտպանելու հայրենի հողի յուրաքանչյուր թիզը:

Ֆաշիստական զավթիչների դեմ մղված հերոսամարտերում Հ. Բաբաջանյանը օր-օրի դրսևորում է իր հրամանատարական ձիրքը, մեծ մասշտաբների մարտական գործողություններ վարելու հմտությունն ու կազմակերպական տաղանդը: Հաշվի առնելով այդ, վերադաս հրամանատարությունը 1942 թ. գարնանը նրան նշանակում է 3-րդ մեքենայացված բրիգադի հրամանատար:

1942 թվականի աշնանը Հ. Բաբաջանյանի բրիգադը արևմտյան ռազմաճակատի 22-րդ բանակի կազմում էր: Այլ զորամասերի թվում նրա բրիգադը ևս առաջադրանք է ստանում՝ ամեն գնով ճեղքել հակառակորդի պաշտպանության գիծը Ռժև—Վելիկիե Լուկի հատվածում: Մարտական առաջադրանքը հաջողությամբ է կա-

տարվում: Սովետական զորամասերը ճեղքում են հակառակորդի պաշտպանական դիրքերը և մի քանի օրվա ընթացքում 40 կիլոմետր խորանում թշնամու թիկունքը, մեծ կորուստներ պատճառելով նրան:

Կուրսկի ճակատամարտը, ինչպես նշել է Կ. Կ. Ռոկոսովսկին, տեխնիկայի հագեցվածությամբ և զորքերի գործողության ինտենսիվությամբ իր հավասարը չի ունեցել պատերազմների պատմության մեջ[1]: Այդ ճակատամարտի՝ Բելգորոդի ուղղությամբ էր գործում Բաբաջանյանի բրիգադը: Գրեթե 50 օր ու գիշեր չէին դադարում հրանոթների ու ականանետների որոտը, ռումբերի ու արկերի հուժկու պայթյունները, տանկերի ու ինքնաթիռների մոտորների դղրդյունը:

«...Հառաչում էր հողը, գրում է իր հուշերում Հ. Բաբաջանյանը, ճակատամարտի մասշտաբը գերազանցում էր մարդկանց երևակայությունը: Հարյուրավոր տանկեր, թնդանոթներ վերածվում էին մետաղյա ջարդվածքների լեռնակույտերի: Խավարել էր արևը, նրա սկավառակը հազիվ էր երևում արկերի ու ռումբերի պայթյունից առաջացած ծխի ու փոշու մշուշի միջից...»[2]:

Ռումբի պայթյունից Բաբաջանյանը վիրավորվում է ոտքից: Կորպուսի հրամանատարն ու քաղբաժնի պետը նրան «բռնությամբ» են ուղարկում հոսպիտալ: Պալատում վիրավորի աչքերը չեն փակվում. խիզախ հրամանատարը հոգով ու մտքով զինվորների հետ է, նրանց կողքին, կրակի ու բոցերի մեջ: Մի քանի օր «բուժվելուց» հետո նա իր հանձնակատարի հետ գաղտնի մեկնում է ռազմաճակատ, իր բրիգադը: Նա նորից դիտակետում է և անմիջականորեն ղեկավարում է իր ենթակա ստորաբաժանումների մարտական գործողությունը, ստորաբաժանումներ, որոնք սրընթաց հետապնդում են ճողոպրող թշնամուն:

Քաջարի հրամանատարը միշտ զգայուն և ուշադիր է եղել իր ենթակաների նկատմամբ, մտահոգվել՝ քիչ զոհերով մեծ հաղթանակներ ձեռք բերելու համար: Մարտական ամենածանր գործողությունների ժամանակ անգամ նա երբեք չի մոռացել հոգալ ռազմիկների սննդի, ստորաբաժանումների ռազմապաշարի մասին: Ենթականերն էլ անսահման սիրում էին իրենց անձնվեր հրամանատարին: Բաբաջանյանի զինակիցներից, մարտական ընկերներից շատերը մերթ նրան դիմում էին ո՛չ թե ազգանունով ու զինվորական կոչումով, այլ՝ անունով:

[1] Տե՛ս История коммунистической партии Советского Союза, т. 5, книга 1-ая, стр. 354, Политиздат, М., 1970.

[2] Տե՛ս А. Бабаджанян, Дороги победы, М., «Молодая гвария», стр. 99, 1975 г.

Հ. Բաբաջանյանի հրամանատարությանը ենթակա զորամասերը 1943—44 թթ. ձմռանն ակտիվորեն մասնակցում են Արևմտյան Ուկրաինայի ազատագրման համար մղված կռիվներին: Ականավոր զորավար, Սովետական Միության մարշալ Գ. Ժուկովը, իր հուշագրությունում անդրադառնալով Դնեստրի վերին հոսանքի ափերին տեղի ունեցած մարտերին, ըստ արժանվույն է դրվատում Զալեշչիկիի շրջանում Հ. Խ. Բաբաջանյանի հրամանատարությամբ գործող 20-րդ մեքենայացված գվարդիական բրիգադի ռազմիկների սխրանքը[1]:

Զալեշչիկին արդեն ազատագրված է: Ս. Ուստիմենկոյի հետախույզները, չսպասելով քաղաքում մարտերի ավարտմանը, խուճապի են մատնում թշնամուն և սրընթաց անցնում Դնեստրն ու նրա արևմտյան ափին պլացդարմ գրավում:

Պատերազմական գործողությունների ընթացքում, երբ իրադրությունը պահանջում էր, Բաբաջանյանն անմիջապես վերադասավորում էր իր զորամասերը, ստեղծում արագ շարժունակ խումբ, ապա, ընտրելով թշնամուն հարվածելու գլխավոր ուղղությունը, հանկարծակի հարձակումով, սրընթաց գրոհով շրջանցում թշնամուն, փակում նրա նահանջի ճանապարհը: Այդպիսի փայլուն օպերացիաներից էին Զալեշչիկի և Կապիչինցի քաղաքների ազատագրման համար մղված կռիվները: 20-րդ մեքենայացված բրիգադի տանկերի գրոհն այնքան հանկարծակի և հուժկու էր, որ երբ սովետական մարտական մեքենաները սլանում են Կապիչինցիի փողոցներով, երթևեկություն կարգավորող գերմանացի զինվորները, ոչինչ չկռահելով, ճանապարհ էին ցույց տալիս մեր տանկիստներին:

Երրորդ մեքենայացված կորպուսի հրամանատար գեներալ Ի. Դրեմովը Հ. Բաբաջանյանի պարգևատրման թերթիկում գրում է.

...1944 թվականի մարտի 21-ից մինչև ապրիլի 1-ը Ստանիսլավի ուղղությամբ ֆաշիստական զավթիչների դեմ մղված կռիվներում Հ. Բաբաջանյանը, որպես բրիգադի հրամանատար, աչքի ընկավ իր համարձակությամբ, վճռականությամբ, հմտությամբ: Բրիգադը, դրսևորելով սրընթաց շարժունակություն, շրջանցեց հակառակորդի թիկունքը և կտրեց նրա նահանջի ուղին:

Այդ մարտում բրիգադն ազատագրել է ավելի քան 60 քաղաք և բնակավայր, ռազմավար վերցրել մոտ 500 ավտոմեքենա, 9 տանկ և այլ մարտական տեխնիկա:

[1] Տե՛ս Г. К. Жуков, Воспоминания и размышления, изд., АПН, стр. 517, 1971.

ՍՍՀՄ Գերագույն սովետի նախագահության 1944 թ. ապրիլի 26-ի հրամանագրով գվարդիայի փոխգնդապետ Համազասպ Խաչատուրի Բաբաջանյանին շնորհվում է Սովետական Միության հերոսի կոչում՝ գերմանա՛կան զավթիչների դեմ մղվող պայքարում հրամանատարության առաջադրանքներն օրինակելիորեն կատարելու և մարտերում ցուցաբերած հերոսության ու խիզախության համար:

Քառասունչորսի ամռանը 20-րդ մեքենայացված գվարդիական բրիգադը, 1-ին գվարդիական տանկային բանակի կազմում, շարունակում է իր հարձակումը դեպի արևմուտք: Այն անցնում է Բուգ, Սան գետերը, հասնում Վիսլա ու Սանդամիրում պլացդարմ գրավում: Ամենուրեք ազատագրված քաղաքների ու գյուղերի աշխատավորները ցնծությամբ են դիմավորում իրենց ազատարարներին: Այրված շեներն ու ավերված քաղաքները մորմոքում են աննկուն զորապետի սիրտը, վրեժի կոչում ոսոխի դեմ: Նա իր մարտական մեքենայով հասնում է այնտեղ, ուր ահեղ կռիվներ են ընթանում և իր անձնական քաջությամբ ոգեշնչում ռազմիկներին: Օգոստոսի 19-ին տեղի ունեցած արյունալի մարտում Բաբաջանյանը կոկորդից ծանր վիրավորվում է: Նա անկարող է որևէ բառ արտասանել: Քաջարի հրամանատարը չի կորցնում իրեն, վերցնում է թուղթն ու մատիտը, գրավոր կարգադրություններ անում, հրամաններ տալիս ստորաբաժանումներին՝ շարունակել կռիվը: Մարտադաշտից նրան դուրս բերելու նպատակով տանկիստներն իրենց հրամանատարին տեղափոխում են մեքենայի խցիկը... Հակառակորդի արկի հարվածից հրկիզվում է տանկը: Խիզախ ռազմիկները գործադրում են բոլոր ջանքերը՝ ապահովելու հրամանատարի կյանքի անվտանգությունը:

...Նորից հոսպիտալ, որից նա այնպես խուսափում է, նորից վիրավորների շրջապատ... Բուժաշխատողների համար դժվար չէր տեսնել, որ Բաբաջանյանի կյանքը մազից է կախված: Գործի են դրվում բոլոր միջոցները՝ մահվան ճիրաններից փրկելու հերոսին:

Մահճակալին գամված Բաբաջանյանը կարոտով է վերհիշում հայրենի Չարդախլու գյուղի ծաղկափթիթ հանդերը, վճիտ աղբյուրների սառնորակ ջրերը... Մտաբերում է քսաներեք թվականը, երբ իրեն ընտրեցին հարյուր հիսուն անդամ ունեցող կոմերիտմիության բջջի քարտուղար, խանդավառ կոմերիտականներին, որոնք նավթի ճրագի աղոտ լույսի տակ գեղջուկ-գեղջկուհիներին գրագիտություն էին սովորեցնում և կուսկազմակերպությանն օգնում գյուղի սոցիալիստական վերափոխման պայքարում... հետո՝ քսանութ թվականը, երբ ոդեգրվեց կոմունիստական կուսակցությանը...

...Վիրաբույժ պրոֆեսոր Ախուտինի ոսկե ձեռքերով կարճ ժամանակում ապաքինվում է Բաբաջանյանը և նորից իր տեղը գրավում մարտակարգերում, այս անգամ արդեն՝ առաջին գվարդիական տանկային բանակի 11-րդ կորպուսի հրամանատար:

1945 թ. հունվարի կեսերին մեր զորքերը Բալթիկ ծովից մինչև Կարպատյան լեռները հուժկու հարձակվում են հիտլերյան բանակի վրա: Բաբաջանյանի կորպուսը Վիսլայի պլացդարմից (Վարշավայից հարավ) սրընթաց գրոհով մասնակցում է Լոձ, Պոզնան ու բազմաթիվ այլ քաղաքների, գյուղերի ազատագրմանը և դուրս գալիս Օդերի ափ: Նա զօր ու գիշեր անցկացնում է հրամանատարական կետում կամ դիտակետում, օպերատիվ ղեկավարում ենթակա զորամասերի մարտական գործողությունները:

Տրվում է նոր հարձակման հրաման, այս անգամ՝ Բեռլինի վրա: Տաղանդավոր զորապետի տանկիստները, համառորեն հաղթահարելով հակառակորդի բոլոր արգելքներն ու դիմադրությունը, մի քանի օրում հասնում են Բեռլին ու մասնակցում փողոցային կռիվներին: Անվախ հրամանատարը դիտակետը ընտրելով առաջին գծին շատ մոտ, օպերատիվ ղեկավարում է իր ենթակա զորամասերի մարտական գործողությունները: Նա հպարտանում է կոմունիստների ու կոմերիտականների կատարած սխրանքներով, որոնք իրենց մարտական մեքենաներով ավերում են ֆաշիստների ամրությունները, սլանում քաղաքի կենտրոնական թաղամասերը: Ապրիլի 30-ին 11-րդ կորպուսի տանկիստներն իրենց հրանոթներից ուղիղ նշանառությամբ անընդհատ արկեր են թափում քաղաքի կենտրոնում գտնվող կայսերական գրասենյակի վրա: Ժամը 2-ին հարևան զորամիավորման ռազմիկները հաղթանակի դրոշը բարձրացնում են Ռայխստագի վրա: Բեռլինի անկման մասին ՍՍՀՄ զինված ուժերի Գերագույն գլխավոր հրամանատարի հրամանում՝ գեներալներ Կուզնեցովի, Չույկովի, Չերնիչենկոյի, Խետագուրովի և ուրիշ զորահրամանատարների թվում հիշատակված են նաև Համազասպ Բաբաջանյանի, Նվեր Սաֆարյանի, Իսահակ Գասպարյանի, Սերգեյ Կարապետյանի անունները, որոնց զորքերն ակտիվորեն մասնակցել են Բեռլինի գրավմանը:

Մեծ Հայրենականի հաղթանակից հետո Հ. Բաբաջանյանն ավարտում է ՍՍՀՄ զինված ուժերի գլխավոր շտաբի ակադեմիան: Նա եղել է Օդեսայի զինվորական օկրուգի հրամանատար, զրահատանկային ակադեմիայի պետ: Պանծա-

լի զորավարը, չնայած իր զբաղվածությանը, հարմար առիթի պահին այցելում է հայրենի Չարդախլու: Համագյուղացիների հետ նա ակնածանքով է հիշում մեծ Հայրենականի մարտի դաշտերում ընկած հայրենակիցներին, որոնք իրենց կյանքը նվիրաբերեցին մարդկության ազատագրմանը ֆաշիստական լծից:

Սրտաբաց զրույցներից մեկի ժամանակ մարշալը նկատում է, որ հարյուրամյա Ստեփան Քոչարյանի գոտուց դաշույն է կախված և հարցնում.

— Ստեփան դայի, ինչո՞ւ ես դաշույնով ման գալիս:

— Զենքը, որդի՛ս, նաև պաշտպանության համար է, այդ դու ինձանից լավ գիտես,— իմաստալի պատասխանում է ծերունին:

Զրահատանկային զորքերի գլխավոր մարշալ Հ. Բաբաջանյանն այժմ ՍՍՀՄ զինված ուժերի ցամաքային զորաբանակի տանկային զորքերի պետն է: Քաջ հայտնի է, թե ժամանակակից զինված ուժերի համակարգում ինչպիսի կարևոր տեղ է հատկացվում տանկային զորքերին՝ որպես ցամաքային զորաբանակի գլխավոր հարվածային ու շարժունակ ուժի:

— Մեզ, զինվորականներիս,— ասում է մարշալը,— վստահված է պաշտպանել սովետական ժողովրդի աշխատանքն ու հանգիստը: Մենք պետք է միշտ պատրաստ լինենք հարվածելու նրանց, ովքեր կհամարձակվեն ոտնձգություններ կատարել մեր սոցիալիստական հայրենիքի դեմ...

Այս խոսքերը կարող են նշանաբան լինել զրահատանկային զորքերի գլխավոր մարշալի ամբողջ գործունեության համար: Այս խոսքերի մեջ ամփոփված է նրա բովանդակալից ու հարուստ կյանքի իմաստը:

Կենսագործելով կուսակցության XXV համագումարի առաջադրանքները, մեր փառապանծ զինված ուժերը, նրանց շարքերում սովետական տանկիստները, անդուլ կատարելագործում են իրենց մարտական ու քաղաքական պատրաստականությունը, արթուն կանգնած են մեր մեծ հայրենիքի պաշտպանության դիրքերում:

Ս. Ս. ՆԱԼԲԱՆԴՅԱՆ

ԳՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ԵՐԵՎԵԼԻ ԾՈՎԱԿԱԼԸ

...1942 ԹՎԱԿԱՆԻ ԱՇՆԱՆԱՅԻՆ մռայլ մի առավոտ սևծովյան նավատորմի տորպեդային կատերը Սուխումիի նավահանգիստը բերեց ծանր մի վիրավորի: Ուղեկցողները՝ Հյուսիս-կովկասյան ռազմաճակատի զինվորական խորհրդի անդամները, ռազմածովային նավատորմի լավագույն բժիշկ-վիրաբույժներն զգուշությամբ փոխադրեցին նրան հատուկ վագոն: Յուրօրինակ նամփորդություն էր այդ: Սալոն-վագոնի առջևում հրանոթներով, իսկ ետևում՝ զենիթային թնդանոթներով զրահավորված վագոններ էին:

Այսպես Թբիլիսի փոխադրեցին ծանր վիրավոր ծովակալ Իվան Ստեփանի Իսակովին: Մահվան շեմին կանգնած Իսակովին կարդացին Գերագույն գլխավոր հրամանատարության հեռագիրը. «Արիացե՛ք. մասնագետների կարծիքով Դուք կապաքինվեք: Սևծովյան նավատորմի լավագույն ականակիրը կկոչվի Ձեր անունով»: Ոչինչ այդպես բարերար ազդեցություն չէր թողել ծանր վիրավոր Իսակովի վրա, ինչպես Մոսկվայից ստացված այդ հեռագիրը:

Մեր ձեռքի տակ է Ա. Արզումանյանի *Ծովակալը* գիրքը[1], նվիրված ականավոր ադմիրալ, Սովետական Միության նավատորմի ծովակալ Ի. Ս. Իսակովին:

Իվան Ստեփանի Իսակովը սովետական պետության ռազմական ու հասարակական հայտնի գործիչներից է, ճանաչված գիտնական ու գրող: Հիրավի, նա բազմապատկեց սովետական ռազմածովային նավատորմի փառքը: Սովետական նավատորմի փառավոր պատմության հետ սերտորեն կապված Իսակովի սիրալի կյանքն ու գործունեությունը համակողմանի արտացոլված են գրախոսվող աշխատության մեջ: Անձամբ ճանաչելով Իսակովին՝ հեղինակը չի սահմանափակվել միայն անձնական տպավորություններով. նա լայնորեն օգտագործել է արխիվային ժառանգությունը, նամակները, զինվորական շատ դեկավարների ուսումնասիրություններն ու հուշերը: Զրույցներն ու հանդիպումները նրանց հետ հնարավորություն են ընձեռել հեղինակին՝ բացահայտելու Իսակովի ներքին հմայքը, նրա մարդկային հիանալի հատկությունները, իմաստավորելու ու դրվատելու ականավոր նավատորմավարի զինվորական ուղին:

Հոկտեմբերյան մեծ հեղափոխության առաջին իսկ օրերից ռուսական նավատորմի միչման Ի. Ս. Իսակովը զինվորագրվում է հեղափոխությանը:

Սովետական կարգերին հավատարիմ այն սպաների շարքում էր նա, որոնք մեծ դեր խաղացին 1918 թ. Բալթիական նավատորմը գերմանացիներից փրկելու գործում: Լինելով «Իզյասլավ» ականակիր էսկադրայի մարտական հրամանատարը՝ Իսակովը մասնակցում է երիտասարդ սովետական իշխանության նավատորմի վերախմբավորմանը՝ Կրոնշտադտում ու Պետրոգրադում: Մասնակցությունը հայտնի «Սպարտակ» նավատորմի երիտասարդ հրամանատարի մարտական մկրտությունն էր: 1919 թ. սկզբին, երբ սովետական հանրապետության զինված ուժերի ծանրության կենտրոնը փոխադրվեց հարավ, Ի. Ս. Իսակովն ուղարկվեց Վոլժսկո-Աստրախանյան նավատորմիկ: Որպես «Деятельный» ականակրի էսկադրայի հրամանատար, Իսակովը մասնակցեց Կասպից ծովի բոլոր մարտերին, ինչպես և 1920 թ. մայիսին՝ Էնզելիի նշանավոր օպերացիային, որով Կասպից ծովի չրջակայքը լիովին մաքրվեց սպիտակներից ու անգլիացիներից:

1920 թ. վերջերին Ի. Ս. Իսակովը կրկին Բալթիկայում է. նա ակտիվ մասնակցում է Բալթիական նավատորմին առաջադրված խնդիրների կատարմանը, մասնավորապես՝ առաջին համաշխարհային և քաղաքացիական պատերազմների ժամանակ ականապատված ծովի ականազերծմանը: Բալթիկ ծովն իր դռները բացեց խաղաղ ծովագնացության համար:

Այդ տարիներին իսկ երիտասարդ Իսակովը սևծովյան նավատորմի ղեկավարության կողմից բնութագրվել է իբրև արտակարգ աշխատունակ,

[1] Ашот Арзуманян. **Адмирал.** Воениздат, 1976.

բացառիկ բարեխիղճ ու բանիմաց զինվորական. «Որպես զինվորական, ունի մեծ հեղինակություն, վայելում է հրամկազմի հարգանքն ու համակրանքը»: Նա արել է արժեքավոր շատ առաջարկություններ ականակիրների մարտական ուրակավորման բարելավման նպատակով:

Երեսնամյա Իսակովը 1925 թ. նշանակվում է Սևծովյան նավատորմի շտաբի օպերատիվ մասի հրամանատարի տեղակալ: Երեք տարի անց նա ռազմածովային նավատորմի ակադեմիային կից հրամկազմի վերապատրաստման բարձրագույն կուրսերում է: Այստեղ նա գրավում է զինվորական հայտնի գործիչ, բանվորա-գյուղացիական կարմիր բանակի (ԲԳԿԲ) գլխավոր շտաբի պետ Բ. Մ. Շապոշնիկովի ուշադրությունը: Նրա երաշխավորությամբ Իսակովն աշխատանքի է ուղարկվում ԲԳԿԲ-ի գլխավոր շտաբ՝ որպես ծովային սեկտորի ղեկավար:

Այդ տարիներին սովետական կառավարությունը մեծ ուշադրություն էր նվիրում Հեռավոր Արևելքում և Ծայր Հյուսիսում նավատորմի ստեղծմանը: Իսակովը մեծ ջանքեր է գործադրել՝ կազմակերպելու ՍՍՀՄ ծովային հեռավոր սահմանների հուսալի պաշտպանությունը: Նա հաճախ էր լինում տեղերում, անձամբ ղեկավարում այդ շրջանների ռազմածովային հզորության ամրապնդման գործը:

Դեսանտային օպերացիաների, սուզանավերի մարտական գործողությունների, օպերատիվ ու ստրատեգիական այլ պրոբլեմների վերաբերյալ իր ուսումնասիրություններն ու մտահղացումները Իսակովը շարադրել է զինվորական պարբերական մամուլում հրապարակված հոդվածներում և այլ նյութերում: Այդ տարիներին, ակտիվ աշխատելով որպես Սևծովյան առափնյա պաշտպանության շտաբի պետի տեղակալ՝ օպերատիվ գծով, ապա՝ Սևծովյան ծովային ուժերի շտաբի օպերատիվ բաժնի պետ, Իսակովը դարձավ ռազմական գործի հմուտ կազմակերպիչ ու տեսաբան: Նրա տեսական նախասիրությունները վառ դրսևորվեցին ռազմածովային ակադեմիայի ստրատեգիայի և օպերատիվ արվեստի ամբիոնում դասախոսելու տարիներին: Իր հրապարակած հոդվածներում նա վերլուծում և պարզաբանում է ռազմածովային օպերատիվ արվեստը, տակտիկայի հրատապ հարցերը, սովետական ու արտասահմանյան նավատորմի փորձը: Իսակովի շատ աշխատություններ հիմք են դարձել ռազմածովային ուսումնական հաստատությունների դասագրքերի համար: Այդ և հետագա տարիներին նա մեծ ավանդ է ներդրել նավատորմի հրամանատարական կազմի պատրաստման և սովետական ռազմածովային արվեստի զարգացման գործում:

Կոմունիստական կուսակցությունն ու սովետական կառավարությունը հատուկ ուշադրություն էին նվիրում սովետական ծովային սահմանների ամրապնդմանը: Ստեղծվում էին ծովային նոր նավատորմեր ու նավատորմիկներ, որոնք համալրվում էին ժամանակակից նավերով, հագեցվում նորագույն զենքերով: 1933 թ., Հյուսիսային նավատորմի հիմնադրման շրջանում, Իսակովը նշանակվեց պատասխանատու աշխատանքի. նա ղեկավարում էր Բալթիական նավատորմի մի մասի փոխադրումը Սպիտակ ծով: Այդ կարևոր գործի ավարտից հետո նա նշանակվում է Բալթիական կարմրադրոշ նավատորմի շտաբի պետ: Շտաբի պետի ուշադրության կենտրոնում էին մարտական պատրաստության մակարդակի բարձրացման, շտաբային ծառայության կատարելագործման հարցերը:

Իսակովը ժամանակ էր գտնում նաև գիտական աշխատանքով զբաղվելու: Նա հրապարակում է *Սուզանավերի գործողությունները* կապիտալ աշխատությունը: Այստեղ նա հանգամանորեն ցույց է տվել սուզանավերի ցերեկային և գիշերային գրոհների կազմակերպման արդյունավետությունն առաջին համաշխարհային պատերազմում: Սուզանավերի միջոցով ապահովվեց հսկա նավերի ու էսկադրաների պահպանությունը: Սուզանավերի շնորհիվ ապահովվեց նաև մեծ նավատորմերի տակտիկական մանևրներ կատարելու հնարավորությունը: *Սուզանավերի գործողությունները* գրքում հատկապես ընդհատելի են հեղինակի կանխատեսումները, սուզանավերի ռազմական օգտագործման հիմնական ուղղությունների սահմանումը: Մեծ նշանակություն ունեցավ Իսակովի այս աշխատությունը, հատկապես, նախապատերազմյան տարիներին. այն հանդիսացավ մեր ռազմածովային նավատորմում ստորջրյա ռազմական ուժերի օգտագործման օպերատիվ-տեխնիկական սկզբունքների մշակման հիմքը: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի փորձը ցույց տվեց *Սուզանավերի գործողություններն* աշխատությունում արծարծված խնդիրների ու եզրահանգումների ճշմարտացիությունը:

Ծովակալը գրքում նշվում է, որ Ի. Ս. Իսակովի գործունեության մեջ հատուկ տեղ են գրավել նրա վիթխարի ջանքերը ծովային ուժերի ռազմական կանոնադրության մշակման մարզում: Կանոնադրությունը պարունակում է ռազմածովային արվեստի սկզբունքային նոր դրույթներ: Այն համապատասխանում է ռազմածովային ուժերի փոփոխված բնույթին համար տակտիկային, դրանց մարտական ու տեխնիկական նոր միջոցներին: Նոր կանոնադրությունը կարևոր է մի այլ առումով ևս. Հայրենական մեծ պատերազմի նախօրյակին մշակվեց միասնական տեսակետ սովետական նավատորմի հրամանատարության կազմի վերաբերյալ:

Նախապատերազմյան տարիներին ռազմածովային նավատորմում Իսակովը վարել է պատասխանատու պաշտոններ — Բալթիական կարմրադրոշ նավատորմի հրամանատար, ՍՍՀՄ ռազմածովային նավատորմի ժողովրդական կոմիսարի տեղակալ, ռազմածովային ակադեմիայի պետ: Այդ տարիներին Իսակովը շատ ջանքեր է գործադրել նավաշինության ու նավատորմի սպառազինման կազմակերպման ասպարեզում: 1939 թ. նա կառավարական կարևոր հանձնարարություն է կատարում. մեկնում է ԱՄՆ՝ ամերիկյան նավաշինական արդյունաբերության հետ ծանոթանալու: Այդ տարի սովետական կառավարությունը բանակցություններ էր վարում Էստոնիայի և Լատվիայի կառավարությունների հետ՝ Լիբավա, Տալլին և Մերձբալթյան այլ նավահանգիստների վարձակալության վերաբերյալ:

Ծովակալ Ի. Ս. Իսակովի՝ սովետական զինվորական մեծ գործչի, կազմակերպական տաղանդը լիովին դրսևորվեց Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին: Պատերազմի երկրորդ օրը նա Բալթիկայում է. ղեկավարում է ծովային ուժերի գործողությունները: Հուլիսին Ստավկան (Գերագույն գլխավոր հրամանատարության զորակայանը) նրան նշանակում է Հյուսիս-արևմտյան ուղղության գլխավոր հրամանատարի տեղակալ՝ ծովային մասի գծով և ռազմական խորհրդի անդամ:

Հետաքրքրությամբ են կարդացվում Լենինգրադի պաշտպանությանը նվիրված էջերը: Պաշարված Լենինգրադում դրսևորվեցին վիթխարի կամք, պրկված ջղեր, կազմակերպական արտասովոր տաղանդ ունեցող զինվորական ղեկավարի՝ ծովակալ Իսակովի ունակությունները: Նա եռանդով էր կատարում բոլոր հանձնարարությունները: Իր օրինակով, անձնվիրությամբ ու նախաձեռնությամբ Իսակովը ոգեշնչում էր նավաստիներին ու հրամանատարներին և հաջողության էր հասնում նույնիսկ այնտեղ, ուր այդ անհնար էր թվում: Ծովակալը մեծ ուշադրություն ու ջանքեր է նվիրել Լենինգրադի ուժերի ամրապնդմանը, այդ գործում ներգրավել ծովային ավիացիան, նավային հրետանին, ծովային դեսանտները, կազմավորել է ծովային հետևազոր: Լենինգրադցիներն Իսակովին լավ գիտեն, որպես Լադոգա լճի վրայով կատարվող առաջին փոխադրումների ակտիվ կազմակերպիչներից մեկը:

1942 թ. ձմռանն ու գարնանը Իսակովի ղեկավարությամբ ծովային գլխավոր շտաբը մշակեց նավատորմերի ակտիվ գործողությունների պլանները: Սևաստոպոլում, Կերչ թերակղզում զորքերը միավորելու, Կովկասի առափնյա պաշտպանությունն ուժեղացնելու նպատակով ապրիլին ստեղծվեց Հյուսիս-կովկասյան ուղղությունը: Իսակովը նշանակվեց այդ ուղղության գլխավոր հրամանատարի տեղակալ և զինվորական խորհրդի անդամ: Նա մեկնում է առաջատար գիծ՝ տեղում կենտրոնացնելու ծովային հետևազորն ու բանակի զորամասերը: Այդ ուղևորության ժամանակ ռմբակոծությունից ծանր վիրավորվում է. ձախ ոտքը կտրում են:

Երկարատև բուժումից հետո, 1943 թ. մայիսին, Իսակովը վերադառնում է Մոսկվա և անցնում իր պարտականությունների կատարմանը, որպես ՍՍՀՄ ռազմածովային ուժերի ժողովրդական կոմիսարի առաջին տեղակալ և ծովային գլխավոր շտաբի պետ:

1944 թ. սկզբին լույս է տեսնում Ի. Ս. Իսակովի *ՍՍՀՄ ռազմածովային նավատորմը Հայրենական պատերազմում* աշխատությունը, որը հրատարակվել է մի քանի անգամ և թարգմանվել եվրոպական մի շարք լեզուներով:

1946 թ. փետրվարի 1-ին Ի. Ս. Իսակովը նշանակվում է ռազմական ուժերի գլխավոր հրամանատարի տեղակալ և համատեղությամբ՝ ռազմածովային նավատորմի գլխավոր շտաբի պետ: Տարվա վերջին, առողջական վիճակի պատճառով, նա հրաժարվում է այդ պաշտոնից: 1947 թ. փետրվարին նշանակվում է ռազմական խորհրդի անդամ և ռազմածովային ուժերի գլխավոր հրամանատարի տեղակալ՝ պատերազմի փորձի ուսումնասիրման և օգտագործման գծով:

Այդ տարիներին ծովակալ Իսակովը գրում է հիմնարար աշխատություններ, խմբագրում *ՍՍՀՄ նավատորմի պատմության ուրվագծերը*, գրում մի շարք հոդվածներ՝ նվիրված սովետական նավատորմի պատմությանը:

Պատերազմից հետո Իսակովին համակում է *Ծովային ատլասի* ստեղծման գաղափարը, մի գործ, որը որպես ռազմածովային աշխարհագրության, համաշխարհային օվկիանոսի նավարկական և ֆիզիկական աշխարհագրության արժեքավոր մի տեղեկատու, ծրագրի մեծությամբ, գիտական հետազոտության խորությամբ հավասարը չունի: *Ծովային ատլասը* առաջին հատորը համաշխարհային ճանաչում գտավ. այն նշանակալի իրադարձություն էր հայրենական ու համաշխարհային գիտության համար: Իսակովին շնորհվեց առաջին կարգի պետական մրցանակ:

Իվան Ստեփանովիչ Իսակովի ղեկավարած գիտնականների կոլեկտիվը շատ բան է արել՝ քարտեզի վրա ճշգրտելու և վերականգնելու ռուս ծովագնացների և աշխարհագրագետների հայտնագործած ու անվանակոչած լեռնաշղթա-

ների, կղզիների ու թերակղզիների անունները: Աշխարհագրական անունների տառադարձության մանրակրկիտ աշխատանքը հնարավորություն ընձեռեց վերջ տալու Անգլիայի դարավոր մենաշնորհին այս ասպարեզում. անգլիականացված ծովային աշխարհագրությանն ուղեկցում էր Հեռավոր Արևելքի ճապոնականացված ծովային աշխարհագրությունը: Այդ վիթխարի աշխատության գնահատման համար բավական է հիշել, որ *Ծովային ատլասի* առաջին հատորում նշված է աշխարհագրական 110 հազար անուն:

Ծովային ատլասի երկրորդ հատորի լույսընծայումը նշանակալից իրադարձություն էր համաշխարհային աշխարհագրական գիտության մեջ, որը մինչ այդ նման հրատարակչություն չէր ունեցել: Պատահական չէ, որ *Ծովային ատլասի* երկու հատորները դարձան աշխարհի նավաստիների հանրագիտարանը: *Ատլասի* երրորդ, ռազմա-պատմական հատորը մեր հայրենիքի մարտական ու հեղափոխական անցյալի քարտեզագրական յուրօրինակ տարեգրությունն է:

Գնահատելով Իսակովի գիտական մեծ ծառայությունները, ՍՍՀՄ գիտությունների ակադեմիան ընտրեց նրան թղթակից անդամ, իսկ ՀՍՍՀ գիտությունների ակադեմիան՝ պատվավոր անդամ:

1958 թ. մինչև իր կյանքի վերջին օրերը (ծովակալը մահացել է 1967 թ.) Ի. Ս. Իսակովը ՍՍՀՄ զինված ուժերի մինիստրությունում վարում էր տեսչական պատասխանատու պաշտոն և ծավալուն աշխատանք տանում ՍՍՀՄ գիտությունների ակադեմիայում:

Սովետական Միության նավատորմի ադմիրալ Ի. Ս. Իսակովը հայտնի է նաև որպես գրող: Միլիոնավոր ընթերցողներ ողջունեցին ծովագետ-գրողի հայտնվելը, ըստ արժանվույն գնահատեցին նրա պատմվածքների գեղարվեստական վարպետությունը, ինքնատիպ հումորը: Իսակովը ցավում էր, որ ժամանակը թույլ չի տվել լրջորեն զբաղվելու գրական գործունեությամբ:

Հյուսիսային ծովի կապտագույն ջրերն ակոսում է «Ծովակալ Իսակով» հածանավը, որի անձնակազմը հպարտությամբ է կրում փառապանծ ծովապետի անունը: Իսակովի կյանքն ու գործը ուղենիշ աստղ են մեր փառապանծ ռազմածովային ուժերի համար. նրա նվիրական անունը ընդմիշտ կմնա սովետական մարդկանց, ծովայինների երախտապարտ սրտում:

Աշոտ Արզումանյանի *Ծովակալը* գրքի շնորհիվ ընթերցողը կծանոթանա մեր ռազմածովային նավատորմի զարգացման կարևորագույն փուլերին:

Գիրքը լիովին համակված է սովետական պատմագիտության խոր ըմբռնումով. հեղինակը կարողացել է ըստ արժանվույն գնահատել մեծ ծովակալի սխրալի կյանքն ու փառավոր գործը: Անցքերի ու դեպքերի համակողմանի շարադրանքն ընթերցողներին ճշտորեն կողմնորոշում է պատմական այդ օրերի իրադարձություններում և համոզում, որ սովետական ռազմածովային ուժերի հաղթանակն օրինաչափ է: Այս առումով հեղինակին հաջողվել է ամենայն կոնկրետությամբ վերհանել ու դրվատել խոշորագույն գիտնականի և տաղանդավոր ծովակալի՝ հայրենիքին մատուցած մեծագույն ծառայությունները: Գրքի հայրենասիրական դաստիարակչական արժանիքն ակնբախ է, լեզուն հարուստ է, գրավիչ:

Ցավոք, հետաքրքրությամբ կարդացվող այս գրքում տեղ են գտել փաստագրական և ժամանակագրական որոշ անճշտություններ (տե՛ս էջ 129, 304, 311):

Հ. Ց. ԼԻԼՈՅԱՆ
Պատմական գիտությունների թեկնածու

Адрес редакции: 375033, Ереван 33, Барекамутян 59 г.

Խմբագրության հասցեն՝ 375033, Երևան—33, Բարեկամության 59 գ.: Հեռախոսներ՝ գլխավոր խմբագրի տեղակալ՝ 27—25—29, պատ. քարտուղար՝ 27—12—92, պրոպագանդայի և էկոնոմիկայի բաժիններ՝ 27—37—80, կուսակցական կյանք և կուլտուրայի բաժիններ՝ 27—19—80, գրական աշխատող՝ 27—60—64:

ՎՖ 04306 Պատվեր 707 Թղթի չափսը 70×108 1/16: Տիրաժ 15.400 Գինը 20 կոպ.
Տպ. 6 մամուլ, մամուլում 68840 նիշ: Ստորագրված է տպագրության 8/IV-1977 թ.
ՀԿԿ Կենտկոմի Հրատարակչության տպարան; Ավ. Իսահակյան փող. № 28:

Ձեզ համար, ընթերցողնե՛ր

ՆՈՐ ԳՐՔԵՐ

Վ. Ի. ԼԵՆԻՆ— Երկերի լիակատար ժողովածու: *Հ. 9: «Հայաստան» հրատ., 1976:*

Լ. Ի. ԲՐԵԺՆԵՎ— Տուլայի պաշտպանների մեծ սխրանքը: *«Հայաստան» հրատ., 1977:*

Վ. ԱՅՎԱԶՅԱՆ— Հակակոմունիզմը իմպերիալիզմի գաղափարախոսությունն ու քաղաքականությունն է: *«Հայաստան» հրատ., 1976:*

Ս. ԶՈՒՐԱԲՅԱՆ— ՍՍՀՄ արտաքին տնտեսական կապերը և երկու սիստեմների տնտեսական մրցությունը: *ԵՊՀ հրատ., 1976:*

Ն. ԼՈՒՉՆԻԿ— Ինչու եմ նման հայրիկիս: *Հեղինակը՝ գիտնական-բուսաբանը, ընթերցողի առջև բացում է ժամանակակից գենետիկայի խնդիրների լուծման բարդ ու հետաքրքրական ուղիները: «Հայաստան» հրատ., 1976:*

Ս. ԶԻԼԻՆԳԱՐՅԱՆ— Մարդը և բնությունը: *Ե., ԳԱ հրատ., 1976:*

Ա. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ— Հողին ու մարդուն նվիրված: *«Հայաստան» հրատ., 1976:*

ՅՈՒ. ԿԱՐՈԼԿՈՎ— Ցելիքս— նշանակում է երջանիկ: *«Հայաստան» հրատ., 1977:*

Գ. ԴԱՐԲԻՆՅԱՆ— Աշխատանքի կազմակերպումը և նյութական խրախուսումը սովխոզներում: *«Հայաստան» հրատ., 1976:*

Է. ՕՐԴՅԱՆ— Արտադրանքի որակի կառավարման պրոբլեմները: *«Հայաստան» հրատ., 1976:*

Славный сын Коммунистической партии и советского народа. К 70-летию Генерального секретаря ЦК КПСС товарища Леонида Ильича Брежнева. М., Политиздат, 1977.

П. МОСКОВСКИЙ, В. СЕМЕНОВ — Ленин в Финляндии. Памятные места. М., Политиздат, 1977.

Мир о XXV съезде КПСС. М., Политиздат, 1977.

С. ХЕЙНМАН — Научно-техническая революция сегодня и завтра. М., Политиздат, 1977.

В. БАРУЛИН — Соотношение материального и идеального в обществе. М., Политиздат, 1977.

Н. КРУТОВ — Мораль в действии. (О закономерностях влияния морали на поведение личности). М., Политиздат, 1977.

Н. ПАТОЛИЧЕВ — Испытание на зрелость. М., Политиздат, 1977.

Франц ТАУРИН — Без страха и упрека. Повесть о Николае Серно-Соловьевиче. М., Политиздат, 1977.

Г. ЛЯЛИНА — Баптизм: иллюзии и реальность. М., Политиздат, 1977.

Е. ХРУЦКИЙ — Экономико-математические методы в планировании материально-технического снабжения. М., «Экономика», 1977.

В. АХУНДОВ — Совершенствование структуры общественного воспроизводства. М., «Экономика», 1977.

ԳԻՆԸ՝ 20 Կ. Индекс 77783

ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՏԵԽՆԻԿԱՅԻ ՆՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

«ԱԿՆԹԱՐԹԱՅԻՆ» ԿԻՆՈ

Ամերիկյան «Պոլարոիդ» ընկերության ինժեներները կինոսիրողների համար մշակել են սկզբունքորեն նոր սիստեմի «ակնթարթային» լաբորատորիա։ Ժապավենի երևակման ոչ մի սովորական գործողություն չի նախատեսվում։ Կինոխցիկում տեսախցիկում կասետան (լուսանկարչական տուփը) լիցքավորվում է մագնիտոֆոնի կոմպակտ կասետայի նման։ Նկարահանումից հետո այդ նույն կասետան ագուցվում է պրոյեկցիոն սարքին, որն անմիջապես պատկերահանում է։

ԳՐԱՆԻՏ՝ ՄՈԽՐԻՑ

Պեմզայի թեթևություն և գրանիտի դիմացկունություն ունի այն նոր շինանյութը՝ գրալիտը, որը մշակել են լեհական Օպոլե քաղաքի ցեմենտի ինստիտուտի մասնագետները, օգտագործելով ջերմաէլեկտրակայաններից տարածվող մոխիրն ու հատուկ հավելանյութեր։ Գրանիտը կարելի է գործածել որպես երեսպատման պատրաստի սալիկներ, ինչպես և՝ արագ չորացող ծեփանյութ։

ԴԻՍՊԵՏՉԵՐԱԿԱՆ ԿԵՏ

Վերջերս ՍՍՀՄ ԺՏՆՑ-ում ցուցադրվել են հատուկ նշանակության հեռուստակառավարման յուրօրինակ պուլտեր. պաշտպանական ազդանշանային կառավարման (УПУОС), *ավիաուղևորների և ուղեբեռների օպերատիվ գրանցման* (РЕГУС), *գնացքների շարժման կարգավորման համար* (НЕВА)։

«УПУОС»*-ի օգնությամբ ապահովվում է խոշոր արդյունաբերական ձեռնարկությունների և օդանավակայանների հուսալի պաշտպանությունը հրդեհից կամ չարամիտ գործողություններից։ Հրդեհի դեպքում պուլտում հնչում է տագնապի ազդանշան և, եթե դրան չեն հաջորդում հերթապահի հատուկ հրահանգները, ապա ավտոմատ կերպով գործում են համապատասխան հրդեհամարիչ սարքերը, կանչվում է հրդեհի կարգախումբը, միացվում են օրյեկտը լուսավորող և տեսադաշտն ընդգրկող հեռուստատեսային հսկա սարքեր։ Եթե խախտումներ են եղել պաշտպանվող տեղանքում, այդ մասին անմիջապես հաղորդվում է հերթապահին և ավտոմատորեն ձեռնարկվում են պաշտպանական միջոցներ։*

«РЕГУС»*-ը ավտոմատորեն հաշվառում և հանձնում է ինքնաթիռի բեռնման տպագիր փաստաթղթերը, նշելով, թե ուղևորներից քանի՛սն են մեծահասակ, քանի՛սը երեխա, անվճար և վճարովի ուղեբեռների տեղերի, ձեռքի ծանրոցների թիվը։*

«НЕВА»*-ն հնարավորություն է ընձեռում երկաթուղային դիսպետչերին 150* կմ *հեռավորության վրա կառավարելու տեղամասի բոլոր սլաքներն ու ազդանշանները, իսկ լուսատախտակի վրա՝ հետևելու գնացքների ընթացքին ու կանգառներին։*

ԱՂՄԿԱՋԵՐԾԻՉ

Այժմ ստեղծվում են հարյուրավոր ձայնամեկուսիչ նյութեր, որոնցից իր էժանությամբ ու պարզությամբ ամենահարմարը վինիպորն է — կիսակարծր պոլիվինիլքլորիդը, որը մշակել են սինթետիկ խեժերի համամիութենական գիտահետազոտական ինստիտուտի մասնագետները։ Շենքի երեսպատման ժամանակ նյութը լավ է սոսնձվում պատերին ու առաստաղին։ Այն աչքի է ընկնում աղմկակլանիչ բարձր արդյունավետությամբ։ Չի փշրվում, չի փոշոտվում, հրակայուն է։

ԹՈՒՂԹ՝ ԾԽԱԽՈՏԱԳԱՇՏԻՑ

Բուլղարիայում ծխախոտատերևների բերքահավաքից հետո ամեն տարի յուրաքանչյուր հեկտարում այրվում են մոտ 400 կգ *ծխախոտի ցողուններ։ Սոֆիայի քիմիա-տեխնոլոգիական ինստիտուտում մշակել են բուսական մնացորդների վերամշակման ռացիոնալ եղանակ։ Համապատասխան քիմիկատների հետ ծխախոտի ցողունները 2—3 րոպե եփվում են ցելսիուսի 500 աստիճան ջերմության պայմաններում, բարձր ճնշման տակ։ Ապա, անմիջապես այդ տաք նյութը մանրվում է մեխանիկական հատուկ աղացով։ Ստացվում է ցելյուլոզա՝ թղթի և փաթեթավորման ստվարաթղթի պատրաստման համար։ Այդ եղանակը պատենտավորվել է աշխարհի 18 երկրներում։*